

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛУКІНА Людмила Володимирівна

УДК 32-027.21/.22

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОПУЛІЗМ ЯК ФЕНОМЕН У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ
ДИСКУРСІ**

Спеціальність 052 «Політологія»

галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня

доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Л.В.Лукіна

Науковий керівник – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Валентина Андріївна Гошовська.

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Лукіна Л.В. Популізм як феномен у сучасному політичному дискурсі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. – Київ, 2023.

Дисертація на здобуття доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія» – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2023.

Нині демократичні суспільства стикаються з низкою глобальних викликів, одним із яких є поширення популістських рухів та ідеології популізму в цілому. Причому зазначені проблеми характерні для всіх демократичних країн – незалежно від ступеня розвитку політичної системи, її національних особливостей, ефективності функціонування системи парламентаризму тощо. Великий «вибух» популізму початку ХХІ століття актуалізував проблему ефективності представницьких демократій в цілому та представницького правління зокрема, їх здатності реагувати на зміни, що відбуваються всередині громадянського суспільства, а також ступеня адаптивності політичних інститутів, спроможних враховувати нові запити та, паралельно, зберегти традиційні механізми узгодження інтересів в суспільстві.

У дисертації здійснено науково-теоретичне обґрунтування феномену популізму у контексті історії, ідеології, технології, аналізу особливостей його застосування у сучасному політичному дискурсі та специфіки його функціонування у політичній системі України.

Обґрунтовано теоретичні засади політичного популізму у контексті сучасного політичного дискурсу, що включають: уточнені дефініції, типи, цілі, передумови, результати, етапи, класифікацію, методи, технології; базові концепти в ідеологіях лібералізму, соціалізму, націоналізму; напрями зменшення негативного впливу політичного популізму під час виборів в Україні, що ґрунтуються на міжнародному досвіді та їх застосування з метою утвердження демократичних цінностей у сфері політичного управління.

Систематизовано й обґрунтовано основні наукові підходи щодо розуміння сутності феномену популізму – світоглядно-ідеологічний, логіко-дискурсивний, поведінково-стильовий, інструментально-мобілізаційний, що сприяло уточненню наступних понять: «*політичний популізм*», як особливий політичний феномен, який, ґрунтуючись на унікальній комбінації специфічних ознак (політична демагогія, маніпулювання масовою свідомістю та громадською думкою, міфологізація політики, інспіраційне лідерство), одночасно виступає ідеологією, засобом політичної боротьби, механізмом здобуття влади, суспільно-політичним рухом, стилем політичної поведінки або комбінацією вищезначених аспектів та апелює до інтересів «простого» народу, його страхів, надій, протиставляючи їх інтересам елітарного прошарку суспільства; «*політичний дискурс*» як складну символічну дійсність, у якій використовується сукупність мовних актів і правил публічної поведінки та політично значущих символів й концептів, що стають критеріями правильності чи неправильності дій у межах певного соціуму і не призводять до політичної комунікації.

Обґрунтовано основні чинники феномену політичного популізму: популістські ідеологеми, покладені в основу діяльності політичних партій; політичний дискурс як спосіб мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації, зокрема такі як навмисне ухиляння, звернення до емоцій адресата, наявність «логічних помилок», або необґрунтованої екстраполяції, оперування не перевіреними фактами, звернення до почуття страху, орієнтація на національну самоідентифікацію тощо.

Визначено й удосконалено типологізацію запобіжників (політичних, нормативних, правових, освітніх) протидії поширенню феномена політичного популізму, що сприяють подоланню політичної корупції.

З'ясовано, що кожному політичному режиму властивий власний політичний дискурс, який ґрунтується на відповідній національній ознаці.

Охарактеризовано базові ідеологічні концепти феномену політичного

популізму, що ґрунтуються на міжнародному досвіді й етапах його історичного розвитку в ідеологіях лібералізму (на прикладі США і країн Західної Європи), соціалізму (на прикладі Китаю) та націоналізму (на прикладі Великої Британії (Шотландія), Іспанія (Каталонія), Канади (Квебек).

Визначено етапи становлення і розвитку феномену політичного популізму: перший (кінець XIX ст.), пов'язаний з утворенням американського аграрного (фермерського) популізму в США; другий (початок XX ст.) – популістський рух у державах Латинської Америки, який зумовив появу таких ідейно-політичних напрямів як апризм, жетулізм, піронізм; третій (30-ті рр. XX ст.) – популістський рух під час «великої депресії» в США; четвертий (друга половина XX ст.) – західноєвропейський популізм, якому властиве крайнє праве ідейно-політичне спрямування; п'ятий (90-ті рр. XX ст.) – розвиток світового популістсько-демагогічного руху в східно- і центрально-європейській політиці, що ґрунтуються на ідеях неолібералізму; шостий – постмодерний популізм, пов'язаний з впливом культурно-цивілізаційних факторів на сферу політики; сьомий – «великий вибух» популізму, 2014 рік – до сьогодні, який характеризується перемогою популістських сил на виборах в США та Європі.

З'ясовано, що у наукових поглядах на феномен політичного популізму відбулась відповідна трансформація, зумовлена змінами політичних ідеологій: так, у країнах Заходу політична ідеологія змінилась із ліберальної на неоліберальну і постмодерну, які вплинули на створення не традиційних політичних партій і спричинили зсув електоральної підтримки в бік популістів; у деяких країнах Сходу (зокрема, мова йде про Китайську Народну Республіку) стабільно функціонує соціалістична (комуністична) ідеологія, яка лише частково трансформувалась у радикальну та праворадикальну (мусульманські країни), що сприяло розвитку риторики фундаменталізму.

Розроблено й обґрунтовано модель мінімізації впливу політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення, яка включає такі компоненти: сфера впливу; стейкхолдери та рекомендації з

вдосконалення їх діяльності; комплекс заходів законодавчого (з підвищення відповідальності та конституційності), політичного (з розвитку інклюзії), організаційного (з розвитку громадянської освіти), технологічного (з розвитку інформаційних технологій та технології фактчекінгу публічних промов) характеру.

Розроблено практичні рекомендації, що передбачають: відновлення довіри до представницької демократії й виборчого процесу; розвиток прозорості та ефективної державної інформаційної політики; вдосконалення громадянської освіти з розвитку критичного мислення та політичної культури громадян.

Акцентовано увагу на тому, що політичний популізм є однією зі складових теорії політичного управління, яка у порівнянні з класичною теорією державного управління є більш регламентованою та раціональною і менш чутливою. Причина полягає в тому, що суб'єктами такого (політичного) управління є політичні партії та громадські організації, які можуть змінювати свою ідеологію під впливом вимог, потреб, інтересів та мотивів суспільства і, як правило, які використовують політичну маніпуляцію як управлінську політичну технологію.

Охарактеризовано *політичну технологію фактчекінгу* публічних промов і заяв політичних лідерів, яка включає такі маркери: акцент на інтересах народу; протиставлення народу політичним елітам; боротьба з політичними квазіелітами; спрощення ситуації; акцент на їх приналежності до народу; наявність критики статусу кво; вибіркоче ігнорування інститутів і процедур; акцент поведінку, а не на промову чи програму.

Охарактеризовано еволюційний розвиток виборчих технологій як сукупності заходів, спрямованих на перемогу певного політика, - від газетної епохи (1860-1940 рр.) до телевізійної (1940-1980 рр.) і далі - до епохи цифри (з 1980 р. – 2000і р.) і постправди (сучасний період).

Визначено причини посилення політичного популізму на свідомість виборців в умовах незавершеної трансформації демократичного переходу і

функціонування транзитивних політичних систем: особисті якості політиків, здатних до використання «фейків»; утвердження тіньової економіки та гібридної олігархічної політичної системи; некомпетентність політиків; набуття політикою імітаційного характеру; низький рівень толерантності у суспільстві, що лежить в основі політичних конфліктів.

Розкрито фактори впливу на розвиток політичного популізму в сучасній Україні: механізм новітнього українського державотворення, який ґрунтується на практиці Помаранчевої Революції та Революції Гідності, повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну; політична культура у суспільстві, яка потребує розвитку, зокрема у сфері критичного ставлення до популістських (крайній лівий популізм та лібералізм, які продукуються лівоцентричними і ліворадикальними партіями та рухами) ідеологій та політичного дискурсу як способу мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації, зокрема такі, як навмисне ухиляння, звернення до емоцій адресата, наявність «логічних помилок», або необґрунтованої екстраполяції, оперування не перевіреними фактами, звернення до почуття страху, орієнтація на національну самоідентифікацію тощо.

У *першому* розділі дисертації «Теоретико-методологічні засади дослідження популізму як феномену сучасного політичного дискурсу» розкрито: теоретичні засади та історичні етапи розвитку феномену політичного популізму; сутність та специфіку застосування сучасного політичного дискурсу; методологію дослідження феномену політичного популізму у сучасному політичному дискурсі; у *другому* розділі дисертації «Базові ідеологічні концепти феномену політичного популізму: ретроспектива міжнародного досвіду» – особливості популістського руху в ідеології лібералізму США і країн Західної Європи; політичний популізм в ідеології соціалізму; сучасна регіональна політика ідентичності в ідеології націоналізму Великої Британії, Канади, Іспанії; у *третьому* розділі дисертації «Особливості застосування феномену політичного популізму в Україні як політичної

технології» – модель мінімізації впливу політичного популізму під час виборів у сучасних умовах державотворення; популізм як специфічну політичну технологію; вплив феномену політичного популізму на розвиток демократичних цінностей українському суспільстві.

Ключові слова: популізм, політичний популізм, дискурс, політичний дискурс, популістська ідеологія, політичне управління, політичні інститути, політичні маніпуляції, представницька демократія, представницька влада, парламентаризм.

ANNOTATION

Lukina L.V. Populism as a phenomenon in modern political discourse. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. – Kyiv, 2023.

The Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 «Social and Behavioral Sciences» on a specialty 052 «Political Science». – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

Today, democratic societies face a number of global challenges, one of which is the spread of populist movements and the ideology of populism in general. Moreover, these problems are characteristic of all democratic countries, regardless of the degree of development of the political system, its national characteristics, the effectiveness of the functioning of the parliamentarism system, etc. The big "explosion" of populism at the beginning of the 21st century actualized the problem of the effectiveness of representative democracies in general and representative government in particular, their ability to respond to changes occurring within civil society, as well as the degree of adaptability of political institutions capable of taking into account new requests and, in parallel, preserving traditional mechanisms coordination of interests in society.

The dissertation provides a scientific and theoretical justification of the phenomenon of populism in the context of history, ideology, technology, analysis of the features of its application in modern political discourse and the specifics of its functioning in the political system of Ukraine.

The theoretical foundations of political populism in the context of modern political discourse are substantiated, including: clarified definitions, types, goals, prerequisites, results, stages, classification, methods, technologies; basic concepts in the ideologies of liberalism, socialism, nationalism; directions for reducing the negative impact of political populism during elections in Ukraine, based on international experience and their application for the purpose of establishing democratic values in the field of political governance.

The main scientific approaches to understanding the essence of the phenomenon of populism were systematized and justified - worldview-ideological, logical-discursive, behavioral-stylistic, instrumental-mobilization, which contributed to the clarification of the following concepts: "political populism" as a special political phenomenon, which, based on a unique combination specific features (political demagoguery, manipulation of mass consciousness and public opinion, mythologizing of politics, inspirational leadership), at the same time acts as an ideology, a means of political struggle, a mechanism for gaining power, a socio-political movement, a style of political behavior or a combination of the above-mentioned aspects and appeals to the interests of the "simple » the people, their fears, hopes, opposing them to the interests of the elite layer of society; "political discourse" as a complex symbolic reality, which uses a set of speech acts and rules of public behavior and politically significant symbols and concepts, which become criteria for the correctness or incorrectness of actions within a certain society and do not lead to political communication.

The main factors of the phenomenon of political populism are substantiated: populist ideologues that form the basis of the activity of political parties; political discourse as a way of language communication of political leaders, in which various manipulative combinations can be used, in particular such as deliberate avoidance, appeal to the emotions of the addressee, the presence of "logical errors" or unfounded extrapolation, operating on unverified facts, appeal to feelings of fear, orientation on national self-identification, etc.

The typology of safeguards (political, normative, legal, educational) against

the spread of the phenomenon of political populism, which contribute to overcoming political corruption, has been defined and improved.

It was found that each political regime has its own political discourse, which is based on the corresponding national characteristic.

The basic ideological concepts of the phenomenon of political populism are characterized, based on international experience and stages of its historical development in the ideologies of liberalism (using the example of the USA and the countries of Western Europe), socialism (using the example of China) and nationalism (using the example of Great Britain (Scotland), Spain (Catalonia), Canada (Quebec)).

The stages of the formation and development of the phenomenon of political populism are defined: the first (end of the 19th century), associated with the formation of American agrarian (farming) populism in the USA; the second (beginning of the 20th century) is a populist movement in Latin American countries, which led to the emergence of such ideological and political trends as Aprism, Egealism, and Pyrrhonism; the third (30s of the 20th century) – a populist movement during the "great depression" in the USA; the fourth (second half of the 20th century) – Western European populism, which is characterized by an extreme right-wing ideological and political direction; the fifth (90s of the 20th century) – the development of the global populist-demagogic movement in Eastern and Central European politics based on the ideas of neoliberalism; the sixth - postmodern populism, associated with the influence of cultural and civilizational factors on the sphere of politics; the seventh is the "big explosion" of populism, from 2014 to today, which is characterized by the victory of populist forces in the elections in the USA and Europe.

It was found that the scientific views on the phenomenon of political populism underwent a corresponding transformation due to changes in political ideologies: for example, in Western countries, political ideology changed from liberal to neoliberal and postmodern, which influenced the creation of non-traditional political parties and caused a shift in electoral support in side of populists;

in some countries of the East (in particular, we are talking about the People's Republic of China), a socialist (communist) ideology functions stably, which was only partially transformed into a radical and right-wing radical (Muslim countries), which contributed to the development of the rhetoric of fundamentalism.

A model for minimizing the impact of political populism in Ukraine during elections at the current state-building stage has been developed and substantiated, which includes the following components: sphere of influence; stakeholders and recommendations for improving their activities; a set of measures of a legislative (on increasing responsibility and constitutionality), political (on the development of inclusion), organizational (on the development of civic education), technological (on the development of information technologies and technology of fact-checking public speeches) nature.

Practical recommendations have been developed, which include: restoration of trust in representative democracy and the electoral process; development of a transparent and effective state information policy; improvement of civic education for the development of critical thinking and political culture of citizens.

Attention is focused on the fact that political populism is one of the components of the theory of political management, which, compared to the classical theory of state management, is more regulated and rational and less sensitive. The reason is that the subjects of such (political) management are political parties and public organizations that can change their ideology under the influence of the demands, needs, interests and motives of society and, as a rule, that use political manipulation as a managerial political technology.

The political technology of fact-checking of public speeches and statements of political leaders is characterized, which includes the following markers: emphasis on the interests of the people; opposition of the people to the political elites; struggle with political quasi-elites; simplification of the situation; emphasis on their belonging to the people; presence of criticism of the status quo; selective ignoring of institutions and procedures; emphasis on behavior rather than speech or program.

The evolutionary development of electoral technologies is characterized as

a set of measures aimed at the victory of a certain politician - from the newspaper era (1860-1940) to the television era (1940-1980) and further - to the digital era (from 1980 to 2000) and post-truth (modern period).

The reasons for the strengthening of political populism in the minds of voters in the conditions of the incomplete transformation of the democratic transition and the functioning of transitive political systems are determined: personal qualities of politicians capable of using "fakes"; establishment of shadow economy and hybrid oligarchic political system; incompetence of politicians; the acquisition of imitative politics; low level of tolerance in society, which is the basis of political conflicts.

The factors influencing the development of political populism in modern Ukraine are revealed: the mechanism of the newest Ukrainian state-building, which is based on the practice of the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, the full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine; political culture in society, which needs development, in particular in the field of critical attitude towards populist (extreme left-wing populism and liberalism, which are produced by left-centered and left-radical parties and movements) ideologies and political discourse as a way of linguistic communication of political leaders, in which various manipulative methods can be applied combinations, in particular, such as deliberate evasion, appeal to the emotions of the addressee, the presence of "logical errors" or unfounded extrapolation, operating with unverified facts, appeal to feelings of fear, orientation to national self-identification, etc.

The first chapter of the thesis "Theoretical and methodological foundations of the study of populism as a phenomenon of modern political discourse" reveals: theoretical foundations and historical stages of the development of the phenomenon of political populism; the essence and specifics of the application of modern political discourse; the methodology of researching the phenomenon of political populism in modern political discourse; in the second chapter of the dissertation "Basic ideological concepts of the phenomenon of political populism: a retrospective of international experience" - features of the populist movement in the ideology of liberalism in the USA and Western European countries; political populism in the

ideology of socialism; modern regional identity politics in the ideology of nationalism of Great Britain, Canada, Spain; in the third chapter of the dissertation "Peculiarities of the application of the phenomenon of political populism in Ukraine as a political technology" - a model of minimizing the influence of political populism during elections in modern conditions of state formation; populism as a specific political technology; the influence of the phenomenon of political populism on the development of democratic values in Ukrainian society.

Key words: populism, political populism, discourse, political discourse, populist ideology, political management, political institutions, political manipulation, representative democracy, representative power, parliamentarism.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

1. Лукіна Л.В. Концептуалізація популізму в політичному дискурсі. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. № 35/2021. С. 211-221. (Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща). URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua>

2. Лукіна Л.В. Політичний дискурс: сутність та особливості застосування. Науковий журнал «Політикус». Випуск 2. 2021. С. 75-80. URL: www.politicus.od.ua

3. Лукіна Л.В. Модель мінімізації впливу феномену політичного популізму в Україні під час виборів. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. № 45/2022. С. 160-168. (Index Copernicus International, Республіка Польща). URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua>

Статті в періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Goshovska, V., Kisiel, I., **Lukina, L.**, Gorulko, O., & Nehulevskyi, I. (2022). Development of democratic values as a basis for the consolidation of modern

Ukrainian society. *Amazonia Investiga*, 11(57), С. 221-231. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.57.09.23>.

<https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2160> (Scopus)

Статті в іноземних виданнях:

1. Lukina, Ludmiła (2021). Populism as a multifunctional phenomenon of politics. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal* (<https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>), 01 (29). – Available at: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/16.html>.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Лукіна Людмила. Особливості проявів популізму в сучасному світі. *Практична політологія: тенденції і перспективи: зб. матеріалів І-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Київ, 17 березня 2021 р.) / за заг. ред. В.А.Гошовської. Київ.: НАДУ. 2021. С. 41 – 45. URL: <http://academy.gov.ua/parliaments/?lang=ukr&tip=dop&tipn=Page&page=3>.

2. Лукіна Л.В. Утвердження демократичних цінностей як основа консолідації сучасного українського суспільства. *Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія* / авт. кол.: В.А.Гошовська [та ін.]: за ред. В.А.Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с., С. 104-111. Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія «Бібліотека народного депутата».

3. Людмила Лукіна. Популізм – особливість сучасного політичного дискурсу. *30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2021 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої, В. А. Гошовської. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2021. С. 52-54. ULR: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/273/files/5e2f5bc9-7e3f-4bb1-8017-18758fd31148.pdf>

4. Лукіна Л.В. Популізм у політичних культурах країн заходу і сходу: порівняльний аспект. *Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М.

Андреєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 268 с.
<https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=1928>

5. Валентина Гошовська, Людмила Лукіна. Політичний дискурс як феномен сучасної політики. *Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>, С. 20-22.

6. Культура ділового мовлення як інструмент кар'єрного зростання посадових осіб місцевого самоврядування: *загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування* / Укладачі: Гошовська В.А., Плотницька І.М., Лукіна Л.В. Київ.: КНУТШ. 2022. 6 с. (затверджено на НМР ННІ ПУДС КНУТШ, протокол № 4-22 від 25.05.22).

7. Людмила Лукіна. Модель мінімізації застосування політичного популізму під час виборів в Україні. *Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу*: матеріали щорічн. Всеукраїнського круглого столу до Дня Гідності та Свободи України (Київ, 23 лист. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>, С. 71-72.

8. Людмила Лукіна. Соборна демократія – основа консолідації сучасного українського суспільства. *Соборність України: політика духовної спільності, національних традицій і цінностей*: матеріали 10-го ювілейного щорічного Всеукраїнського науково-практичного круглого столу до Дня Соборності України (Київ, 25 січня 2023 р.) : / за заг. ред. Л. Г. Комахи, В. А. Гошовської. Київ : Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2023. С. 78-79.

9. Гошовська В.А., Лукіна Л.В. Регіональна політична еліта: специфіка становлення та функціонування. Елітознавство: **підручник** / кол. автор.; за ред. В.А.Гошовської, Л.Г.Комахи. 2-е видання, перероблене та доповнене. Київ. Вид-во «Центр учбової літератури». 2022. 220 с. , С.100-111.

10. Плотницька І.М., Лукіна Л.В. Мовленнєва культура політичної еліти. Елітознавство: **підручник** / кол. автор.; за ред. В.А.Гошовської, Л.Г.Комахи. 2-е видання, перероблене та доповнене. Київ. Вид-во «Центр учбової літератури». 2022. 220 с. , С.149-156.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ ...	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	27
1.1. Теоретичні засади та історичні етапи розвитку феномену політичного популізму	27
1.2. Сутність та специфіка застосування сучасного політичного дискурсу	52
1.3. Методологія дослідження феномену політичного популізму у сучасному політичному дискурсі.....	62
РОЗДІЛ 2 БАЗОВІ ІДЕОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ: РЕТРОСПЕКТИВА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ	74
2.1. Особливості популістського руху в ідеології лібералізму США та країн Західної Європи	74
2.2. Політичний популізм в ідеології соціалізму.....	90
2.3. Сучасний популізм та націоналізм (досвід Великої Британії, Канади, Іспанії).....	108
Висновки до другого розділу.....	125
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНІ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ	128
3.1. Мінімізація впливу політичного популізму під час виборів у сучасних умовах державотворення	128
3.2. Популізм як специфічна політична технологія	143
3.3. Вплив феномену політичного популізму на розвиток демократичних цінностей у сучасному українському суспільстві	161
Висновки до третього розділу	173
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	182
ДОДАТКИ	205

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ВРУ – Верховна Рада України

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – Засоби масової інформації

КМУ – Кабінет Міністрів України

КНР – Китайська Народна Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ЦВК – Центральна виборча комісія

ВСТУП

Актуальність теми. Наразі демократичні перетворення – це ключова тенденція політичного розвитку України, закріплена в Конституції та інших нормативно-правових актах, які стосуються європейської та євроатлантичної інтеграції України. Демократизація масової свідомості, розвиток політичних партій та громадських формувань, зростання повноважень органів місцевого самоврядування, збільшення обсягів застосування ресурсів недержавних інститутів у ході досягнення суспільно-значимих цілей спричиняють необхідність пошуку й введення нових методик, засад, засобів та видів управління політичними процесами. В умовах демократичного суспільства політичне управління отримує новий зміст і форми. Його не можливо виконувати виключно на базі права легітимного насилля та статусних ресурсів. Воно втілюється через утворення в свідомості мас позитивного образу суб'єкта політики, прихильність електорату, мобілізацію народу для його залучення до активного політичного життя і формування політичних союзів і блоків – іншими словами, різноманітні прийоми, способи, засоби і технології заохочення до діяльності. Як результат, втілення владних відносин здійснюється, не базуючись на цілеспрямованому впливі суб'єктів політики на об'єкти політичного процесу, а у вигляді їх взаємодії в інтересах досягнення визначених цілей. Зазначене, в свою чергу, потребує налагодження діяльності учасників політичного процесу згідно з раціональними засадами, оптимізації функціонування та становлення соціуму як єдиного цілого. В підсумку політичне управління розвивається, отримує своєрідну форму – політичного менеджменту, під час якого політичний суб'єкт прагне гарантувати досягнення встановленої мети в основному за допомогою науково-технологічних способів і методів на противагу адміністративно-нормативним і примусовим.

Політична самосвідомість є основою соціально-політичної діяльності й активності людини. Відповідно механізми впливу на неї набувають

особливого значення, у тому числі – в країнах, які прийнято вважати еталоном демократії.

Також, особливого значення набуває глобальне домінування популізму – причому не лише як ідеологічної течії, але й як механізму здобуття влади. Політичний популізм успішно застосовується як технологія впливу на свідомість, думки та дії громадян, суб'єктів політики і політичного процесу. Як правило його використовують у період криз, реформ, модернізацій тощо, а також з метою приховати справжню політичну ситуацію чи проблему.

На сьогодні великий «вибух» популізму початку ХХІ століття актуалізував проблему ефективності представницьких демократій, їх здатності реагувати на зміни, що відбуваються всередині громадянського суспільства, а також ступеня адаптивності політичної системи, спроможної враховувати нові запити та, паралельно, зберегти традиційні механізми узгодження інтересів в суспільстві.

Теоретичними питаннями політичного аналізу займалися такі науковці, як: І. Алексєєнко [1], О. Бабич-Дикань [3], В. Бебик [5-6], Дж. Волдрон [24], В. Гапоненко [25], Л. Гонюкова [31], В.Гошовська [29; 33 - 35], І.Дудко [47], Ю. Івченко [61], Ф. Кирилюк [65], Д. Кондратенко [77], Т.Костюк [73], Г. Куц [83], І. Кушнір [84], І.Рейтерович [133], А. Романюк [139] та ін.

Загальні аспекти дослідження політичного популізму розглядались у працях таких учених як: Я. Божко [8], В. Бурдяк [14-15], Г. Вайнштейн [16], М. Дем'яненко [41], Д. Додонов [51], А. Житко [51], Н. Заяць [58], Н. Іванова [60], І. Кіянка [68], Р. Ключник [72], О. Кокорєв [74], К. Корсак [79], О. Лісничук [90], О. Новакова [105], М. Рогожа [138], О. Свідерська [144], С. Щербак [175], О. Цапко [169], М. Яворський [177] та ін.

Дослідження зарубіжного досвіду використання популізму у системі політичного управління представлене у роботах таких вчених, як: К. Вілбер [23], Н. Год [27], А. Грубінко [37], Ю. Калюжна [63], В. Литвин [87], Т. Прядко [128] та ін.

Незважаючи на значний діапазон наукових розробок із даної проблематики комплексного дослідження політичного популізму у сфері сучасного політичного дискурсу не проводилось. З огляду на це, постає методологічна необхідність дослідження актуальних наукових і прикладних проблем поширення популізму у політичній сфері, а також оцінки його впливу на утвердження нової конструкції забезпечення розвитку держави та її ресурсного потенціалу в умовах нових світових викликів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. У межах дослідження взято участь в науково-дослідницькій діяльності кафедри парламентаризму, зокрема, в наукових проєктах:

“Механізми запобігання політичній корупції в органах представницької влади України” (номер державної реєстрації 0119U010158), в результаті якої подальшого розвитку набули ідеї концептуалізації популістського політичного дискурсу як інструменту впливу на буденну свідомість електорату, які були використані на курсах підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування, що знайшло своє відображення у відповідній навчальній програмі [81];

“Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства” (номер державної реєстрації 0120U101662), в результаті якої обґрунтовано демократичні цінності як основу консолідації сучасного українського суспільства, що відображено у розділі колективної монографії [113].

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є науково-теоретичне обґрунтування феномену популізму у сучасному політичному дискурсі та визначення особливостей його застосування у сфері політичного управління в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення відповідних завдань:

– визначити теоретичні засади та історичні етапи феномену політичного популізму у сучасному політичному і науковому дискурсі;

- розкрити сутнісний зміст та специфіку застосування сучасного політичного дискурсу;
- розробити методологію дослідження феномену політичного популізму у контексті політичного дискурсу;
- обґрунтувати базові ідеологічні концепти феномену політичного популізму в історичній ретроспективі міжнародного досвіду (США, країни Західної Європи, КНР, Великої Британії /Шотландія/, Іспанії /Каталонія/, Канади /Квебек/) та особливості їх становлення й розвитку;
- визначити специфіку застосування політичного популізму в Україні як політичної технології;
- надати практичні рекомендації щодо мінімізації негативного впливу політичного популізму в Україні на сучасному етапі її демократичного розвитку.

Об'єкт дослідження – політичний популізм.

Предмет дослідження – популізм як феномен у сучасному політичному дискурсі.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи: аналіз та синтез – для деталізації об'єкта дослідження; узагальнення – для розкриття теоретико-методологічних засад застосування політичного популізму у сучасному політичному дискурсі; порівняльний метод та систематизація – для обґрунтування політичного популізму у контексті різних ідеологічних концептів та історичних етапів їх розвитку в історичній ретроспективі міжнародного досвіду; системний метод – для розкриття концептуальних основ феномену політичного популізму; логічний, діалектичний, метод комплексного і системного підходів та узагальнення – для удосконалення понятійного апарату дослідження; порівняння та узагальнення – при дослідженні впливу політичного популізму на сферу політичного управління та виборчий процес; метод моделювання – для розроблення напрямів застосування феномену політичного популізму в Україні на сучасному етапі

державотворення і розвитку демократії; абстрактно-логічний метод – для теоретичного узагальнення й формулювання висновків та пропозицій.

Інформаційною базою дисертаційної роботи є наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, їхні монографії та дисертації, а також – закони та інші нормативно-правові акти і директивні документи, які стосуються питань політичного популізму.

У цілому дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні феномену популізму у сучасному політичному дискурсі та визначення особливостей його застосування у сфері політичного управління в Україні, що конкретизовано у низці наукових положень, зокрема:

уперше:

– обґрунтовано теоретико-методологічні засади феномену політичного популізму як характеристики сучасного політичного дискурсу, що включають: уточнені дефініції, типи, цілі, передумови, результати, етапи, класифікацію, методи, технології; базові концепти в ідеологіях лібералізму, соціалізму, націоналізму та їх вплив на розвиток суспільних відносин; особливості застосування політичного популізму в Україні, що ґрунтуються на міжнародному досвіді та демократичних цінностях політичного управління;

– розроблено практичні рекомендації щодо зменшення негативного впливу політичного популізму в Україні, що передбачають: відновлення довіри до представницької демократії й виборчого процесу; розвиток прозорості та ефективної державної інформаційної політики; вдосконалення громадянської освіти з розвитку критичного мислення та політичної культури громадян;

удосконалено:

– модель мінімізації впливу політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення, яка включає такі компоненти: сфера впливу; стейкхолдери та рекомендації з вдосконалення їх діяльності;

комплекс заходів законодавчого (з підвищення відповідальності та конституційності), політичного (з розвитку інклюзії), організаційного (з розвитку громадянської освіти), технологічного (з розвитку інформаційних технологій та технології фактчекінгу публічних промов) характеру;

– наукові підходи щодо класифікації етапів історичного розвитку феномену політичного популізму: перший (кінець XIX ст.), пов'язаний з утворенням американського аграрного (фермерського) популізму в США; другий (початок XX ст.) – популістський рух у державах Латинської Америки, який зумовив такі ідейно-політичні напрями, як апризм, жетулізм, піронізм; третій (30-ті рр. XX ст.) – популістський рух під час «великої депресії» в США; четвертий (друга половина XX ст.) – західноєвропейський популізм, якому властиве крайнє праве ідейно-політичне спрямування; п'ятий (90-ті рр. XX ст.) – розвиток світового популістсько-демагогічного руху в політиці Центральної та Східної Європи, що ґрунтуються на ідеях неолібералізму; шостий – постмодерний популізм, пов'язаний з впливом культурно-цивілізаційних факторів на сферу політики; сьомий – «великий вибух» популізму, 2014 рік – до сьогодні, який характеризується перемогою популістських сил на виборах в США та Європі;

набули подальшого розвитку:

– теоретичний підхід до ідентифікації базових понять дослідження, зокрема: під поняттям «політичний популізм» розуміється особливий політичний феномен, який, ґрунтуючись на унікальній комбінації специфічних ознак (політична демагогія, маніпулювання масовою свідомістю та громадською думкою, міфологізація політики, інспіраційне лідерство), одночасно виступає ідеологією, засобом політичної боротьби, механізмом здобуття влади, суспільно-політичним рухом, стилем політичної поведінки або комбінацією вищезначених аспектів та апелює до інтересів «простого» народу, його страхів, надій, протиставляючи їх інтересам елітарного прошарку суспільства; під поняттям «*політичний дискурс*» – складну символічну дійсність, у якій функціонує комплекс усіх мовних актів, які застосовуються у

політичних дискусіях, а також правил публічної поведінки та політично важливих символів і концептів, які не призводять до політичної комунікації;

– визначення факторів впливу на розвиток сучасного популізму в Україні, серед яких виділено наступні: механізм новітнього українського державотворення, який ґрунтується на практиці Помаранчевої Революції та Революції Гідності, повномасштабного військового конфлікту з Російською Федерацією; політична культура у суспільстві, яка потребує розвитку, зокрема у сфері критичного ставлення до популістських (крайній лівий популізм та лібералізм, які продукуються лівоцентричними і ліворадикальними партіями та рухами) ідеологій та політичного дискурсу як способу мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації, зокрема такі, як навмисне ухиляння, звернення до емоцій адресата, наявність «логічних помилок», або необґрунтованої екстраполяції, оперування не перевіреними фактами, звернення до почуття страху, орієнтація на національну самоідентифікацію тощо;

– основні елементи популістського політичного дискурсу, такі як: домінування абстрактних обіцянок, гасел над фактичним матеріалом; використання простої мови, зрозумілої виборцям; пріоритетність у використанні інформаційних технологій; відхід від комінікативної моделі переконання і перехід до моделі настанов;

– напрями зменшення негативного впливу політичного популізму в Україні як політичної технології та впровадження цінностей демократичного відкритого суспільства, такі як: оперування чіткими та законодавчо обґрунтованими поняттями; розвиток прямої демократії з опорою на інформаційно-комунікаційні технології як інструменти проведення масових політичних заходів, а також можливість фінансувати політичні проекти інноваційними методами; створення онлайн-платформ як інструментів освітнього простору та майданчика об'єднання зусиль у боротьбі з політичним популізмом.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні теоретико-методологічних і практико-прикладних положень, оформлених у конкретні пропозиції, які можуть бути реалізовані й покладені в основу розробки підходів до зменшення негативного впливу політичного популізму у сфері політичного управління та під час виборів. Також можуть бути використані у дослідженнях, програмах і проектах відповідних органів державної влади, у науково-дослідних інститутах, закладах вищої освіти та структурах підвищення кваліфікації.

Окремі висновки та положення дисертації було впроваджено у роботу громадської організації «Академія парламентаризму» (довідка № 2 від 2 лютого 2023 року).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки та практичні рекомендації, які характеризуються новизною і становлять цінність для розвитку науки політології, отримані автором самостійно.

У спільній праці з В.А.Гошовською, Ю.Г.Кісельом, О.Ю. Горулько, І.П. Негулевським «Development of democratic values as a basis for the consolidation of modern Ukrainian society» розглянуто залежність стану демократичного розвитку в Україні від рівня застосування феномену політичного популізму під час виборів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи були презентовані та розглянуті на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Всеукраїнський круглий стіл до Дня Гідності і Свободи України на тему «Національна гідність як складова політичної культури суспільства» (20 листопада 2020, м.Київ); Всеукраїнський круглий стіл до Дня Соборності України на тему «Розвиток соборної України в умовах реалізації євроінтеграційної стратегії» України (25 січня 2021, м. Київ); 2-й Конгрес парламентаристів на тему «Конституція України – запорука консолідації українського суспільства» з нагоди 25-річчя ухвалення Конституції України (14 червня 2021 року, м. Київ); 3-й Конгрес парламентаристів на тему до Дня Конституції України «Конституція

України: виклики воєнного часу» (22 червня 2022 року, м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція «30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи» (10 вересня 2021 р., м. Київ); щорічний міжнародний круглий стіл до Дня Незалежності України на тему: «Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління» (22 серпня 2022, м. Київ); щорічна міжнародна науково-практична конференція на тему: «Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього» (7 червня 2022 року, м. Київ); Всеукраїнський круглий стіл «Парламентаризм і політико-управлінська еліта: сучасні виклики та перспективи» у рамках щорічної міжнародної науково-практичної конференції на тему: «Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього» (8 червня 2022 року, м. Київ); Всеукраїнський круглий стіл до Дня Гідності і Свободи України на тему «Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу» (23 листопада 2022, м. Київ).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у 15 наукових працях, зокрема у 3 публікаціях у наукових фахових виданнях України, 2 публікаціях у наукових виданнях інших держав, у т.ч. 1 – у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базі даних Scopus, 7 – у публікаціях матеріалів конференцій, 4 – у публікаціях в інших матеріалах.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 211 сторінок, обсяг основного тексту 181 сторінки. Робота містить 8 таблиць, 3 рисунки, 2 додатки. Список використаних джерел включає 221 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

1.1. Теоретичні засади та історичні етапи розвитку феномену політичного популізму

Сучасний політичний дискурс демократичних країн залишає небагато місця для обґрунтованих сумнівів у принципах та цінностях демократії, а також пов'язаних з нею політичних практик, серед яких вибори, референдуми, публічні обговорення. Це передбачає посилення відповідальності представницьких органів влади перед громадськістю. Однак, суб'єкти представницької влади (президент, депутати різних рівнів, посадові особи виконавчих органів влади) не завжди її чітко розуміють, зокрема в умовах сучасних глобальних викликів, що призводить до зниження довіри до інституцій влади і в кінцевому рахунку до розвитку політичного популізму, котрий являється хоча й не новим феноменом в теорії і практиці політології, проте через суспільно-економічні й політичні перетворення сучасності отримує новітній формат.

При цьому доцільно зазначити, що суб'єктами державної влади на стратегічному рівні, як правило, є представники політичної еліти, до яких відносять тих людей, які покращують або створюють умови для функціонування і розвитку суспільства [53; 59]. Їх діяльність передусім пов'язана із боротьбою за отримання та утримання влади у державі; їх знаряддями є такі інструменти і методи, як дипломатія, торгівля, міграція, співпраця, наука, освіта, силова (військова) конкуренція тощо. Як правило, саме вони забезпечують процес прийняття управлінських рішень на різних рівнях вертикалі державної влади і формують норми та правила поведінки в суспільстві.

Внаслідок політичної боротьби різноманітних політичних партій, груп інтересів, громадсько-політичних рухів у державі складається законодавчо визначена державна політика. Вона характеризується системою пріоритетних напрямів діяльності, що відповідають інтересам держави і народу.

Державну (публічну) політику визначають як систему операцій і дій, різних регулятивних заходів і законів, фінансових пріоритетів, яку утверджують органи державної влади [44]. Державна (публічна) політика втілюється, як правило, в конституціях, законодавчих актах, судових рішеннях.

Однак як і державна (публічна) політика, так і політичні процеси в цілому на сьогодні піддаються значним випробуванням, ключовим із яких є домінування популізму у політичному дискурсі. Тож необхідно для початку розглянути історію зародження і становлення зазначеного феномену.

У понятті «популізм» поєднуються, як правило, два смисли – політика і риторика. Вони звертаються за підтримкою до народу, апелюють до його сподівань, тривог, незадоволення життям та, що головне, базуються на протиставленні інтересів більшості народу з інтересами еліти.

Тому вважаємо, що слід більше уваги приділяти вивченню саме тих процесів, які призводять до популізму, а це - недостатній рівень політичної культури та наявність швидко змінюваних інформаційно-комунікаційних технологій, які впливають на емоційну сферу людини.

Науковці, досліджуючи феномен популізму, розглядають його у різних контекстах, зокрема, з позиції:

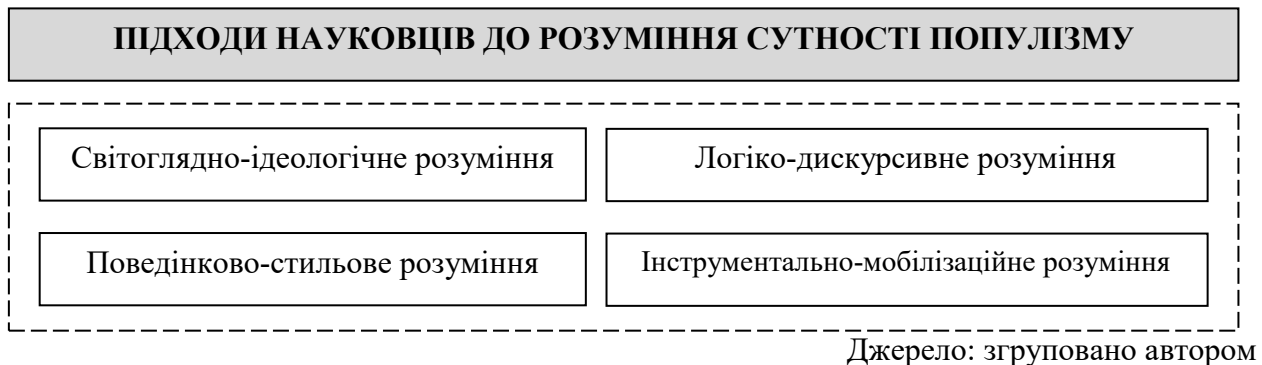
- різних типів популістських політичних ідеологій, таких як симптоматичний і фетишистський;

- сучасних політичних технологій впливу на виборця, зокрема таких як політичний маркетинг, політичні медіа-ресурси, ЗМІ тощо (Головатий М. [28]);

- політичного дискурсу як феномену сучасного суспільства (Газда І., Лазурова Н. [39], Гошовська В. [76] та ін).

Зарубіжні науковці звертають більше уваги на емоційну сферу людини, коли популісти впливають на її почуття з метою підкупити виборців [48].

Про ускладненість і багатоплановість популізму як явища свідчить значний перелік визначень, поданих у наукових працях з політології і сформувалися різні точки зору щодо його розуміння. Ми розглянули, зокрема, світоглядно-ідеологічний, логіко-дискурсивний, поведінково-стильовий, інструментально-мобілізаційний наукові підходи до розуміння сутності базового поняття дослідження - «популізм» (див. рис. 1.1).

Рис. 1.1. Підходи науковців до розуміння сутності популізму.

Розглянемо кожен науковий підхід окремо.

1. *Світоглядно-ідеологічне розуміння.* Популізм визначається як ідеологія у вузькому розумінні. К. Мюдде розглядає популізм як ідеологію, в якій суспільство розділено на дві нерівні частини: «чистий» народ (працівники, самозайняті особи, представники бізнесу) та корумпована еліта (політики, великий бізнес). При цьому він вважає, що «в політиці має виражатися загальна воля народу» [205, с. 543].

Також популізм розглядають як особливий вид світобачення. Як зазначив політолог Г.І. Вайнштейн : «... сучасні антиглобалісти та європейські радикали використовують таке поєднання, що унеможлиблює класифікацію цих партій та рухів за допомогою традиційної ліво-правої шкали» [16, с. 70-71].

2. *Логіко-дискурсивне розуміння популізму* пояснюється тим, що його розглядають як політико-економічне явище, яке має свої закономірності щодо розподілу соціального середовища на владні й інші інституції.

Популісти усвідомлено використовують дихотомію «ми – вони» з економічної точки зору. Звідси походить трактування популізму як «дискурсу, що протистоїть існуючій розстановці сил (anti-status quo discourse), це спрощує інтерпретацію суспільного простору шляхом символічного розмежування еліти та маси» [205, с. 3]. Протиставлення «ми – вони» має зв'язок із антиплюралізмом. Адже той, хто знаходиться в опозиції апріорі займається критикою влади. Популізм, як вважає В. Литвин, є «формою різко антагоністичної риторики або політики, яка спрощує існуючі проблеми з надзвичайною легкістю, безболісністю, а іноді й конкретикою, зводить усі проблеми до розпливчастих рішень» [87, с. 70].

3. Поведінково-стильове розуміння популізму інтерпретується як специфічна манера публічної поведінки, яку Р. Брубейкер, зокрема розглядає як дискурсивно-стильовий напрям у вивченні популізму [183].

Б. Моффіт та С. Тормі визначають складовими зазначеного стилю наступні аспекти [202]:

- звернення до народних мас;
- сприйняття політичної реальності за допомогою ключових слів;
- застосування неполіткоректної лексики, образ, перехід на особистості тощо.

Тобто, зміна стилю поведінки передбачає заміщення власне політичної й економічної діяльності.

4. Інструментально-мобілізаційне розуміння. На думку Р. Джансена популізм можливо трактувати як стратегію, «метод політичної практики, спрямований на мобілізацію населення в публічну та протестну активність, що супроводжується артикуляцією антиурядової, націоналістичної риторики, що звеличує простий народ (ordinary people) та засуджує істеблішмент, великий бізнес та особливо ТНК» [194, с. 82]. Ціль популістів з такої точки зору – не дозволити народу отримати владу, а заставити переважну його кількість взяти участь у вуличних акціях, показуючи бізнес-середовищу й політичній еліті власні серйозні плани.

Сучасні дослідники в альтернативних інтерпретаціях розуміють популізм, як:

- дисперсне явище, яке є складовою багатьох політичних феноменів [177];
- ідеологію, згідно якої суспільство розподілено на дві групи – «простий народ» та «корумповану еліту» [82];
- політику ігнорування «спекуляції на емоціях громадян», яка є нераціональною [104];
- маніпулятивну технологію, яку застосовують у боротьбі за владу [40 ; 41].

Розглядаючи сутність базового поняття через різні наукові підходи, визначаємо, що «під *політичним популізмом* слід розуміти особливий політичний феномен, який, ґрунтуючись на унікальній комбінації специфічних ознак (політична демагогія, маніпулювання масовою свідомістю та громадською думкою, міфологізація політики, інспіраційне лідерство), одночасно виступає ідеологією, засобом політичної боротьби, механізмом здобуття влади, суспільно-політичним рухом, стилем політичної поведінки або комбінацією вищезначених аспектів та апелює до інтересів «простого» народу, його страхів, надій, протиставляючи їх інтересам елітарного прошарку суспільства».

До основних характеристик популізму науковці відносять: сакралізацію (ідеалізацію) народу, що сприймається як особливий, чи обраний; етатизм; одноосібне лідерство; ксенофобія, расизм і/або антисемітизм; формування образу гармонійного суспільства економічної, соціальної та культурної гармонії [183].

Щодо властивостей й ознак популізму, то заслуговує на увагу теоретична конструкція британського дослідника П. Таггарта, яка включила такий комплекс [211], як:

- негативне сприйняття представницької влади і політики;
- часте звертання до цінностей й вірування «звичайних» людей;

- звертання уваги на нестачу базових цінностей у владі;
- посыл до кризових явищ і процесів;
- оперування короткотривалими процесами;
- звернення до національного контексту.

Провідний український експерт з проблематики популізму Т. Радь [132], запропонував ширший спектр основних ознак і специфічних рис популізму – а саме: популізм, як:

- антиінтелектуальний продукт;
- ідеалізує маси і протиставляє їх еліті;
- ґрунтується на не демократичних засадах;
- постійно апелює до ідеалізованого образу кращого минулого;
- надає власне й інше трактування минулого і майбутнього;
- пропонує «третій шлях» суспільного розвитку;
- пропонує націоналізацію державної власності і пропагує вороже ставлення до всього іноземного;
- абсолютизує народні цінності, культуру, звичаї;
- апелює до почуттів та емоцій народних мас;
- надає перевагу рухам, а не політичним партіям.

Згідно вітчизняного дослідника Ю. Калюжної, «домінантними рисами «сучасного популізму» є: «агресивна експансія» – (комплекс специфічних характеристик: масштабність, турбулентність, динамізм, радикалізація тощо), «парадоксальність» – (представницька демократія є базовою детермінантою сучасного популізму), «багатоликість» – Д. Трамп (США), Г. Вілдерс (Нідерланди), А. Фухіморі (Перу), В. Орбан (Угорщина), П. Генсон (Австралія), Р. Ердоган (Туреччина), Р. Корреа (Еквадор), Й. Хайдер (Австрія), Р. Мугабе (Зімбабве), «Рух П'ять Зірок» (Італія), «Подemos» (Іспанія) та ін.» [63, с. 81].

І. Кіянка [68] визначає такі характерні риси популістської ідеології та політичної стратегії, які окреслюють сучасну українську політику. Дослідниця вважає, що таке явище, як популізм:

- ґрунтується на прагненні людей мати прості пояснення складних речей;
- підкреслює пріоритет простих рішень;
- тяжіє до сильної харизматичної особистості лідера;
- виступає одним з елементів концепції патерналізму у відносинах влади і суспільства;
- є складовою виборчої стратегії тих політичних сил, у яких відсутні чіткі ідеологічні пріоритети;
- застосовує концепцію «прямої демократії»;
- не апелює до наслідків;
- не апелює до виборчих програм політичних партій;
- не сприяє формуванню відповідальності політичних партій перед суспільством.

Як зазначають науковці, популізм найчастіше поширюється серед людей з низьким рівнем політичної та правової культури і в суспільствах з недостатньо розвиненою системою народовладдя та парламентаризму.

Популістські лідери з метою активізації підтримки соціуму часто використовують застосовують людей, які не вміють відокремлювати зерна від плевел, чорне від білого, мають особливо категоричні судження щодо фавориті і його конкурентів. Це ознаки низької політичної культури, яка зумовлює проблемне середовище новітнього світоглядного зразка і в умовах глобалізації розглядається як унікальне явище сьогодення, яке потребує зміни.

У свою чергу ретроспективний аналіз розвитку популізму протягом світової історії слугує осмисленню закономірностей формування й організації популістських рухів і партій. Адже, у процесі свого історичного розвитку цей феномен пройшов важливий період свого становлення й еволюції, під час якого зазнавали змін його головні види й методи впливу на широкі кола громадськості в різних державах.

Як зазначають зарубіжні вчені, стрімка індустріалізація, урбанізація, формування великого капіталу наприкінці ХІХ ст. сприяли виникненню і розвитку американського аграрного популізму, який сприймався спочатку, як американський феномен і вважався прогресивним, спрямованим на широкі громадські кола. Популісти виступали проти еліт і плюралізму, ототожнювали себе з народом і вважали, що лише вони мають право представляти його інтереси. Вперше популізм виник у США серед американських фермерів. Його пов'язують із технічним прогресом і, відповідно, з падінням цін на фермерську продукцію.

У зазначених обставинах як попередники популізму організовувалися фермерські рухи, яких дуже підтримували виробники продуктів із середнього Заходу, бавовни й тютюну з Півдня. Наголошуючи на проблематиці залізничного транспорту, фермерам вдалося досягти суттєвих результатів на рівні штатів та здійснити вплив на федеральний залізничний статус. Дані факти на тлі суцільного невдоволення функціонуванням Республіканської та Демократичної партій зумовили формування незалежної «популістської» або Народної партії в 1891 році.

У програмі Народної партії відобразився ряд вимог фермерського й робітничого класу, до головних належали: «запровадження 8-годинного робочого дня; державний контроль над залізницями; створення особливих умов для продажу земель фермерам; прямі вибори президента, віце-президента та сенату США» [199, с. 83-84].

Крім того, американські популісти запропонували ряд значущих концепцій, що мали зв'язок зі збільшенням демократичних інститутів, контролюванням роботи владних інституцій тощо.

Проте, не визначившись зі своїм ідейно-політичним спрямуванням, даний політичний рух не мав змоги функціонувати самостійно. Відтак у 1896 році Народна партія приєдналася до Демократичної партії, підтримуючи на чергових президентських виборах кандидатуру У. Брайана, якого висунули демократи. Вважається, що саме з його ім'ям пов'язане остаточне

затвердження в тогочасній американській політиці «популізму» як основного методу політичної боротьби [61].

У. Брайан використовуючи популістські гасла «сподівався залучити на свій бік широкі народні маси для підтримки його, як кандидата у президентській кампанії» [41, с. 23-24]. Він демонстрував себе «месією», а боротьбу за владу (за Білий дім), святою справою, «був щедрим на обіцянки швидкого покращення життя фермерів та робітників, і тим самим доводив, що за допомогою популізму можна добитися кращих результатів, ніж використовуючи помірковано-конструктивістські гасла» [41, с. 23-24].

У цілому, «головною метою американського аграрного популізму було покращення становища найбільш соціально незахищених верств населення, що на їх думку, мало досягатися шляхом зростання регулюючої ролі держави в економічній сфері». Р.Хофстедтер (американський історик) зазначав, що саме популізм у США став одним із перших значних політичних рухів, яким визначалось, що держава несе повну відповідальність за загальний добробут своїх громадян [191].

Наступним етапом в історичному становленні популізму був популістський рух у державах Латинської Америки, що на організаційному рівні став формуватися на початку ХХ століття. Організації та наступному становленню даного руху слугувала експансіоністська політика США стосовно латиноамериканських країн, що започаткувалася в зазначений час й у такий спосіб спричинила динамічний розвиток національно-визвольного компонента латиноамериканського популізму. Прибічники зазначеного руху боролися не тільки з негативними особливостями капіталістичної експлуатації, а й «північноамериканського імперіалізму», виступали за націоналізацію головних секторів промисловості й землі та інше. Відповідно до визначення А. Кнайта, «латиноамериканський популізм» характеризується як надкласовий політичний рух, в якому переважають харизматичні лідери, які прагнуть запровадити радикальну реформістську політику та засуджують

революції як головний засіб досягнення соціально-економічних та політичних цілей [197; 240].

Як відомо, «популістські рухи в Латинській Америці у своєму розвитку породили низку ідейно-політичних течій, найпоширенішими серед яких є апризм, жетулізм і перонізм. Апризм був заснований в Перу, лідером лівого студентського руху Віктором Раулем Айя де Ла Торре (1895-1979 рр.) у 1924 р. і був тісно пов'язаний з діяльністю Американського народно-визвольного альянсу (ісп. *Alianza Popular Revolucionaria Americana* – APRA)» [184, с. 236].

При цьому, «програми діяльності цього руху зводилися до боротьби з колоніальним феодалізмом та закордонним імперіалізмом. Основну мету своєї діяльності апристи вбачали у проведенні аграрної реформи, націоналізації власності іноземного капіталу, створенні державної фінансової корпорації» [184, с. 236]. У програмній документації апристів, крім того, визначалося здійснення соціально-політичних трансформацій, в тому числі, запровадження системи демократичного правління, гарантування паритетності людей і соціальної справедливості (захист бідних та голодних), введення загальної початкової освіти та інше.

У цілому APRA, як і переважне число латиноамериканських популістських рухів та організацій, була великим товариством односторонців, об'єднаних однією метою – національним і політичним визволенням населення від утиску політичних фарисеїв, які здійснювали правління державою. В той же час APRA визначалася як понадпартійний рух, покликаним якого було вести загальнонародну боротьбу за зміни.

Наступний етап – жетулізм, одержав назву від керівника бразильського популістського руху Жетуліо Варгаса (1882-1954 роки). Дослідники зазначають, що «сам рух, як і його лідер, що сповідував ідею популістського ліберального альянсу, мав визначальний вплив на всі сфери життя у Бразилії, внаслідок чого в історіографії використовують поняття «Ера Варгаса», або «Нова держава» (*Estado Novo*)» [42, с. 25-26]. Взяті за основу його програмні погляди були націлені, передусім, на активізацію економічного зростання

держави. Також Ж. Варгас був прихильником незалежності Бразилії від іноземних держав у фінансовому та економічному аспектах, підтримував обмеження імпорту та стимулював купувати тільки товари національного виробника. Ж. Варгас був переконаний, що розвиток країни насамперед повинен здійснюватися в напрямку забезпечення єднання всього соціуму.

Серед головних принципів програми Ж. Варгаса була організація заможного середнього класу, як соціальної сили, котра повинна гарантувати результативне й стає зростання країни.

Ще одним видатним лідером популізму в латиноамериканських державах вважається Хуан Домінго Перон (1895-1974 роки), який був аргентинським державним діячем і президентом держави з 1946 по 1955, а також з 1973 по 1974 роки. Він спрямував власну політичну діяльність «на розвиток профспілкового руху, що був активно підтриманий представниками середнього класу та військовими, а сама назва цього напрямку популістського руху (перонізм) тісно пов'язана з висунутою Х. Пероном програмою реформ, яка на початку мала назву юстиціалізм, а згодом її почали називати іменем реформатора» [210, с. 79].

Сутнісний зміст цієї програми полягав у націоналізмі, який втілювався у гаслі «великої Аргентини» про встановлення соціальної справедливості та забезпечення «класового спокою» [210]. У своїй політичній практиці Х. Перон визначав себе як суспільного арбітра та намагався сформувати державу, котра б дбала про робітничий клас. Виступаючи перед столичними та провінційними робітниками, він нерідко звертався до гідності кожного громадянина, його високого призначення.

Четвертий етап розвитку популістського руху тривав у 30-х роках ХХ століття. Це був період найбільш довгої та руйнівної кризи, що одержала назву «Велика депресія». Дана криза спричинила не тільки зниження життєвого рівня громадян, а й посилила настрої в суспільстві, що зумовило злет популізму на якісно новий рівень.

Стосовно американського аграрного популізму, то його прихильники чинили опір, в першу чергу, проти хаотичного зростання державного управлінського апарату.

Наступний етап історичного розвитку світового популістського руху відноситься до другої половини ХХ ст. Він пов'язаний із розповсюдженням популістсько-демагогічних напрямків у державах Західної Європи. В зазначений період європейські партії та рухи популістського спрямування стають особливо популярними. На противагу аграрно-фермерському популізму в США й популізму в Латинській Америці, західноєвропейському популізму властива крайня права ідейно-політична спрямованість.

Такі ж партії починають виникати і в Європі, зокрема, популістський складник можливо знайти, наприклад, у Швейцарській народній партії, а також італійській «Північній Лізі». Спільною особливістю ідеологічного доктринального базису цих партій є використання ними в політичній діяльності методології популістського впливу на свідомість і поведінку громадян для:

- підтримки концепцій та закликів, націлених на боротьбу з емігрантами;
- захисту національних ціннісних орієнтирів та національної єдності;
- захисту головних прав і свобод своїх громадян.

Також цей рух проявився в інших політичних партіях європейських держав, зокрема, у Партії свободи (Австрія), французькому Національному фронті, німецькій партії «Республіканець», нідерландській партії «Центр», фламандській партії «Фламандський блок» та валлонський Національний фронт у Бельгії, Партії прогресу у Данії та Норвегії, шведській партії «Нова демократія» та ін.

Як зазначають науковці, прихильники європейських популістських партій ініціативно боролися з плюралістичною складовою системи демократичних цінностей. Для прикладу, Австрійська партія свободи (Freiheitliche Partei Österreichs) в середині 50 років ХХ століття була заснована колишнім представником нацистської партії А. Фейнгалером, він же її і

очолював [17]. Вона практично пробудила популістський рух у політичній сфері, а у 1995 р. змінила свою назву на «Вільні мислителі» (Die Freiheitlichen).

Подібні популістські установки «характерні також для французького Національного фронту, який у своїх передвиборчих програмних документах визначив пріоритетні завдання і мету досягнення соціальної гармонії у вигляді підтримки і збереження традиційних моральних цінностей, національних надбань народу, забезпечення національного шляху розвитку (способу життя), зміцнення основ правопорядку, вирішення питань соціальних меншин, надання їм прав і свобод на рівні з усіма громадянами держави» [184, с. 95].

На території СРСР процесу «перебудови», що припадав на середину 80-х років ХХ ст. і супроводжувався демократизацією радянського соціуму та всієї системи державного устрою, були властиві яскраві зразки популістських виявів різних видів. У даному аспекті слід згадати М. Горбачова, колишнього Генерального секретаря КПРС. Його безперестанні поїдки державою, візити на різні підприємства (заводи, фабрики), в державні установи й організації – так би мовити «ходіння до народу», прямі звернення до широкого загалу вважається класичним прикладом вмілого використання популістських засобів у політиці – звичайно, з врахуванням особливостей функціонування радянського суспільства.

Через віру в заклики, які промовлялися перед простими людьми в процесі його «походу в маси», в перші роки перебування при владі в М. Горбачова вийшло здобути прихильність значної частини співгромадян. Проте, як продемонстрував наступний розвиток політичних подій, все зазначене не підтверджувалося позитивними результатами на практиці, а відтак зумовило втрату його авторитету, а потім і реальної політичної влади.

Наступний етап розвитку популізму відноситься до 90-х років ХХ ст. і пов'язаний із розповсюдженням рухів та партій популістської форми держав Центральної та Східної Європи. Політичні сили у власній програмній документації та закликах доволі часто почали застосовувати ідеї неолібералізму популістського спрямування. В даному аспекті слід звернути

увагу на партію «Самооборона Республіки Польща», котру 1992 року заснував один із лідерів Профспілки працівників сільського господарства А. Леппер. У її головних, по суті передвиборчих, програмах, зверненнях до різних політичних формувань та організацій були вимоги щодо державної підтримки приватних сільськогосподарських виробників. У даних програмах, а найбільше в політичних гаслах, постійно містився заклик до ліквідації корупційних проявів і хабарництва через покращення процедур суспільного контролювання.

Таким чином, у державах Центрально-Східної Європи, які знаходилися на перехідному етапі власного розвитку на шляху до демократії, популізм як політична практика отримував форму політичної мобілізації. Це найбільш часто відображається в процесі виборів у бажанні імпонувати всім: застосуванні ефектних епітетів, оцінювання правлячої еліти, без ніяких зауважень стосовно якості аргументів, безкомпромісності в критичних зауваженнях щодо суперників, відсутності політичної відповідальності та інше.

Як не прикро, але зазначені особливості стали дуже поширеними, і не очікується, що в найближчій перспективі вони щезнуть з політики. Часом непросто віднайти різницю між популізмом і демагогією стосовно якогось політика або політики. В пострадянських державах перехідний період, який відзначався зміною соціалістичного зразка розвитку суспільно-економічних відносин і запровадженням ринкової системи в суспільному виробництві, потребував певних популістських методів політичної поведінки, в тому числі стосовно розв'язання питань у секторі економіки.

Наступний етап – постмодерний популізм.

С. Жижек зазначає «зростання впливу культурно-цивілізаційних чинників на царину політики» [217, с. 660] і веде мову про так звану «культурацію політики» [217, с. 660]. Якраз у даному аспекті можна осмислювати новітні концепції стосовно співвідношення процесів у культурі та мистецтві й політиці, а також рубрикацію новітнього виду популізму як

постмодерного. Зокрема, названа різноманітність форм популізму в неоднакових соціокультурних сферах схожа на постмодерну ризому, децентровану систему з великою кількістю смислових та змістовних напрямків, кожен з котрих може перетинатися з іншими, проте принципово не може бути ні головним, ні другорядним. Подібно до ризоми, видозміна популізму в різних державах у різноманітті своїх форм та неоднакових політичних, культурних, соціальних сфер формують своєрідну основу, що спричиняє його постмодерні особливості.

Змістом Постмодерну вважається повалення метанаративів Модерну, до котрих потрапила й галузь політики. З доби раннього Модерну, після того, як Н. Макіавеллі опублікував свого «Державця» та рекомендував максимально відкриті, проте доцільні обрахунки боротьби за владу та напрямки її утримання, політика стала явищем раціональним та серйозним. Політичній культурі даного періоду були характерні пафос і піднесеність, що мали зв'язок зі сталістю життя суспільства. Криза Модерну означає кризу раціональності, що, в тому числі в галузі політики, зумовлює переформатування принципів та видів вираження. Істотну роль в політиці відіграє сміхове начало.

Щоб привернути увагу та втримати популярність, політики застосовують різного роду методи в рамках сміхової культури. Для популіста в даному аспекті є багато змог. Політик запозичує натхнення в сміховому началі, через гумор та епатажність здобуваючи симпатію людей. Він веселиться та жартує під час виступів та інтерв'ю засобам масової інформації, постає перед публікою в незвичних образах та інше. Епатажність відвертає увагу від суті роботи, приховує політичну діяльність, здатну зумовити ще більш значний резонанс у суспільстві, проте в умовах викликаного новим образом інформаційного приводу залишається непомітною. Коли люди обговорюють епатажні образи, спрощується порядок денний публічної політики, схематизуються актуальні питання політичної життєдіяльності. В подібних обставинах стає нормою звертання до «народу» у виді лаконічних повідомлень в соціальних мережах, що своїм мінімальним змістовним

наповненням визначає широкий діапазон інтерпретацій, а дошкульність, влучність стилю націлені на те, щоб спровокувати в аудиторії сміх. Таким чином, політика трансформується у театралізовану виставу.

Нарешті, доцільно виділити *сьомий етап*, який припадає на 2014-2016 рр., коли відбулася радикалізація суспільно-політичного життя в розвинутих країнах світу. Вибори до Європарламенту 2014 року, європейська міграційна криза 2015 року, Brexit 2016 року та перемога Д. Трампа на президентських виборах у США – ключові етапи тріумфу популізму в Європі та США. Мова йде про «великий вибух» популізму, наслідком чого став прихід до влади у багатьох країнах політичних сил відверто популістського спрямування. Зазначений етап триває й нині та супроводжується подальшим входженням правих політичних сил популістського спрямування у владу (зокрема, у 2022 році в Італії відбулись позачергові вибори до парламенту – за їхніми результатами перемогу здобув блок правих політсил на чолі з лідеркою партії «Брати Італії» Джорджею Мелоні, яка очолила уряд країни).

Отже, порівняльний аналіз великої кількості історичних практик формування та становлення популізму, негативний досвід тоталітарних і авторитарних режимів ХХ ст. дає змогу стверджувати про популізм як про теорію, певну форму політики й ідеології. Існування й розповсюдженість популізму в новітніх політичних системах відзначається його детермінованістю культурними, історичними, політичними характерними ознаками держав. У той же час, попри різницю певних форм популізму, можливо виділити ряд загальних змістовних характерних ознак, що містять універсальні особливості та характерні переважному числу з них: народ; моральний аспект; демократія й авторитаризм; антиінтелектуалізм; лідерство.

Отже, досліджуючи популізм із погляду його історичного розвитку, нами було виокремлено сім ключових етапів:

1. Перший етап відноситься до кінця ХІХ ст. та пов'язаний з утворенням американського аграрного (фермерського) популізму в США.

2. Другим етапом в історичному розвитку популізму був популістський рух у державах Латинської Америки, що став формуватися в організаційному плані на початку ХХ століття. Латиноамериканські популістські рухи в своєму розвитку зумовили ряд ідейно-політичних напрямків, найбільш розповсюдженими з котрих стали апримзм, жетулізм і перонізм.

3. Третій етап розвитку популістського руху відноситься до 30 років ХХ століття, що пов'язаний з найбільш тривалою і руйнівною кризою, що одержала назву «велика депресія». На даному етапі прослідковується напрям до радикалізації популістських гасел, закликів, до зміни наявних соціальних взаємин.

4. Новий четвертий етап історичного розвитку світового популістського руху розпочався в другій половині ХХ ст. На противагу аграрнофермерському популізму в США та популізму латиноамериканському, західноєвропейському популізму властиве крайнє праве ідейно-політичне спрямування.

5. П'ятий етап розвитку світового популістсько-демагогічного руху припадає на 90 роки ХХ ст. На даному етапі популізм розповсюджується в політиці Центральної та Східної Європи. В зазначений період в своїй програмній документації та гаслах політичні партії держав названого регіону доволі часто почали застосовувати популістські ідеї неолібералізму, суть котрих передбачала, що соціумам рекомендувалися доволі нескладні та оперативні механізми розв'язання важких соціально-економічних проблем.

6. Під час шостого періоду – постмодерного популізму – збільшився вплив культурно-цивілізаційних факторів на сферу політики та йдеться про «культурацію політики». Якраз з даної точки зору можна осмислювати новітні ідеї стосовно кореляції процесів у культурі й мистецтві та політиці, а також рубрикацію сучасного виду популізму як постмодерного.

7. Сьомий етап – «великий вибух» популізму – розпочався у 2014 році та триває до сьогодні. Він характеризується перемогою популістських сил на

виборах різного рівня в США та Європі з подальшою інтеграцією у політико-управлінську систему.

Ми охарактеризувати ці етапи за допомогою таблиці і визначили особливості розвитку популістських ідеологій у країнах Заходу і Сходу та їх вплив на суспільно-політичні відносини в державі (табл.1.1) [98].

Таблиця 1.1

Етапи історичного розвитку популістських ідеологій та їх сутність

<i>етапи</i>	<i>країни</i>	<i>ідеології</i>	<i>сутність ідеології</i>
кінець XIX ст.	США	лібералізм	«політична доктрина, основною ідеєю якої є здійснення якомога повнішої свободи особистості шляхом усунення всього того, що може її обмежувати» [116]
початок XX ст.	Латинська Америка	апризм	«ідеологія, спрямована на формування моделі соціалістичної національної економіки» [77]
		жетулізм	«ідеологія державного інтервенціоналізму щодо економіки, яка передбачає активне застосування податкових пільг, державне планування й інвестування» [77]
		перонізм	«ідеологія націоналізму, яка передбачає врахування вимог щодо встановлення соціальної справедливості і запровадження «класового спокою»» [77]
30-і роки XX ст.	США	радикалізм	«позиція людини або групи людей (партії), яка ґрунтується на устремлінні кардинально і безкомпромісно змінити існуючу соціальну, політичну, культурну ситуацію» [177]
друга половина XX ст.	США, Центральна і Східна Європи	крайне праві ідеології	«правий екстремізм, фашизм, неофашизм» [138]
90-і р. XX ст.		неолібералізм	«напрямок економічної теорії, що захищає принципи саморегулювання економіки, вільної конкуренції та економічної свободи» [136]
початок XXI ст.		постмодернізм	«світоглядно-мистецький напрям, що базується на усуненні відокремленості масової культури від елітарної, проголошенні відносності істини та цінностей, недовірі до авторитетів» [182]

2014 рік – до сьогодні		постмодернізм	популізм стає передусім механізмом здобуття влади
------------------------------	--	---------------	---

Авторська розробка на основі зазначених першоджерел.

Як видно з таблиці 1.1, в історичній ретроспективі популістський феномен трансформувався у своїх політичних ідеологіях, які розглядаються в науці, як «різновид колективної політичної свідомості, що відображає групові погляди на перебіг і напрями політичного та соціально-економічного розвитку» [105]. І, практично, більш як за сто років, ця трансформація відбулася від правої ідеології лібералізму до напівцентриської ідеології - неолібералізму і постмодернізму у країнах Заходу.

Аналізуючи чинники політичного популізму, слід зазначити, що ключовий з них безпосередньо пов'язаний якраз з наявністю популістських ідеологій, покладених в основу діяльності політичних партій.

Як зазначають науковці Team Populism, які виконали дослідження на замовлення The Guardian, на сучасному етапі розвитку суспільно-політичних відносин у державах світу зросла кількість лідерів-популістів від початку 2000-х років удвічі [7]. Причинами такого зростання популістів у політиці вони визначають *крайній лівий популізм та лібералізм*, які продукуються *лівоцентричними і ліворадикальними* партіями та рухами. Популізм стає нормою для їхніх ідеологій, які розподіляють в теорії політології на симптоматичний і фетишистський типи.

Симптоматичний тип популістської ідеології, передбачає запровадження обмеження реальних свобод за наявності виявлених у державі недоліків; характерний для ліберальних лівих (прогресивних) партій; характеризується максимум державного втручання в економіку [88].

Фетишистський тип популістської ідеології характерний для правоконсервативних (традиційних), націоналістичних партій і передбачає проектування власного невдоволення на конкретну групу винуватців у

недоліках, які виникають у державі (мігранти, зовнішні вороги тощо); характерною є мінімальне втручання держави в економіку [88].

При цьому слід враховувати, що у країнах Сходу більш стабільно функціонує соціалістична ідеологія, яка лише частково трансформується у радикальну і крайнє праву.

Зазначені зміни у популістських ідеологіях дають можливість стверджувати про те, що вони по-різному вплинули на політичний устрій та суспільні відносини в країнах Сходу.

Так, зокрема, у США і Західній Європі ідеологія лібералізму, а в подальшому – неолібералізму і постмодернізму, які знаходяться майже в одній системі цінностей, що ґрунтуються на розвинутій економіці, вільній конкуренції й економічній свободі, вплинули на формування суспільної свідомості щодо: підвищення відповідальності уряду за добробут населення; усунення ліберальних принципів свободи господарської діяльності від державного втручання; збільшення державної регуляції грошового обігу; повернення в громадський фонд земель, що перевершували потребу монополій; розширення прямої демократії та розвитку концепції безпосередньої участі громадян у контролі над владою; формування не традиційних політичних партій, які сприяли зсуву електоральної підтримки в бік популістів (що яскраво демонструє досвід Шотландії, Фландрії, Квебеку, Каталонії, де домінуючими є самостійницькі тенденції тощо).

Збільшення проявів сепаратизму на початку нинішнього тисячоліття виявилось ознакою того, що регіональна неоднорідність вже не передбачає традиційні соціокультурні й політичні розмежування, вона стає значно складнішою та багатозначною, що обумовлює нові виклики внутрішньої єдності держав.

Сучасні події, що відбуваються в світі і в Україні свідчать про те, що сучасний виклик внутрішньої єдності для держав країн Заходу став одним із пріоритетних. На відміну від країн Сходу, у яких стабільно довго функціонувала і продовжує функціонувати соціалістична ідеологія, яка

трансформуючись у радикальну і крайнє праву, сприяла формуванню риторики націоналізму, що суттєво посилило сепаратистські настрої у суспільстві. Несвоєчасне врахування у цих країнах конституційно-правових, ціннісних та соціокультурних питань, а навпаки, системне і тривале декларування ідей справедливості, гідності, солідарності, демократії, не сприяли об'єднанню суспільства навколо національної ідеї.

Тому важливим для країн Сходу на сучасному етапі постали питання внутрішнього об'єднання навколо національних цінностей, активного застосування методів сучасної візуалізації, мережевих технологій, соціальних засобів масової інформації.

Розглянувши популізм в історичній ретроспективі, дійшли висновку, що об'єктивні обставини утворення даного суспільно-політичного феномена мали зв'язок із соціальним напрямом, згідно з яким маси вважаються тільки об'єктом політики. Суб'єктивні передумови для формування та розповсюдження популізму зумовлені недовершеністю відносин «панування-підпорядкування», переважанню масового суспільства. Соціальну основу популізму складають переважно перехідні, проміжні й межові групи соціуму (середні верстви населення, маргінальні групи, декласовані маси, люмпени), які через власний суперечливий стан розуміють власні інтереси понадкласовими та демонструють, зважаючи на це, поступливість перед демагогічно-популістськими гаслами. Аморальність популізму зводиться ще й до того, що він маніпулює довірою громадян і викривляє її.

Що стосується сучасного етапу, то у демократичних суспільствах ключовими показниками розвитку визнаються *демократичні цінності й ідеали*. Тому, особлива увага приділяється індексу демократії, який засвідчує, що плюралізм та вибори, основоположні громадянські свободи, урядова діяльність, політична включеність населення, а також політична культура є ключовими показниками державної політики, орієнтованої на демократію. Значення цього індексу може бути зменшеним, якщо національні вибори не є вільними і справедливими, якщо є безпека виборців та вплив іноземних

держав на уряд, якщо не реалізуються можливості державних службовців для здійснення політики.

Україна за цим Індексом демократії протягом останніх десяти років Україна перебуває в статусі «країни з перехідним (гібридним) режимом», що характеризує її такою, де відбуваються регулярні непрямі порушення під час виборчого процесу, що, у свою чергу, перешкоджають визнанню їх вільними та чесними.

Щорічний Індекс демократії включає такі показники:

- виборчий процес і плюралізм,
- робота уряду,
- демократична політична культура,
- громадянські свободи,
- політична участь.

З його показниками кожна країна відноситься до одного з чотирьох типів режимів - «повна демократія», «дефектна демократія», «гібридний режим», «авторитарний режим».

В Україні, як у «країні з гібридним режимом демократії», продовжується тиск уряду на політичних опонентів та ЗМІ, відсутня незалежна судова система, наявна політична й економічна корупція, відсутнє повноцінне верховенство права, наявний низький рівень участі в політиці, наявні проблеми у функціонуванні системи публічного управління [62].

Загалом, починаючи з 2014 року по 2020-й Україна піднялася з 92 на 79 місце рейтингу демократії [62]; у 2021 році - посіла 86 місце з 167 в рейтингу The Economist. Якщо порівняти з 2020 роком, держава опустилася на сім позицій. Тоді Україна отримала 5,81 бала, а зараз – 5,57 бала з 10. Також на 86 позиції разом з Україною розмістилася Мексика. На одну позицію вище в рейтингу перебуває Гонконг, а на одну нижче – Сенегал. У першій п'ятірці за індексом демократії опинилися Норвегія, Нова Зеландія, Фінляндія, Швеція й Ісландія, а останні місця посіли Центральноафриканська Республіка, Конго, Північна Корея, М'янма й Афганістан.

В таких умовах зростає гвардія політиків-популістів, які не відповідають за реалізацію власних політичних програм, а лише – за їх проголошення.

А. Житко зазначає, що «вибух популізму у ХХІ столітті становить реальну загрозу для загальноновизнаної ліберально-демократичної світоглядної позиції сучасної цивілізації» [54]. Світова практика демонструє, що популістський рух, як правило, розвивається в час, коли в державах відбуваються кризи. Тобто, коли мають місце економічні та політичні поштовхи, коли руйнуються застарілі принципи, а нові ще не сформовані, коли суспільство у своїй більшості сприймає інформацію не пов'язуючи їх із причинно-наслідковими зв'язками та взаєминами у власному житті. Саме тоді популісти пропонують спрощені, нерідко бунтівні, варіанти вирішення непростих обставин, які подобаються людям.

Науковці зазначають, що популізм в умовах незавершеної трансформації набуває всеохоплюючих масштабів і становить загрозу не лише функціонуванню політичних систем, які перебувають у стані транзиту загалом, але й процесу демократичного переходу зокрема.

На думку дослідників, це обумовлено **кількома ключовими причинами** [60]. Розкриємо їх.

Перша причина ґрунтується на не правильній комунікації, коли використовуються «фейкові» новини та соціологічні шоу, нав'язуються думки, розроблені політичними технологами, акцентується увага на особистісних якостях політика, а не його раціональній аргументації щодо переваг чи недоліків, використовуються технології залякування, «навішування ярликів», формуються необхідні стереотипи мислення.

Друга, - коли за популістичними гаслами, якими насичується суспільний простір, на другий план відходить вирішення таких гострих питань, наприклад, як тіньова економіка чи гібридна олігархічна політична система. Тоді це призводить до того, що суспільство перебуває у світі емоцій, нездійснених мрій та ілюзій.

, та очікувань. Популізм завжди виникає на ґрунті розчарування, причому на ньому ж найчастіше й завершується» [60].

1. Важливо зазначити, що «популізм породжує делегітимацію політичної системи у випадку невиконання обіцянок, розчарування населення у популістських гаслах. Адже він маніпулює довірою людей, деформує реальний стан речей. У суспільстві існує необхідність об'єднання зусиль політичної еліти та громадян у здійсненні конкретного політичного курсу на основі взаємної довіри. Відтак, довіра полягає у відношенні до іншого суб'єкта та його дії, що ґрунтується на переконаності в правоті, вірності, порядності та чесності. Водночас, народу важливо знати, що політики є людьми компетентними, освіченими, здатними приймати професійні політичні рішення. Довіра є своєрідним кредитом, що випереджає реальні події та згодом закріплюється або руйнується» [60].

2. У зв'язку з тим, що «політика здійснюється за допомогою багатообіцяючих, але відірваних від реальності гасел, декларацій, закликів, то її хід буде пустопорожнім, інтереси більшості залишаються невираженими і незадоволеними. Політика за таких умов набуває характеру імітації, запускається її конфліктний потенціал, часто з непередбачуваними наслідками. Отже, сама політика буде неефективною, що ми часто спостерігаємо» [60]. Тому різноманітні гасла на кшталт «100 кроків назустріч людям», «Покращення життя вже сьогодні», «Український прорив» ніколи не були реалізовані.

3. Нарешті, не слід забувати, що «схильність популізму до конфронтаційності в умовах низького рівня толерантності, терпимості до протилежних конфліктів загрожує переростанню суспільних суперечностей у відкрите протистояння із застосуванням насильства» [60].

На цій підставі ми вважаємо, що одним із чинників, що гальмує розвиток демократичної державної політики в Україні є *політичний популізм*, який ми розглядаємо як багатофункціональний феномен політики, що ґрунтується на відповідній популістській ідеології, політичних технологіях та політичному

дискурсі правлячих політичних еліт. Для них властивим є вплив на виборця (емоційний, психологічний, ідеологічний, моральний тощо) задля одержання політичної і державної влади шляхом різноманітного висвітлення недоліків, які існують у державі в економіці та соціальній політиці. Спільною рисою для всіх політиків-популістів є «орієнтація на «народ», який протиставляють особам і групам, які не належать до цього поняття – «іншим, не таким як народ» [15, с. 132-133]. Наприклад, класичний популізм передбачає поділ соціального простору всередині спільноти (народ — еліта). Він наявний у всіх політичних суб'єктах [124]. Тому, його практично не можливо усунути, але можна своєчасно виявити і правильно реагувати.

Виконуючи дослідження популізму в сьогоденні, можливо окреслити фактори, що впливають на розвиток сучасного популізму в Україні:

– по-перше, непростий механізм новітнього українського державотворення має зв'язок із практикою Помаранчевої Революції та Революції Гідності, повномасштабною воєнною агресією РФ проти України, «системними кризами» в політичній та соціально-економічній сферах та іншим – підштовхує український соціум до незмінного перебування в становищі «надмірної емоційної соціально-політичної напруги»; в українському соціумі, який весь час «генерує та акумулює незадоволення», переважають розчарування, скептицизм, збентеженість та решта ірраціональних емоцій, які стають сприятливим середовищем для розвитку новітнього українського популізму [95];

– по-друге, незакінчене перетворення політичної культури – в уявленні великого числа громадян України відсутнє конкретне переконання стосовно питань повноважень, взаємодії та відповідальності між структурами влади й громадськістю, нечіткі межі основоположних ліберально-демократичних надбань, характерна неповага та конфліктогенність до політичних суперників та інше – все це зумовлює комфортне середовище для здійснення маніпуляцій політичною волею громадян України (від байдужості до революційного ентузіазму), що й використовують політики-популісти [99]

Отже, зазначимо, що політичний популізм – невід’ємна складова демократичного суспільства, який вже не є просто конкурентним способом боротьби за прихильність виборця. На сьогодні він являється фактором, що має значний вплив на будову, напрямки та інтенсивність політичних і соціальних змін, функціонування державних, політичних, економічних, соціальних структур, на перетворення застарілих і організацію нових. Проте в трансформаційному політичному просторі він отримує всебічний статус, спричиняє перманентну делегітимацію, конфліктність соціуму. Подібне розповсюдження популізму означає не тільки застосування своєрідної риторики, а й створення специфічного світогляду, формування виняткової суспільної дійсності (особливо в накопичених останнім часом розмірах і видах).

1.2. Сутність та специфіка застосування сучасного політичного дискурсу

Одним із ключових чинників політичного популізму є наявність політичного дискурсу як способу мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації, зокрема такі, як навмисне ухиляння, звернення до емоцій адресата, наявність «логічних помилок», або необґрунтованої екстраполяції, оперування не перевіреними фактами, звернення до почуття страху, орієнтація на національну самоідентифікацію тощо.

Як зазначають науковці, «кожен політичний режим має власний політичний дискурс, який характеризує і розкриває його сутність та національну ознаку. Вивчення політичної мови й опис мови політичної влади певного періоду дає змогу відновити фрагмент історичного розвитку певного періоду в життєдіяльності того чи іншого соціуму та показати крізь призму цього письма те, що воно дає змогу розкрити. Ним визначають, як правило, мовну практику і соціальну реальність» [29].

Водночас не слід забувати, що «політичний дискурс вивчають із позиції різних наук. Це зумовлено лінгвістичним переворотом, що відбувся в другій половині ХХ ст. Тоді виник цілий спектр нових напрямів і методів дослідження мовного спілкування, які вплинули на вивчення мовної комунікації, що відбувалося в межах антропології, культурології, естетики, семіотики і герменевтики, кібернетики, нейропсихології, різних напрямів психології та філософії, соціології тощо. Кожен із цих напрямів напрацював власні методи аналізу, свій понятійний апарат. Таким чином, політичний дискурс став об'єктом міждисциплінарного дослідження, методологія якого перетинається та доповнює одна одну» [29, с. 128].

Разом з тим, слід зазначити, що не лише в українській, але й зарубіжній науці досі відсутнє єдине визначення поняття «політичний дискурс».

Під політичним дискурсом зазвичай розуміють діяльність суб'єктів політики у сфері мовної комунікації, який виступає об'єктом міждисциплінарного дослідження і розглядається представниками різних наук як лінгвістичний переворот, який відбувся в другій половині ХХ ст., однак до цього часу немає єдиного розуміння цього поняття. Це впливає з результатів проведеного нами теоретичного аналізу наукових джерел (див. табл. 1.2).

Також зазначимо, що політичний дискурс розглядається в контексті функціонування політичної мови – «найбільш зримого елементу політичної культури, і водночас – найтоншого маркеру ідентичності, адже мовні символи в руках локальних еліт можуть стати предметом нестримної ідеологізації й міфологізації, чим зазвичай підживлюється політичне протистояння» [29, с. 128].

Таблиця 1.2

Деякі наукові погляди на сутність поняття «політичний дискурс»

<i>автор</i>	<i>Сутність</i>	<i>джерело</i>
І.Клименко	<ul style="list-style-type: none"> · реальне мовлення · подвійний зміст мовлення · життєве мовлення · складне мовлення, яке поєднує різні екстралінгвальні чинники 	[39]

Ю. Хабермас	рефлексивна мовна комунікація	[168]
М. Шретер	тематична мережа близьких текстів	[208]
К. Серажим	- мовленнєва практика - сукупність екстралінгвальних чинників, що впливають на політичний дискурс	[146]

Джерело: згруповано автором

Також слід враховувати, що динаміка та особливості політичного процесу в Україні багато в чому залежать від політичної риторики народних обранців. Адже «політична, парламентська риторика представників депутатського корпусу має значний маніпулятивний потенціал, який активно реалізується за допомогою політичних міфів та стереотипів, що імплементуються в свідомість громадян в процесі публічного мовлення» [29, с. 128]. При цьому, «парламентський популізм є, по суті, апеляцією до щоденних потреб і побажань більшості населення. Тому зосередження та акцентуація уваги відбувається або на фізичній стороні буття соціуму (ціна на хліб, комунальні платежі, кредити і т.д.), або на психологічній складовій людського існування (як правило, у формі ненависті за національною, релігійною, ідеологічною ознакою, або у формі помилкової гордості за своє походження або соціальний статус)» [29, с. 135 – 136].

У сучасних поглядах науковців «політичний дискурс» переважно використовується для означення текстуальної реальності, а не комунікативного процесу, що свідчить про принципову відмінність між дискурсом, який здійснюють політики, і політичною комунікацією, яка виникає між різними суб'єктами взаємодії в політиці. Тому, ми розглядаємо *політичний дискурс* як складну символічну дійсність, у якій використовується сукупність мовних актів і правил публічної поведінки та політично значущих символів й концептів, що стають критеріями правильності чи неправильності дій у межах певного соціуму і не призводять до політичної комунікації (*авторське визначення*).

Поняття «політичний дискурс», яке було нами уточнено, передусім орієнтується, по-перше, на розуміння мовної комунікації, яка об'єктивно набуває нових форм в інформаційному суспільстві, і, по-друге, на її

рефлексивність, тобто здатність як до аналізу, так і глибокого усвідомлення змісту інформації, що передається. Зазначений зміст, що логічно, є більш прагматичним та конкретним щодо тих чи інших політичних дій, які пов'язані з боротьбою за отримання та утримання влади, які ми вважаємо специфічною характеристикою, притаманною політичному дискурсу та яка іманентно присутня в усіх його жанрах (зокрема, мова йде про урядові заяви, агітаційні промови, парламентські дебати, різноманітні дискусії, політичні інтерв'ю, політичні промови тощо).

Як правило, «політики – популісти» для цього у своїх виступах і програмних документах більше орієнтуються на «народ», на його поточні потреби й інтереси і не завжди спираються на стратегічні цілі і завдання держави. Так, наприклад, Соціологічною групою «Рейтинг» з'ясовано, що серед поточних інтересів, що найбільше турбують українців на сучасному етапі виявилися питання корупції в державних органах (47%), військові дії на Донбасі (39%), безробіття (44%); 58% респондентів визнали Україну дуже вразливою до дезінформації та фейків; 28% – що можуть повністю відрізнити фейки від дезінформації; 34% – що дещо впевнені, що можуть їх відрізнити [102]. Зрозуміло, що під час широкомасштабного російського вторгнення поточні інтереси українців суттєво змінилися: домінуючими є питання, пов'язані з відновленням територіальної цілісності країни, покаранням російських військових злочинців тощо.

Ці статистичні дані свідчать про необхідність посилення уваги громадянського суспільства, журналістів, працівників різних ЗМІ щодо політичної риторики і політичного дискурсу – основного виду діяльності суб'єктів політики у сфері мовної комунікації.

На наш погляд, вони мають чіткіше інформувати суспільство про існуюче явище популізму, яке спричиняє перманентну конфліктність у соціумі, адже у сучасному дискурсі розвинутих демократичних країн це питання вирішено в першу чергу на рівні на рівні суспільних цінностей, а вже потім – на рівні законодавства. Так, у європейському співтоваристві й інших

розвинутих країнах світу, демократія, без сумнівів, визнається однією з важливих цінностей і тому до виборів, референдумів чи публічних обговорень їхні громадяни ставляться з підвищеною увагою, на відміну від українців.

Саме тому, на думку дослідників, необхідно:

– розглядати політичний дискурс як складну символічну дійсність, в якій лідери політичних партій, парламентських фракцій, керівники органів публічної влади всіх рівнів, які посідають політичні посади в органах публічної влади різних рівнів – державних, місцевих, відіграють важливу роль і тому їхня діяльність потребує постійного критичного аналізу із застосуванням достовірної науково-доказової бази;

– посилити увагу до політичної культури, яку науковці визначають як:

- «сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки» [112, с. 57-58];

- «характер і способи функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи» [99, с. 104 - 111].

Ми ж вважаємо, що безвідповідальний політик набагато частіше стає популістом, наслідками чого є зміна його поглядів і цінностей. Такі політики застосовують популістські гасла, використовуючи при цьому мову як найголовніший засіб у боротьбі за владу та збереження кола своїх прибічників.

У зв'язку з тим, що в більшості суспільств переважають люди з недостатнім рівнем політичної культури, популізм у політиці присутній завжди і набуває все більшого свого розквіту у період активного застосування сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій. Для його попередження і зменшення потрібно, на наш погляд, підвищувати політичну культуру громадян, зокрема їхню науково-доказову здатність об'єктивно аналізувати ті чи інші аргументи і факти, які наводять політики для підтвердження власних ідей, думок, програм тощо.

Суб'єктами політичного дискурсу виступають, як правило, лідери політичних партій, парламентських фракцій, керівники органів публічної

влади всіх рівнів, які посідають політичні посади в органах публічної влади різних рівнів – державних, місцевих.

Їхні партійні програми, промови, листи, виступи тощо, які несуть в собі популістські тези, окреслюють лише функції повідомлення, звернення, переконання та впливу і не передбачають зворотного зв'язку, обговорення, дебатів тощо. Однак, саме з їхньою допомогою досягаються цілі щодо становлення або підтримання статусу політика. Такий жанр мовної та писемної комунікації належить до сфери політики. Він, на жаль, не потребує від політика відповідального ставлення до застосування тих чи інших висловлювань, меседжів, символів, текстів, які повторюються, транслуються різними ЗМІ, і, таким чином, здійснюють вплив на свідомість виборців. Ще Г.Гегель звертав увагу на мовлення як особливий засіб, який потрібно вміти користуватися [69].

Слід враховувати, що «політичний виступ, як і урядова заява – це монологічна дія, що означає, передусім, що між учасниками комунікації не передбачається жодних діалогічних дій, натомість здійснюється, перш за все, функція повідомлення та впливу» [39].

Більше того, не забуваємо, що «вказані жанри – політичний виступ і урядова заява – відповідають принципам інтернальності – екстернальності публічної промови, тобто орієнтованості того, хто говорить, на вузькопрофесійну аудиторію (інтернальний тип урядової заяви) і необмежене коло адресатів (екстернальний тип)» [39].

Виходячи з цього, «будь-який «лист» влади може одночасно розглядатися і як політичний, ідеологізований (оскільки виражає функціональну ідеологію влади, її погляд) дискурс, і як публіцистичний, оскільки він звернений до масової аудиторії та містить виклад певної суспільно-політичної позиції про актуальну тему для відповідного періоду суспільної життєдіяльності» [39].

Дослідники виділяють у політичному дискурсі таку його характеристику, як інтертекстуальність, яка характеризується одночасним

існуванням кількох авторів, яким належить конкретне висловлювання. Це можуть бути політики, політичні партії, копірайтер або спічрайтер та ін.

Як зазначають науковці, інтертекстуальність, як одна з характеристик політичного дискурсу, потребує додаткового дослідження шляхом постійного діагностування мовленнєвої поведінки політика, враховуючи його особистісні характеристики [39].

Наступною характеристикою політичного дискурсу науковці визначають міфологічність. Їй властиве:

- однобічне сприйняття продуцентом (автором повідомлення, яке виголошується), того соціального об'єкта, групи, явища («канцлер», «президент», «лідер партії» тощо), який практично є відповідальним за формування іміджевої міфологеми;

- свідомий або інтуїтивний вибір стереотипу поведінки, тобто певного, визначеного алгоритму знань і дій;

- завершене повідомлення, яке має чітко орієнтовану прагматичну установку, що ґрунтується на демократичних принципах, але за правилами суворої інституційної ієрархії [39].

При цьому мова виступає найголовнішим засобом політики в боротьбі за владу та збереження кола своїх прибічників. Вона виступає інструментом влади і тому її розглядають з урахуванням таких чотирьох основних чинників, як добір мовних засобів, вербалізація, модифікація і трактування.

«Такі властивості мови, як рухливість семантичної структури слова, складність відмежування конотації від прямих денотативних значень, варіативність денотативних і конотативних значень одних і тих самих мовних знаків під впливом соціальних чинників, багатоконпонентність як лексичного, так і прагматичного значення, синонімічні й асоціативні зв'язки слів, модальність висловлювання, оцінність семантики тощо, навмисно й цілеспрямовано використовуються пропагандою. Найбільш очевидним у плані мовного впливу є лексичний потенціал. Її основою є уявлення про розширюваність, абстрактність і невизначеність значення слова. На рівні слова

існують ситуації спілкування, коли комунікативна семантика слова суперечить його семантиці» [39, с. 41].

Важливим у нашому дослідженні є також розмежування понять між «політичним дискурсом» та «політичною комунікацією». Це пов'язано з тим, що «під політичною комунікацією розуміється процес передачі інформації від адресанта до адресата, що відбувається через певний канал відповідно до обставин мовлення, контексту дії. Політичні тексти актуалізуються в процесі політичної комунікації, проте сам політичний дискурс не є процесом. Він є складною символічною дійсністю, в якій функціонує політична сфера. У цьому саме і полягає суттєва відмінність між цими поняттями. Перше (політична комунікація) – це процес; друге – тематична мережа політичних текстів, об'єднаних однією темою, що детермінує взаємозв'язок дискурсу з прагматичними, соціологічними, психологічними, культурними, лінгвістичними та іншими площинами. Тобто слід розуміти, що дискурс є лише символічною реальністю, яка виникає в процесі комунікації, а не самою комунікацією» [39].

Таким чином, у політичному дискурсі як правило «ефективно досягається мета дискурсивного плану (проінформувати, звернутися з проханням, переконати, вплинути тощо) або ж загалом досягаються такі загальні соціальні цілі, як становлення або підтримання статусу політика. Застосування політичного дискурсу в політичній діяльності відіграє важливу роль у збереженні іміджу політика, формуванні його свідомості і поведінки. Достатня інформативність політичного дискурсу досягається не тільки шляхом новизни повідомлюваної інформації, але й за допомогою мовних засобів, що підкреслюють новий аспект у сприйнятті загальновідомої інформації. Влада завжди здійснює вплив із метою пропаганди своїх ідей переважно в межах політичної комунікації, яка своєю чергою забезпечується політичним дискурсом, що характеризується особливостями і залежить від історичних обставин та національних ознак» [39].

У діяльності політика-популіста відбувається трансформація свідомості, в результаті чого спостерігається відмова від раніше висловлених ним ідей і взятих на себе зобов'язань, виникає зверхнє ставлення до виборців, які допомогли йому (політику) піднятися на вершину влади.

Такі політики застосовують популістські гасла, впливаючи на буденну свідомість людей. Це зробити виявляється набагато легше, а ніж впливати на теоретичну чи ідеологічну їхню свідомість, яка характеризується чіткими політичними переконаннями, стійкою системою цінностей та ціннісних орієнтацій.

Як правило, ставлення до політичної влади у громадян формується через факти їхнього повсякденного життя. Адже, більшість людей сприймає політику на рівні буденної свідомості, яка характеризується несистематизованими масовими уявленнями про політику і, як правило, проявляється у швидкій, емоційній, не завжди виваженій реакції людини на політичні події.

У зв'язку з тим, що в суспільствах переважають люди з буденною свідомістю, популізм у політиці присутній завжди і набуває все більшого свого розквіту у період активного застосування сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій. Більшість політиків скочуються до популізму, використовуючи при цьому мову як найголовніший засіб у політичній боротьбі.

У конкурентній боротьбі за елітні посади перемагають, як правило, функціонально найбільш підготовлені до управлінської діяльності особи. При цьому, популізм як багатофункціональне політичне явище все ж залишиться, але його вплив на свідомість виборців буде зменшеною. Бажано, щоб політичні партії чіткіше визначали базові ідеологічні концепти, тоді виборці матимуть можливість краще розуміти їхню політичну орієнтацію – ліву чи праву.

Ми вважаємо, що розуміння цих лінгвістичних дій сприяють розвитку умінь вирізняти ознаки популістського політичного дискурсу від класичного

політичного дискурсу. У популістському політичному дискурсі, як правило, наявні такі елементи:

- використання мови, яка є доступною і зрозумілою кожній людині (без застосування складної наукової термінології або термінології, що відображає реальний стан справ);
- домінування абстрактних обіцянок, гасел над фактичним матеріалом;
- поєднання сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій з класичними методами розмовної мови для більш ефективного переконання;
- відхід від класичної традиції переконання до сучасних методів мовлення, пов'язаних із настановами та чіткими рекомендаціями і вказівками.

Як висновок зазначимо, що у сучасних умовах розвитку більшості країн світу однією із загроз демократії є популізм як феномен сучасного політичного дискурсу, оскільки він пропагує слова, а не дії політичних лідерів. За красивими політичними гаслами, спрямованими на задоволення запитів суспільства, які практично ніколи не можна задовольнити, криється технологія отримання політичної влади в державі.

При цьому слід враховувати, що у суспільстві, де більшість базових запитів задовольняються, «популізм є неможливий, оскільки для популізму необхідна незадоволеність» [124]. Однак, саме це є «неможливим, оскільки ніяка система не в змозі задовольнити всі запити, що часто суперечать один одному» [124].

Тому важливим постає новий погляд на популізм як на багатофункціональний феномен політики, який формує політичний простір як антагоністичне поле, в основі якого – постійне продукування політичних поділів: праві – формують подвійну межу протиставлення «еліт» народу та етнокультурну загрозу; ліві – одну класичну межу «народ-еліта». Останні є більш загрозливими для суспільства. У своїй багатофункціональності популізм слід розглядати як політичну ідеологію і специфічну характеристику політичної діяльності одночасно.

Не зважаючи на те, що більшість науковців вважають популізм негативним явищем, що веде до суспільного краху, все ж деякі з них стверджують, і ми з цим погоджуємось, що до популістів варто прислухатися, бо вони як спроба народної демократії, несуть шанс на становлення нових еліт. Популізм є маркером реальної кризи демократичної системи, коли традиційні інституції відстають у темпах розвитку від реалій сьогодення.

1.3. Методологія дослідження феномену політичного популізму у сучасному політичному дискурсі

Методологія є концептуальним викладом мети, суті, методів дослідження, що гарантують одержання по-максимуму правдивих, точних, систематизованих відомостей щодо процесів і феноменів. Під методологією ми розуміємо теорію про науковий метод пізнання чи систему наукових засад, на базі котрих ґрунтується дослідження та обираються механізми, прийоми та методи пізнання. Наявний також інший, значно вузьчий погляд на методологію, коли її розглядають як теоретичну базу певних особливих, часткових прийомів і технік пізнання, для прикладу, методологія управління, методологія ціноутворення та інші, проте в даному випадку більш доречно говорити про методику пізнання та дій.

На відміну від поняття, методологія, як сукупність методів дослідження, методика, - це сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів проведення будь-якої роботи [22].

Зіставляючи дані визначення, відразу видно, що, по-перше, «методика» орієнтована на здійснення будь-якої роботи, тоді як «методологія» має зв'язок тільки винятково зі здійсненням науково-дослідної діяльності, а по-друге, «методологія» втілює весь перелік змог реалізації науково-дослідної роботи у відповідній сфері, тоді як «методика» (в орієнтуванні на науково-дослідну роботу в даній же сфері) тільки виконує деякий конкретизований вибір із

даного переліку і визначає черговість та послідовність застосування компонентів даного вибору.

Основним об'єктом вивчення для методології згідно з «Філософським енциклопедичним словником» [166] є продуктивний метод дослідження, який у взаємодії з іншими методами й елементами пізнавального процесу, сприяє отриманню результату.

Основна мета методології – це дослідження тих механізмів, методів та прийомів наукового дослідження, через котрі суб'єкт наукового пізнання одержує нові знання про реальність. Через прийоми й методи суб'єкт пізнання здійснює певну діяльність, щоб досягти наперед визначених цілей, які можуть бути практичними, теоретичними чи пізнавальними. Методологія здійснює наступні функції:

- окреслює прийоми отримання наукових знань, що виражають рух процесів і явищ;
- визначає відповідний напрямок, завдяки котрому можливо досягти мети дослідження;
- гарантує в процесі дослідження одержання різноманітних відомостей, протоколів, таблиць тощо;
- сприяє впровадженню нових відомостей;
- забезпечує уточнення, накопичення, класифікацію наукових понять і термінів;
- формує систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних явищах та логіко-аналітичному засобі пізнання.

Комплексне аналізування політики визначає розгляд проблемних питань системно (як відкритої, рухливої, непросту суспільну систему, котру формують комплекси (підсистеми) та процесуально у напрямках державно-управлінської діяльності [4].

Передусім комплексний аналіз діяльності політики здійснюється через кваліфіковане використання адекватних методів з метою раціональної рефлексії стосовно:

- розуміння процесів та розв'язання проблем;
- напрацювання, виконання та коригування ряду ухвалених загальнодержавних рішень або взятих зобов'язань певного політика.

З-поміж підходів політичних дослідників стосовно критеріїв визначення популістських політиків і рухів з-поміж решти та їх дослідження можливо виокремити:

1. Харизматичний. У даних рамках популізм визначається, як наголосив представник даної течії Курт Вейланд, як політична стратегія, яка застосовується харизматичним лідером [214]. Зазначений підхід можна вважати найбільш застарілим у рамках політичної науки, оскільки він відправляє аж до проекту харизматичного панування Макса Вебера.

Іншими словами, за Вейландом існують партії і рухи, започатковані на політичному харизматичному пануванні, а популістами вважаються або харизматичні лідери даних партій, або їхні підлеглі та прибічники.

2. Ідеологічний. У межах даного підходу популізм розуміють як політичну ідеологію. Класичним вважається визначення Кааса Мудде, що окреслює своєрідність зазначеної ідеології. Зокрема, що популізм – «тонкоцентрична ідеологія, система переконань обмеженого діапазону, що не тільки зображує суспільство як розділене між «чистими людьми» проти «корумпованою елітою», але також стверджує, що політика полягає у повазі народного суверенітету будь-якою ціною» [204, с. 3]. На думку класиків політичної науки, будь-яка типова ідеологія є системою політичних, економічних і соціальних цінностей та ідей, які утворюють ядро політичних програм [198].

3. Комунікаційний. Початки цього підходу прослідковуються в працях Мудде, який зауважив, що компонентами ідеології популізму є поєднання демагогії, харизматичного лідерства чи дискурсу [204]. Якраз на факторі дискурсу в популізмі прийняли рішення сконцентруватися представники комунікаційного підходу під час дослідження популізму [196]. До того ж, популізм як стратегію комунікації можуть застосовувати для власного успіху

будь-які політики, включаючи тих, кого загалом не прирівнюють до популістів [8]. Тобто, популісти – це політичні діячі, що зовсім не обов’язково мають бути пов’язані з «популюсом» (народом). А політичні діячі, що можуть бути й відвертими представниками істеблішменту, еліти чи контр-еліти, які користуються популістською риторикою в зручний момент політичного розвитку [8].

4. Стратифікаційний. Вираження зазначеного підходу має сучасний письменник з Болгарії, політичний дослідник І. Крастнев, який висловлював думку про те, що змінюється протистояння між лівими та правими на зіткнення між елітами та масами.

Отже, у світовому просторі політичної науки існують чотири головні підходи до встановлення конкретних критеріїв виокремлення популістських політиків і рухів з-поміж решти і їх вивчення, а саме: харизматичний; ідеологічний; комунікаційний; стратифікаційний.

Усі теоретичні площини даних підходів і емпірична основа їх аргументування формують теоретичні засоби для дослідження популізму на практиці. Здійснивши аналіз кожного із зазначених підходів у межах даних засобів, послідовно можна зробити такий висновок. На нашу думку, найбільш важливим для вивчення переважної частини форм популізму є стратифікаційний підхід до критеріїв виокремлення популістських політиків і рухів з-поміж інших. Оскільки з його допомогою можливо:

- встановлювати як критерії до формулювання популізму те, що можливо точно, з наукової точки зору встановити в політичній історії та сучасному світі – динаміку народу та його бажання модернізувати політичний режим, а не конкретні речі, як ідеологію або комунікацію, або такі політичні феномени, що завжди були наявні в політиці – харизматичне лідерство;

- окреслювати своєрідність популістських рухів та політичних акторів на тлі інших політичних рухів та акторів, а також чітко відділяти перших від решти, а не об’єднувати в єдиному комплексі багато політичних феноменів,

подібно до того, як це здійснюється в ході харизматичного й комунікаційного підходів.

Щоб вивчати популізм, потрібно досліджувати тексти, не зважаючи на те, як фахівці визначають популізм (як ідеологію, дискурс, стратегію або фрейм). Науковці прагнуть встановити, який саме прийом дискурс- чи контент-аналізу найбільш доречний, практичний та евристично вигідний та яку низку особливостей популізму треба старатися визначати в текстах через нього.

Науковці з Нідерландів М. Рудуйн та Т. Пауелс ще в період започаткування тієї підгалузі політичної науки, що здійснює емпіричні дослідження – найчастіше «вимірюванням» – популізму, наголошували, що існує щонайменше два прийоми для ідентифікації та квантифікації, чи, так би мовити, «обрахунку» популізму в повідомленні політика [207]:

- комп'ютерний контент-аналіз із використанням спеціального програмного забезпечення та попередньо укладеним словником ключових слів-маркерів ;
- класичний контент-аналіз із кодувальною книжкою та командою кодувальників.

До даного списку доречно, мабуть, додати і намагання американського науковця Кірка Гокінза вивчати популізм шляхом «холістичного градування» як цілісної оцінки рівня присутності популістського дискурсу у будь якому тексті політика [191]. Хоча подібні непрості процедури нерідко дають змогу одержати результати, наближені до оцінювання через класичний контент-аналіз, останній, як наголошують М. Рудуйн та Т. Пауелс, продовжує залишатися більш валідним і перевіреним.

Задля проведення методологічно коректного аналізу популізму передусім потрібно обрати матеріал для дослідження та, головню, одиницю аналізу. Зважаючи на те, що популізм має зв'язок з електоральною мобілізацією та, як результат, виражається під час діалогу політиків і громадян, в центр дослідницької уваги потрапляє весь комплекс текстів,

зокрема, маніфести, публічні заяви, відомості з офіційних вебсторінок, політична реклама, різноманітні дописи в соціальних мережах, інтерв'ю, виступи політиків в ЗМІ та в ході мітингів, публічних зустрічей, демонстрацій та інше. Зменшення діапазону поняття політичної комунікації до його текстового складника – усвідомлена дія, до якої вдаються політичні вчені для практичності операціоналізації та по суті вимірювання.

Вважаємо, що непросто осмілитися ігнорувати всю змістовність популістського стилю, до котрого, окрім текстових повідомлень, зараховуємо ще й своєрідні акції популістів та, крім того, певні невербальні намагання показати свою близькість до народу, приміром, залучення характерних аксесуарів або атрибутів чи ж застосування соціальних ЗМІ, щоб безпосередньо контактувати з виборцями, та інше. Крім того, навіть у текстах дослідники зосереджують увагу далеко не на всьому, що навіть в академічному товаристві пов'язується з популізмом. Зокрема, для прикладу, в ході намагання ідентифікувати популізм кодувальники змушені не враховувати нецензурну лексику, котру нерідко використовують певні популісти, лише коли її не можна класифікувати як один із зазначених у кодувальній книжці маркерів.

З проблематикою діапазону поняття популізму стикалися ще зачинателі емпіричних досліджень феномена, науковці з Бельгії Дж. Єгерс і С. Волгрейв [194], котрі брали за відправну точку трактування популізму як політичного стилю. Щоб оминати труднощі в операціоналізації, які мають зв'язок з вищим рівнем неоднозначності у визначенні й, таким чином, ускладненням компаративного аналізу (оскільки осмислення візуальних та решти аспектів потребує більш ґрунтового заглиблення у контекст, котрого часом не вистачає навіть найбільш досвідченим вченим-компаративістам), науковцям прийшлося апелювати до по-своєму «тонкого» трактування популізму, що «відсікало» б усі компоненти, крім тих текстових, завдяки котрим популісти сповіщають про звеличення народу і антиелітарні настрої.

З метою впорядкованості аналізу й щоб упевнитися у доцільності методу певні науковці рекомендують «перевіряти» на популізм не лише «звичайних підозрюваних», як їх називає М. Рудуйн [207]. У випадку, коли це паралельний аналіз політиків у певній державі, не завадило б порівнювати їх у рамках однакових часових етапів у, для прикладу, декілька електоральних фаз, в іншому разі контекстуальні ознаки, події, а саме терористичні атаки або імміграційні хвилі, що в теоретичному аспекті впливатимуть на риторику всіх партій і політиків, можуть прослідковуватися тільки в риториці певних акторів, що істотно спотворює уявлення про, приміром, розповсюдження популізму в політичній системі. Дж. Єгерс і С. Волгрейв пропонують, наскільки це можливо, уникати впливу таких унікальних подій [194]. До решти факторів, котрі варто брати до уваги під час вибору матеріалу для аналізу, зараховують ті, що розкривають зміст перебування партії при владі у виокремлений час [187], а також – передвиборчий характер повідомлення [47; 194].

Наступним значущим етапом у дослідженні популізму через контент-аналіз вважається *встановлення маркерів* – категорій, головних особливостей, котрі кодувальник збирається ідентифікувати в тексті. Безумовно, якість дослідження значним чином залежить від здатності такої особи розуміти контекст, сприйняти найбільш адекватне визначення й точно систематизувати ідеї мовця. Добре було б, щоб тексти були рідною мовою чи хоча б на мові, добре відомій кодувальникові.

Перелік маркерів безпосередньо залежить від тієї інтерпретації популізму, котру бере за основу дослідник. Приміром, К. Діган-Краузе і Т. Хотон базується на чотирьох «серцевинних» концепціях популізму як «тонкої» ідеології, рекомендованих Беном Стенлі, проте відчутно покращують зразок для операціоналізації, розділяючи чотири особливості на шість – однорідність народу; однорідність еліт; звеличення народу; засудження еліт; лідерство, неопосередковане державною та партійною бюрократією (як

своєрідне вираження ідеї народного суверенітету); заперечення співпраці та компромісів [187].

Аналогічно до того, як певні вчені рекомендують цензурувати на популізм не лише тих, кого вже називають популістами, а й так званих «мейнстрімних» політиків, К. Діган-Краузе і Т. Хотон рекомендують займатися пошуком у текстах політиків не лише популізму, а й не-популізму [187].

Щоб сприяти кодувальникам в орієнтації серед таких досить абстрактних і навіть важко відчутних понять, науковці формують так звані codebooks, що є кодувальними книжками з консультаціями, а також інструкціями стосовно кодування. Доволі інформативну, обширну і ґрунтовну інструкцію запропонували в «Методологічному додатку» до своєї статті Дж. Сгерс і С. Волгрейв [194].

Порядок дій кодувальника нескладний: використовуючи вже готовий перелік маркерів, він чи вона повинен «просканувати» обрані для аналізу тексти та здійснити реєстрацію кожного «доказу» застосування політиком складової з умовного «популістського репертуару». Добре було б, безперечно, на кожне подібне застосування надавати, крім того, й посилання – щоб людина, котра стане компіювати й обраховувати інформацію, або інший дослідник мали змогу верифікувати результати.

У разі, коли показники інтенсивності всіх маркерів значні, то можна стверджувати не лише про велику вірогідність наявності популізму в мові політика, а й про валідність методу, котрому вдалося «вхопити» феномен, тому що особливості визначають значний рівень «зчеплення» – образно кажучи, «йдуть в одному комплекті». Звичайно, що одночасно незначні чи навіть від'ємні показники інтенсивності вказували б на користь непопулістських особливостей повідомлень політика.

У разі, коли прослідковується нелогічність між показниками інтенсивності маркерів, причину, може, слід відшукувати в контекстуальних ознаках, в котрих політикові приходить мобілізувати підтримку. Популізм

навіть чи вважається цілісним феноменом за своїм походженням, і ті чинники, про котрі вище зазначалося, зокрема знаходження в складі коаліції, в уряді або навіть суттєві соціально-економічні зміни, можуть мати істотний вплив на риторику політичних акторів. Крім того, методи неминує змінюються під час їх застосування: коли певний маркер «відстає» за інтенсивністю своєї присутності від решти, це може, до того ж, означати, що він не являється головним або визначальним для популізму як феномена, а значить, його слід відхилити.

Врешті-решт, встановлення методу дослідження популізму, аналізування повідомлень політиків на предмет його присутності є скоріше першим кроком для здійснення дослідницької діяльності. Якщо поглиблювати географічні та темпоральні рамки досліджень, поєднувати різного роду можливості, прослідковувати динаміку, то популізм можливо не лише ідентифікувати, а й здійснювати аналіз підстав для його утворення, комфортні та неналежні для нього передумови, ефекти для політичних систем і, може, причини занепаду.

Висновки до першого розділу

Узагальнюючи результати дослідження теоретико-методологічних засад феномену політичного популізму у сучасному політичному дискурсі нами зроблено наступні висновки:

1. Охарактеризовано етапи розвитку дослідження популізму в їх історичній ретроспективі, що характеризуються трансформацією суспільних відносин у державах, пов'язаних із технічним прогресом, розпочатим наприкінці XIX ст. та розвитком капіталізму, спочатку у США, пізніше у країнах Латинської Америки, а потім – Східної, Західної і Центрально-Східної Європи.

З'ясовано, що на перших етапах історичного розвитку популізму він сприймався:

- як позитивний метод політичної боротьби;
- пізніше – як метод безвідповідальних політиків;
- на сучасному етапі – як метод утримання політичної влади в державі шляхом маніпулювання та загравання з широкими масами населення.

Виокремлено й охарактеризовано сім етапів історичного розвитку популізму в політиці:

- перший (кінець XIX ст.), пов'язаний з утворенням американського аграрного (фермерського) популізму в США;
- другий (початок XX ст.) – популістський рух у державах Латинської Америки, який зумовив такі ідейно-політичні напрями, як апризм, жетулізм, піронізм;
- третій (30-ті рр. XX ст.) – популістський рух під час «великої депресії» в США;
- четвертий (друга половина XX ст.) – західноєвропейський популізм, якому властиве крайнє праве ідейно-політичне спрямування;
- п'ятий (90-ті рр. XX ст.) – розвиток світового популістсько-демагогічного руху в східно- і центрально- європейській політиці, що ґрунтуються на ідеях неолібералізму;
- шостий – постмодерний популізм, пов'язаний з впливом культурно-цивілізаційних факторів на сферу політики;
- сьомий – «великий вибух» популізму, 2014 рік – до сьогодні, який характеризується перемогою популістських сил на виборах в США та Європі.

З'ясовано, що популістський феномен в історичній ретроспективі трансформувався у своїх політичних ідеологіях від правої ідеології лібералізму до напівцентриської ідеології – неолібералізму і постмодернізму у країнах Заходу.

Шляхом розгляду наукових підходів (світоглядно-ідеологічний, логіко-дискурсивний, поведінково-стильовий, інструментально-мобілізаційний), уточнено поняття «*політичний популізм*», під яким розуміється особливий політичний феномен, який, ґрунтуючись на унікальній комбінації

специфічних ознак (політична демагогія, маніпулювання масовою свідомістю та громадською думкою, міфологізація політики, інспіраційне лідерство), одночасно виступає ідеологією, засобом політичної боротьби, механізмом здобуття влади, суспільно-політичним рухом, стилем політичної поведінки або комбінацією вищезначених аспектів та апелює до інтересів «простого» народу, його страхів, надій, протиставляючи їх інтересам елітарного прошарку суспільства.

2. З'ясовано, що поняття «політичний дискурс», яке було нами уточнено, передусім орієнтується, по-перше, на розуміння мовної комунікації, яка об'єктивно набуває нових форм в інформаційному суспільстві, і, по-друге, на її рефлексивність, тобто здатність як до аналізу, так і глибокого усвідомлення змісту інформації, що передається. Зазначений зміст, що логічно, є більш прагматичним та конкретним щодо тих чи інших політичних дій, які пов'язані з боротьбою за отримання та утримання влади, які ми вважаємо специфічною характеристикою, притаманною політичному дискурсу та яка іманентно присутня в усіх його жанрах (зокрема, мова йде про урядові заяви, агітаційні промови, парламентські дебати, різноманітні дискусії, політичні інтерв'ю, політичні промови тощо).

Виокремлено чинники політичного популізму – ті, що пов'язані з наявністю популістських ідеологій, покладених в основу діяльності політичних партій і ті, що пов'язані з політичним дискурсом, як способом мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації.

Запропоновано розглядати «політичний дискурс» як складну символічну дійсність, у якій використовується сукупність мовних актів і правил публічної поведінки та політично значущих символів й концептів, що стають критеріями правильності чи неправильності дій у межах певного соціуму і не призводять до політичної комунікації.

3. Розкрито методологію дослідження феномену політичного популізму, як ідеології, дискурсу, стратегії чи фрейму. З'ясовано, що популізм має зв'язок

із електоральною мобілізацією і, як результат, виражається під час діалогу політиків і громадян, тому у центр дослідницької уваги потрапляє весь комплекс текстів (маніфести, публічні заяви, відомості з офіційних вебсторінок, дописи в соціальних мережах, інтерв'ю, політична реклама, виступи політиків в ЗМІ, в ході мітингів, публічних зустрічей, демонстрацій тощо).

З'ясовано, що задля проведення методологічно коректного аналізу популізму передусім потрібно обрати матеріал для дослідження та визначити одиницю аналізу. При цьому важливими залишаються дискурс- та контент-аналіз як найбільш доцільні методи дослідження.

Охарактеризовано наукові підходи щодо встановлення конкретних критеріїв виокремлення популістських політиків і рухів з-поміж інших та їх вивчення – харизматичний, ідеологічний, комунікаційний, стратифікаційний. З'ясовано, що найбільш актуальним є стратифікаційний підхід, оскільки за його допомогою можливе більш чітке визначення потреби народу у бажанні модернізувати політичний режим і своєрідність популістських рухів та їхніх лідерів.

Основні результати цього розділу увійшли до наступних публікацій автора: [18; 92; 95-96; 98; 99].

РОЗДІЛ 2

БАЗОВІ ІДЕОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ: РЕТРОСПЕКТИВА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У розділі буде розглянуто розвиток політичного популізму в історичній ретроспективі у провідних державах світу в ідеологіях лібералізму, соціалізму, націоналізму. Це пов'язано з тим, що популізм як багатофункціональний феномен політики ґрунтується на відповідній популістській ідеології, яка забезпечує політикам вплив на суспільну свідомість виборців, у результаті якого відбувається одержання політичної і державної влади.

2.1. Особливості популістського руху в ідеології лібералізму США та країн Західної Європи

Нинішні тенденції та процеси становлення суспільства й цивілізації визначені рядом аспектів, зокрема інформаційно-технологічним, економічним, політичним, соціальним, культурним, національним, релігійним, екологічним, демографічним тощо. Саме їхні характерні ознаки та неоднорідність їх соціального походження вважається базисом того або іншого напрямку лібералізму і, крім того, окреслюють та дають характеристику його теперішньому стану. Проблематику поняття популізму в аспекті політичної науки можливо досліджувати з точки зору ідеології, що через деякий час переходить в політичну, а це, своєю чергою, породжує політичні міфи, що побутують у певному середовищі людей через відповідні категорії. До них належать політична свобода, справедливість, паритетність, політична чесність тощо, які визначаються під впливом таких ідеологій, як лібералізм (неолібералізм), соціалізм, націоналізм [98]. Як зазначає М. Вегеш, «поява ідеології є закономірним результатом розвитку суспільства та важливим атрибутом функціонування держави. При цьому ідеологія може виступати у вигляді політичного вчення, релігійної доктрини, глобальної стратегії тощо. Її

функція – функція духовного стрижня, що визначає мету та сенс суспільно-політичного життя, забезпечує згуртування і єдність соціуму, народу, нації. Водночас ідеологія є важливою складовою частиною суспільної свідомості, котра являє собою самобутнє й різностороннє явище» [21, с. 33].

М. Бурдюга зазначає, що «популізм може формулювати свій порядок денний, вдаючись і до лівих (соціал-демократичних / ліберальних) ідей, і до правих (консервативних)» [13].

Наприкінці ХХ ст. не було однієї узагальненої теорії лібералізму, в той же час формувався цілий ряд ліберальних підходів. До того ж ліберальна теорія не була здатна відповідати вимогам часу. Зважаючи на суперечності між емпіричним описом і політичною реальністю, вона не задовольняла запити стосовно прогнозування міжнародних явищ та процесів. Як і всяке суспільне явище, лібералізм як теорію й ідеологію західного світу на сучасному етапі складно усвідомлювати поза його початковим етимологічним змістом. Оскільки, сучасний термін «лібералізм» походить від латинського «liberalis» – вільний.

Ліберали, ґрунтуючись на принципі свободи і права, чітко окреслюють свої політичні цілі, в яких відображають інтереси широких мас населення, поважаючи права опонентів [26].

Політичний лібералізм в основному є зорієнтованим на правові норми, вищість особи щодо колективу, держави. Зважаючи на це, він зауважує на тому, що *всі* суб'єкти в політичній сфері повинні послуговуватися основоположним принципом лібералізму – пріоритетом права, й згідно з цим – загальним паритетом у правокористуванні ними, та, крім того, розуміти значний рівень відповідальності за власні дії. Політичні свободи та верховенство права мусять стати дієво захищеними інституціональними системами та передусім незалежною, непартійною судовою владою. І в зазначеному випадку єдиною функцією держави є забезпечення умов.

Крім того, сучасні ліберали вбачають свої ідейно-теоретичні пріоритети й у самому політичному устрої [26]. Таким чином, відповідно до своєї сутності

політичний лібералізм, базуючись на основній системі політичних принципів та ціннісних орієнтирів, що співвідносні з його сучасними ідейними директивами, передбачає особливості та завдання особистості, соціуму й держави в секторі управління, виконання владних повноважень та алгоритм дій під час напрацювання, покращення й становлення суспільно-державного устрою.

Головні ліберальні ідеї, що вважаються значущими для осмислення норм «вільного виховання» особистості, були сформовані ще в епоху Просвітництва. Це такі концептуальні положення, які враховують [57]:

- що вирішення будь якої проблеми має здійснюватися прозорими і зрозумілими методами, простими і можливими для практичної перевірки, засобами;

- положення Сократа про те, що «доброчинність і знання є тотожні»;

- ідеї Аристотеля щодо суб'єктивного особистого щастя;

- вимогу щодо вивільнення розуму від традиційних догм, стереотипів, упереджень та забобонів;

- ідеї виховання на засадах практичної філософії;

- відмову від релігійної (трансцендентної) моралі на користь світської, що ґрунтується на свідомості юдини як єдиному джерелу належної поведінки;

- наукові засади моральної та морально-відповідальної поведінки людини;

- що громадянське суспільство ує інструментом набуття людиною максимальної етичної свободи.

Базуючись на головних парадигмах *плюралістичної теорії лібералізму*, нами виокремлено такі форми ліберальної теорії:

1. *Ідейний лібералізм* систематизує суспільні виклики згідно з відповідними видами соціального й політичного ладу. Відповідно до цієї форми нового лібералізму, зовнішньополітичні переваги формулюються соціальними ціннісними орієнтирами й ідентичностями. У цьому визначенні

А. Моравчік говорить про «набір преференцій, спільних для індивідів відносно наявних кордонів і природи суспільного матеріального забезпечення, який по черзі визначає природу легітимного внутрішнього ладу» [203, с. 525]. Головними джерелами легітимізації, що підтримують утворення соціальних ідентичностей на внутрішньому рівні держави, вважаються «суспільні блага як, наприклад, територіальні межі, легітимні політичні інституції та регулювання соціально-економічних благ» [203, с. 525]. В залежності від того, наскільки виражені зазначені політичні, соціальні й соціально-економічні ідентичності всередині держави, можливо відобразити різні гіпотези щодо її зовнішньополітичної поведінки. Суміжні внутрішньодержавні преференції, які мають відношення до ідейних інтересів, допомагають зовнішньополітичній кооперації. В той час як розбіжні ідейні зовнішньополітичні преференції та інтереси спричиняють міжнародну напруженість і конфлікти.

2. *Комерційний лібералізм* висвітлює індивідуальну й колективну поведінку держави, аналізуючи стимули ринку, з котрими погоджуються внутрішньополітичні та транснаціональні економічні актори. «Поведінка держави на міжнародній арені залежить успішності діяльності суспільних акторів у транснаціональному економічному співробітництві» [203, с. 524]. Комерційний лібералізм міцно поєднується із безпековою політикою. Уряди розуміють, що конфронтаційна зовнішня політика коштує значно більше, ніж зростання транскордонної торгівлі. З огляду на те, що економічний стимул в соціумі надзвичайно великий, державам у їхній зовнішній політиці притаманна тенденція до кооперації й вони відступають від агресивної стратегії власної зовнішньої політики. Отже, комерційний лібералізм концентрується на економічних інтересах суспільних акторів. Поведінка держави на зовнішньополітичному рівні формується через інтереси важливих суспільних акторів. Вони, основувшись на міжнародному розподілі праці, приєднані до процесу розвитку транснаціональних економічних взаємовідносин.

3. *Республіканський лібералізм* надає найбільшого значення способу

внутрішньодержавного вираження інтересів суспільних груп, в той час як ідейний та комерційний лібералізм визначають процес утворення преференцій як наслідок відповідного зразка соціальних цінностей та економічних інтересів. Через це названа форма лібералізму має відношення до об'єднання суспільних преференцій. Третя форма ліберальної теорії міжнародної політики деталізує взаємозалежність між політичною структурованістю держави і її зовнішньополітичною поведінкою. Відповідно, «внутрішньополітичні формальні інституції впливають на те, які групи зможуть лобіювати свої інтереси у внутрішньому політичному змаганні і позиціонувати їх як зовнішньополітичні цілі держави. Активна політика уряду залежить від того, якою суспільною групою вона представлена. Політика базується на протекції правлячої коаліції або потужних суспільних груп» [203, с. 530]. Зв'язок налагоджується між чисельністю і розмірами груп, їхніми інтересами, які мають вплив на міжнародні відносини, та зовнішньополітичними відносинами країни. Він доказує, що нечисленні й малі групи прагнуть по-максимуму реалізувати свої особисті інтереси. Вони не обов'язково перегукуються з інтересами інших громадян й до того ж не обов'язково зумовлюють максимізацію загального результату для країни. Коли ж численні й великі групи беруть участь в утворенні преференцій, зовнішньополітичні інтереси відповідають інтересам переважної більшості громадян.

4. *Правовий лібералізм.* Відповідно до ліберальної теорії, невід'ємним елементом ліберального суспільства вважається правова держава. До вищих соціальних цінностей правової держави належать людина і верховенство права [26]. Таким чином, правовий лібералізм ґрунтується на принципі первинності та верховенства права та в аргументуванні своїх ідей щодо нього виходить з того, що воно повинне гарантувати людині (громадянину) вільний розвиток та самовизначення у рівнозначних умовах, абсолютне та всеохопне залучення до життя соціуму та насамперед змогу чинити вплив на управління державою; забезпечувати, не обмежуючи його особливості, однакові змоги та однаковий

юридичний захист. На цінність прав громадянина є орієнтованою соціально-правова держава та громадянське суспільство. У їхній єдності держава покликана гарантувати всі права людини, зокрема громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні: гарантувати втілення прагнень її людей в різного роду галузях життєдіяльності та гідне життя своїм громадянам.

5. *Економічний лібералізм.* Принципи економічного лібералізму ґрунтуються на теорії природно-історичного, самостійного розвитку. Особливість сучасного економічного лібералізму полягає в тому, що в умовах нових тенденцій світової економіки ліберальна теорія віддає перевагу регульованому соціальному ринковому господарству, виходячи з міркувань про рівність, соціальну справедливість, взаємодопомогу і взаємоповагу, що дозволяє досягти значних господарських успіхів і економічного порядку [26]. Таким чином, згідно з ліберальною економічною теорією, функціонуючий ринковий механізм (невід’ємна складова економічної системи), створений на принципі невтручання, по-перше, скеровує працю та сформований нею капітал до найменших втрат та споживчої корисності виготовленої продукції, ґрунтуючись на переважаючій умові конкурентоздатності ринкового господарства та товарного виробництва; по-друге, збільшує рамки творчості (мотивуючий фактор людської діяльності), що дають змогу особі втілити власну самостійність, інтелектуальні можливості та розвивати свій потенціал; по-третє, націлений на введення інноваційних технологій, де основним двигуном прогресу є вимога накопичення й застосування знань, а також інформації. Новим явищем та базисом сучасного економічного лібералізму вважається регульоване соціально-орієнтоване ринкове господарство.

6. *Соціальний лібералізм.* У сучасній теорії соціального лібералізму разом із основними його цінностями, серед яких – «свобода», «відповідальність», «терпимість», декларуються «соціальна справедливість» і «рівність можливостей», розглядаються напрями та соціальні умови їх втілення [100]. Таким чином, соціальний лібералізм як головний механізм прогресу втілення своїх основних цінностей, до яких належить соціальна

справедливість, рівність можливостей і соціальна солідарність, розглядає активне залучення всього соціуму та держави до формування умов для того, щоб досягнути значного ступеня життєзабезпечення працездатного населення і його незахищених категорій. Відтак забезпечувальним фактором результативності реалізації на реальній практиці соціальної політики лібералізм вважає фінансове (матеріальне) благополуччя як держави, так і соціуму загалом – гарантів індивідуальної свободи та існування особистості.

7. *Культурний лібералізм.* Глибинні та суттєві зміни, що проходять на внутрішньому рівні соціального цілого в межах сучасного глобального соціального перетворення, спричинили кардинальні зміни в політико-правових та економічних відносинах, їх інституалізацію та уніфікацію, проте основа культури, культурної самобутності в різного роду видах соціуму всієї людської цивілізації продовжує залишатися майже незмінною. Як зазначає Н. Гедікова, це головний елемент і основа суспільного життя, що формує особистість, почуття приналежності до певної групи і системи цінностей та зумовлює сенс і цінність самого життя, ставлення людини до Всесвіту і значною мірою регулює поведінку членів суспільства [26]. Таким чином, культурний лібералізм у сфері своєї діяльності містить моральні цінності, етнічну свідомість і етнічні норми, громадянськість, духовну культуру (свобода мислення, світосприймання, вираження власних поглядів, творчості, наук, мистецтв, віри та ін.), культурні традиції, процес соціалізації, а також інші чинники й види зазначеної соціальної галузі. Культурний лібералізм ґрунтується на правових принципах, які постають із самоцінності та гідності особистості, котрі на сучасній стадії розвитку зазначеного ідеологічного явища одержали своє аргументування не лише щодо людини, а й щодо організованих ними соціальних, національно-етнічних та інших груп і утворень.

Узагальнюючи базові ідеологічні концепти лібералізму, зазначимо, що вони є не простою системою теорій, розроблених «класичним» і «новим», тобто «соціальним» лібералізмом. Вони істотно поповнюють одна одну і,

одночасно, значно різняться своєрідністю внутрішніх орієнтирів: «класичний» лібералізм в основному спрямований на головні фактори матеріального виробництва, «новий» – на соціальні заходи (див.: табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Базові ідеологічні концепти лібералізму

Базові ідеологічні концепти лібералізму		
основоположні принципи	мета політичного устрою	форми лібералізму
- пріоритет права; - відповідальність за власні дії; - незалежність, непартійність судової влади	встановлення громадянського миру, толерантність і терпимість	- ідейний; - комерційний; - республіканський; - правовий; - економічний; - соціальний; - культурний

Джерело: авторська розробка.

Зазначимо, що складно визначати перевагу якогось одного з напрямів сучасного лібералізму, адже кожна країна обирає свій напрям ліберальної ідеології, зважаючи на власні головні цілі й завдання.

У цілому як рух ліберальної думки його розкривають наступні «програмні» характеристики:

1. «Проголошення примату науки, у відповідності до чого – людині може бути відоме лише те, що є здобутком наукового дослідження; єдиним методом пізнання визнається тільки природничо-науковий метод.

2. Наука – єдино можливий і непохитний фундамент індивідуального і суспільного життя. Вона розуміється як універсальний засіб позбавлення людства від проблем.

3. Перенесенням каузальних закономірностей з розгляду природи на дослідження суспільства.

4. Прагнення перебудувати суспільство на основі соціальних законів (набуває релігійної форми, де любов до Бога замінюється любов'ю до Людства) [132, с.191].

Розвиток популізму науковці пов'язують із організацією та розвитком двох суспільно-політичних рухів: фермерського популізму в Сполучених Штатах Америки (США) в кінці XIX століття та, частково, народництва в Росії. Динамічні процеси індустріалізації в США в другій половині XIX ст. значним чином були обумовлені та включали зростання залізних доріг. Групи інтересу, що мали відношення до залізниці, активно поклалися в лобіюванні власних інтересів на дві основні політичні партії держави. Зважаючи на це, у 80 рр. виникла ситуація, за якої бізнесменам і політикам протидіяла значна група мешканців, в основному фермерів, котрі найбільше потерпали від великої вартості залізничних послуг. Зазначене зумовило організацію руху своєрідного спротиву. Відповідно до всіх особливостей, названий рух набув популістичних ознак.

Популізм, виявляючи інтереси значних груп фермерів південних та західних штатів США, базувався на расових та інших переконаннях фермерів і малограмотних робітників, виробляв в американців відчуття нетерпимості до осіб, котрі є невідповідними образу «типового американця» [99].

Як зазначає Т. Прядко, «суспільні рухи, що з'являються на цьому фундаменті, намагалися створити партію, яка б служила передусім інтересам сільськогосподарських працівників, хоча вони сподівалися завоювати також підтримку робітників» [129].

Так, програма Популістської партії (People's Party або популісти), яка 19 травня 1891 р. трансформувалася в Народну партію, «передбачала вилучення залишків землі у корпорацій і роздачу їх поселенцям, передачу у власність держави залізниць, телеграфу і телефону; зниження податків, введення прогресивного податку з прибутків, установлення податків лише на доходи, необмежену чеканку срібних і золотих монет з метою забезпечення «дешевих грошей», введення восьмигодинного робочого дня, прямих виборів сенаторів США. Їх противниками були «плутократи», які контролювали фінанси і промисловість, а також дві найстаріші політичні партії» [128]. І хоча Народна партія передбачала певний вияв соціалізму і комунізму, насправді вона була

далека від марксизму, тому що популістському руху не була властива класова свідомість, він не вірив у доречність класової боротьби.

Отже, популісти запропонували низку нових ідей, що були відповідними значущим напрямом суспільного розвитку США. Специфіка популістських ідей окреслювалася такими *основоположними чинниками*, як :

- розкриття сутності понять «народ» і « народовладдя»;
- уточнення функцій держави;
- поєднання представницької демократії та прямої демократії, іншими словами, через пряму участь громадян в управлінні та контролі за діяльністю влади.

Це дало можливість *популістам* сформулювати, незважаючи на американську *традицію слабкої центральної влади, ідею сильної держави*, яка функціонує в інтересах трудящих громадян та, що має особливе значення, під їхнім прямим контролем.

Популісти 90 рр. XIX ст. відчули та визначили на рівні масового руху одну з головних проблем політичної філософії сьогодення: співвідношення демократії та соціальної відповідальності держави, що в разі точно діючого механізму демократичного контролю припускає сильну виконавчу владу. Вони не лише запропонували ідею участі, а й висунули систему відповідних реформ.

Демократизм популістського руху поглиблюється тим, що, розвинувшись, передусім найактивніше у південних штатах, він сформував коаліцію білих і чорних, щоб протистояти всевладдю промислово-фінансових магнатів, у такий спосіб продовжуючи традицію аболіціонізму, перемістивши його на глибокий Південь, в епіцентр расизму.

Популістський рух не зміг відокремитись в окрему політичну конструкцію і не зміг функціонувати самостійно, тому до 1896 р. він інтегрувався у демократичну партію шляхом підтримки на президентських виборах У. Брайана [128].

Популізм як суспільно-політичний рух у США отримав декілька перемог на рівні штатів, проте оскільки його програма містила загальнодержавні заходи, то зазначені локальні перемоги виявилися малорезультативними. 1896 року, отримавши поразку на президентських виборах, популістський рух як масовий різко втратив могутність. Не зумівши привернути на свій бік робітників, партія до 1908 року ліквідувалася. Однак популістський рух безслідно не минув. Популістська партія ввела в сучасну суспільну свідомість ідею про відповідальність уряду за добробут населення. Партія однією з перших стала виступати проти ліберальних принципів свободи господарської діяльності від державного втручання, рекомендувавши систему антитрестівських заходів. Популісти обстоювали збільшення державної регуляції грошового обігу, зробили внесок у боротьбу за повернення в громадський фонд земель, що перевершували потребу монополій, допомагали розширювати пряму демократію та розвивати концепції безпосередньої участі громадян в контролі над владою, вживали рішучих заходів для досягнення однакових можливостей для конкуренції. Їхня робота в багатьох аспектах заклала підґрунтя для реформістських трансформацій, які було проведено адміністраціями Т. Рузвельта, В. Тафта, В. Вільсона.

Враховавши успіх, який мали популісти у виборців, обидві головні партії США почали активно використовувати популістську риторику та аргументацію у своїх політичних кампаніях і тому період 1896-1948 рр. в історії демократичної партії характеризується як «епоха популізму». Республіканська ж партія почала широко застосовувати аргументацію та мову популізму лише в 20-х роках ХХ ст. [190].

Нове піднесення популістського руху у США проявилось у 1930-х рр. у період «Великої депресії» (світової економічної кризи 1929-1933 рр.), в результаті чого викликало падіння життєвого рівня населення і активізувався не лише робітничий рух, а й рух фермерів, які виступили з вимогами щодо надання їм державної допомоги.

Враховуючи критичне соціально-економічне становище, адміністрація Ф.Рузвельта змушена була проводити нову соціальну політику, в якій поєднувалися заходи щодо посилення державного регулювання економіки (визначення обсягів виробництва, рівня цін на товари, розподіл ринків збуту між підприємствами тощо) та реформи в соціальній сфері (надання допомоги безробітним, установлення тривалості робочого дня, мінімуму заробітної плати, кредитування фермерів) [25].

Отже, зважаючи на дослідження періоду утворення популізму як суспільного руху в ліберальних державах, таких, як США, можливо стверджувати, що *популізм відіграє особливу роль в умовах перехідних етапів, у ході економічних і політичних криз*. За таких обставин нерідко, крім того, утворюється криза традиційних політичних партій, ідеологій, низки переважаючих суспільних цінностей, котрі вважаються специфічними амортизаторами чи запобіжниками стосовно розповсюдження популізму в періоди стабільності демократичного суспільства. Популізм – не лише прояв збільшення невдоволення суспільства, а й показник того, що воно вже не спроможне вміщуватися в усталені форми й рамки політичної участі, які запропонувало демократичне суспільство, й, отже, потребує нових форм визначення для того, щоб влада відповідно відреагувала на вимоги громадян.

Досліджуючи досвід держав Західної Європи, наголошуємо на багатій демократичній спадщині політичних інститутів та на ряді вихідних положень політичних лідерів і програм, що втілені впродовж зазначеного періоду. Зростання популізму в будь-який період його розвитку відбувається внаслідок таких причин, як збільшення політичної та економічної кризи, соціальне розшарування, збільшення назрілих проблем в освіті, медицині, культурі. На цій основі й постає популізм політичної влади і режиму, ціль якого – примирення протилежних інтересів різних груп соціуму та досягнення консенсусу між рухами і партіями, які їх обстоювали.

Як зазначає І. Кіянка, «зростання популізму у країнах Західної Європи, що спостерігався у 1990-х роках, має низку особливостей.

Перша з них полягає у тому, що ці сили загалом схильні до ліберальної ідеології та риторики.

Другою особливістю є «критичне ставлення до ЄС, намагання послабити вплив глобалізаційних процесів на їхні країни» [70].

Третя характерна ознака західноєвропейського популізму – це «гостра критика масової імміграції, що визнається загрозою традиційним європейським цінностям та культурі» [70]. Зазначені особливості в цілому наближають популістів до табору правих радикалів, що дає певним науковцям підстави говорити про те, *що популізм і правий радикалізм* – це різновиди однієї ідеології, і відмінність між ними полягає скоріше в кількісних (популісти мають схильність до менш радикальних рішень), ніж якісних ознаках (вибори до Європарламенту 2014 року, європейська міграційна криза 2015 року, Brexit 2016 року та перемога Д. Трампа на президентських виборах у США – це домінування якраз право-консервативної популістичної ідеології). Однак існують політичні особливості, що дозволяють відокремити популістів від класичних правих радикалів.

Однією з них є в цілому *позитивне відношення популістів до демократії та електоральних процедур*. Популісти під час боротьби за владу застосовують демократичні інститути, завжди саме волю громадян визнаючи базою власної легітимності. Інша своєрідна особливість сучасного західноєвропейського популізму – це виникнення сил, що відстоюють принципи вільного ринку, обмеження державної регуляції економіки та податкового тиску, водночас із закликами до протекціоністської політики.

Так, «у суспільному житті Німеччини післявоєнного періоду перші помітні прояви популізму з'явилися у 1990-х роках. Політична «арена» його появи мала у цій країні свою специфіку, сформовану у попередні десятиліття у ФРН, ще у час існування двох німецьких держав. Одна з них – надто виражений політичний центрзм, який посилено культивувався у Західній Німеччині після Другої світової війни. Стабільності політичного центру сприяла партійна система країни, яка забезпечувала формування або

правоцентристського або лівоцентристського урядів, які спиралися на великі партії чи коаліції з мінімальною кількістю учасників. Іншою особливістю стало жорстке «табування» у політичному дискурсі країни націоналістичної ідеології або риторики [70].

У напрямі значущих для німецького соціуму багаторічних намагань щодо «подолання (нацистського) минулого» останні стали вважатися такими, як вкрай тісно пов'язані зі згаданим минулим. За визначенням С. Погорельської, у ФРН краще набути репутації космополита, ніж «націоналіста» [112]. Водночас «подолання» переважно було витісненням ряду питань за рамки допустимих для відкритої дискусії й реального обговорення тем. В 1990 рр. вияви кризи соціальної держави, сформованої у ФРН протягом попередніх десятиліть, значне зростання чисельності іммігрантів із-за меж Європи спричинили збільшення тих, хто був невдоволений владою, а також політичною системою в цілому. Зазначеному сприяло також (властиво не тільки для Німеччини) скорочення відмінностей між старими ліво- та правоцентристськими партіями, які протягом десятиліть утворювали базис німецького партійного «істеблішменту». В цілому багато виборців стали не бачити в їхніх програмах відповідей на питання, що реально їх турбували. Водночас праворадикальні переконання, неприховане виправдання насильства та авторитарних методів виконання влади не отримували й не отримують істотної підтримки в німецькому соціумі – аж до 2021 року, коли націоналістична та право-популістська політична партія «Альтернатива для Німеччини» (основна ідеологія якої була спрямована проти євроінтеграції та проти імміграції іноземців) отримала 10,3 % голосів на парламентських виборах (це дорівнює 83 депутатських місць у Бундестазі).

Отже, саме результатом неартикульованої великими партіями вимоги частини населення стали в Німеччині політичні ініціативи, яким були властиві особливості правового популізму.

Іншим популістським виступом вже на загальнонімецькому рівні була участь у виборчій кампанії 2002 року Юргена Меллемана, котрий був одним

із лідерів Вільної демократичної партії, свого часу міністром економіки в одному з урядів Гельмута Коля.

Наводячи факт щодо підйому популізму в ідеології лібералізму, слід зазначити, що «після закінчення холодної війни зросла напруженість між принципами демократичної більшості та ліберального конституціоналізму як двома основними елементами ліберально-демократичних режимів» [196].

Отже, погоджуємося з думкою дослідників, що «ретроспективний аналіз дає підстави стверджувати, що в умовах соціально-економічної нестабільності громадяни (особливо носії буденної політичної свідомості) з легкістю підпадають під «спокусливу риторику» популістів і дотримуються їхніх ідеологічних доктрин» [201].

Тобто, основою лібералізму є ідея політичної рівності, при цьому основою популізму є засади антиплюралізму, антидемократичності, конфронтаційності. При цьому ключовий момент у сучасному плюралізмі – це те, що він є наслідком ліберальної демократії, основою якої є інститути представництва та підзвітності, цінності плюралізму та свобода, права людини та верховенство закону. З огляду на це, зростання партій популістського гатунку останнім часом протиставляється західним ідейним, політичним та інституційним системам.

Основним чинником поширення популізму є недостатність результативності інститутів опосередкованої демократії, яка спостерігається в середовищі сучасних консолідованих демократій. Практично *ідеалізація технократії*, при якій прийняття рішень здебільшого делегувалося бюрократії, яка не була належним чином відповідальною в ідеях задоволення суспільних інтересів, спровокувала скептичну риторику серед народу у відношенні до інституційної структури ліберальної демократії.

Іншою причиною є те, що останніми роками поширюється *тенденція де радикалізації*, що спостерігається в діяльності різних партій. Архітектура партійно-політичної системи є інституціональним фундаментом ліберальної демократії, якій характерне забезпечення реалізації народного суверенітету та

задоволення інтересів різних соціальних груп населення. Вона виявляє ідеї політичного плюралізму та широкого представницького підходу й одночасно символом єдності. Втім, саме незворотні процеси деградації партій в країнах з розвинутою західною демократією є слабким місцем у концепції ліберальної демократії та її протистоянні з ідеями популізму.

Тобто партійні структури не змогли ефективно адаптувати політичну систему до динаміки зовнішнього середовища й зростаючих запитів громадян, а також запропонувати ряд адекватних альтернатив суспільного розвитку. Найбільш простим шляхом стало використання інструментів популістського характеру, які ілюзорно окреслювали позитивні прогнози щодо вирішення складних проблем суспільства, що дозволяло швидкими темпами та одночасно з мінімальними витратами згуртувати виборців навколо своїх ідей. У загальному, під сучасним плюралізмом можна вважати продукт ліберальної демократії, що надає велике значення (не)реалістичним інститутам прямої демократії. З іншого боку, у контексті консолідованої демократії популізм відіграє роль потужного антидемократичного драйверу.

На сьогоднішній день ліберальна демократія повинна використати весь потенціал своєї інституційної спроможності, гнучко реагувати на велику кількість викликів сучасного глобалізованого світу й уникнути розмивання ідейно-політичних засад внаслідок надмірного використання популізму.

Крім того, новітній популізм виявився відповіддю на інтеграційні процеси в Європі та глобалізацію. Останні підтримують розмивання, руйнацію традиційних національних ідентичностей. Відповіддю тих, кому зміни спричиняють втрати й нові проблеми, стають пошуки й актуалізація більш вузьких, локальних культурних самовизначень, у тому числі у виді «субнаціональних» або націоналістичних рухів (баскський, каталонський, шотландський та ін.).

Таким чином, значною передумовою порівняного успіху популістів у Західній Європі виявилось скептичне ставлення великого числа людей до традиційних партій, котрі вони припинили прирівнювати до своїх реальних

проблем та інтересів. У певних державах перебільшене зростання стабільного «політичного центру» спричинило радикалізацію протестних настроїв, у тому числі зсув електоральної підтримки в бік популістів.

У цілому, популісти в ідеології лібералізму у 90-х роках XIX ст. визначили механізм демократичного контролю, який формує сильну виконавчу владу в державі; встановили вимогу щодо співвідношення демократії та соціальної відповідальності; запропонували ідею громадської участі.

2.2. Політичний популізм в ідеології соціалізму

З огляду на особливості XXI ст. нам, з одного боку, простіше формувати нові теорії соціального розвитку, основувшись на великому методологічному базисі, який напрацювали попередники – теоретики й практики соціалізму. З іншого боку, не можна оминати практику «реального соціалізму» з усіма її ефектами, що мають позитивне й негативне значення. Власне слово «соціалізм», «соціалістичний» розуміється неоднозначно: від ідеологізованої ностальгії до не менш ідеологізованої «декомунізації».

Між лібералізмом і соціалізмом існує відмінність. Вона полягає у сприйнятті змін.

Ліберала у першу чергу не цікавить напрям руху, а не темп змін чи їхня тривалість. Цей напрям має бути раціонально осмисленим, а зміни – поступовими, еволюційними та носити реформаторський характер.

Натомість для соціаліста важливим є вирішення проблеми динаміки змін, тобто питання швидкості руху до майбутнього. Соціалісти вважають, що зміни мають відбуватися якомога швидше, але при цьому бути плановими й смисленими. Тому часто ідеологію соціалізму порівнюють з ідеологією пріоритетності революційного способу вирішення суспільних проблем.

Ліберали, навпаки, ніколи не руйнують, зміни вносять повільно та раціонально, визнають. Що це є звичайний порядок речей і тому вони

поступово змінюють у певному напрямі вже існуючі обставини, не руйнуючи їх. Саме тому лібералів іноді називають конформістами [83].

Зазначимо, що соціалізм – це «учення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності в різноманітних формах, відсутності експлуатації, справедливому розподілі благ залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості» [175].

У свою чергу марксистський підхід «розглядає соціалізм як першу, нижчу, незрілу фазу комунізму, який приходить на зміну капіталізму та характеризується революцією, ліквідацією приватної власності й «експлуаторських» класів, провідною роллю (диктатурою) пролетаріату, соціальною рівністю та ін.» [175].

Із соціал-демократичної точки зору соціалізм розглядається як «суспільний лад, який досягається не революційною ліквідацією капіталізму, а його реформуванням зі збереженням приватної власності, забезпеченням зростання «середнього класу», досягненням вищого рівня соціальної рівності і справедливості. Але у практично-політичному сенсі реалізація ідей соціалізму через масове насильство, заборону приватної власності, політичної та духовної опозиції тощо протиставила цей суспільний лад свободі і демократії» [175].

У XIX ст. ідеї соціально справедливого суспільства або «соціалізму» (автор поняття П'єр Леру) широко розповсюдилися. Соціалістичні теорії набули популярності, а діячі I та II Інтернаціоналів стали широковідомими. К. Марксом та Ф. Енгельсом було напрацьовано теорію, що стверджувала неминучість такого соціуму, її назвали «науковим соціалізмом».

Науковцями виокремлено кілька методологічних підходів до визначення сутності поняття «соціалізм»:

1. «По-перше, автори видання різко розрізняють терміни соціалізм і комунізм, розглядаючи останній як різновид релігійного, переважно сектантського, світогляду.

2. По-друге, автори рішуче виступають проти реформ, вважаючи, що

справжній соціалізм, усунення соціального зла можливі лише при переході приватної власності у суспільну шляхом революції.

3. По-третє, виступаючи проти приватної власності на засоби виробництва, соціалісти початку ХХ століття допускали приватне виробництво як окремими особами, так і асоціаціями.

4. По-четверте, за твердженням авторів, принесення особистості у жертву суспільству, думка, що метою усіякої політики повинно бути благо держави, а не окремої особистості, – ця думка зовсім не є ідейним змістом соціалізму. Якщо раніше особистість існувала для держави, то тепер, переконані автори, держава повинна існувати для людини.

5. По-п'яте, так званий «державний соціалізм» автори називають реакційною і консервативною ідеєю» [171, с.231-232].

Загалом існує декілька тлумачень соціалізму:

1) «соціалізм як перша фаза комуністичної суспільно-економічної фармації. Таке розуміння соціалізму ґрунтується на марксистській теорії суспільно-економічних формацій. Воно характерне для ортодоксальної марксистської філософії і пов'язаної з нею комуністичної ідеології;

2) соціалізм як соціально-економічний лад, який існував у країнах Східної Європи і зберігся досі на Кубі, у Північній Кореї і частково у Китаї та В'єтнамі;

3) соціалізм як процес усупільнення засобів виробництва. Спочатку цей процес мислився як знищення приватної власності. Останнім часом усе більшою популярністю користується теза про можливість здійснення соціалізації засобів виробництва за умов збереження приватної власності;

4) соціалізм як ідеал свободи, рівності, братерства, щастя всіх людей і процес реалізації цього ідеалу» [85, с.125-133].

На противагу лібералізму, соціалізму характерна орієнтація на соціальний захист, на отримання більшого паритету в розподілі як інструмент гарантування свободи для всіх представників соціуму. Свободу в соціалістичній ідеології насамперед розуміють як свободу позитивну –

«свобода для», тоді як лібералізм схильний до негативної свободи – «свободи від».

Тобто, «соціалізм – це не тільки низка взаємопов'язаних аргументів, а й цілісна доктрина. Між його інтерпретаторами-теоретиками та політичними прихильниками і опонентами існують суттєві розходження щодо переліку, а то й самого існування «суттєвих» складників соціалізму. Ця політична ідеологія є своєрідною спробою подолання непослідовності і суперечливості лібералізму. Спираючись на принципи, вже сформульовані лібералізмом, соціалізм поставив перед собою мету їх реального втілення: рівна свобода для всіх і в усіх (а не лише в правовій) сферах діяльності» [85, с.125-133].

Протиставлення соціалізму капіталізму закономірно й історично виявилось вторинним щодо його протиставлення індивідуалізму як сутнісній особливості лібералізму. Якщо лібералізм ґрунтується на засадах неорганізованої саморегуляції суспільних відносин, то соціалізм визнає за необхідність їх корегування, зважаючи на інтереси соціуму загалом. Головними ідеями соціалістичної думки (хоча вони й не властиві всім соціалістам) вважаються наступні принципи: спільнота й колективізм; кооперація; співробітництво й братерство; рівність і справедливість; соціальний клас та його влада; спільна власність і праця.

Окремо розглянемо теорію марксизму, основою якої є ідеологія соціалізму. Саме марксизм розпочав здійснювати раціоналізацію там, де вона здавалася неможливою. Як зауважував К. Манхейм, «марксизм виявляє певну спорідненість із консерватизмом у тому, що не заперечує ірраціональну сферу, але в ірраціональності він виокремлює ті елементи, які можна піддати раціоналізації нового типу» [96, с. 114-115]. Так, науковець наголошує на тому, що «марксистське мислення постає перед нами як раціональне мислення ірраціональної дії. Про правильність цього аналізу свідчить той факт, що марксистські верстви пролетарів, досягнувши успіху, одразу відкидають із теорії діалектичний елемент і починають мислити за допомогою методу лібералізму та демократії, який є генералізуючим та встановлює загальні

закони; ті ж із них, хто через своє становище вимушений чекати революції, зберігають вірність діалектиці (ленінізм)» [96, с. 114-115].

У соціалізмі, на відміну від лібералізму, більш значною є планова директивна економіка. Прийнято вважати, що людському розуму до снаги точно все розпланувати і реалізувати на практиці, в тому числі в економічному секторі. Плановій економіці характерні істотні вади, головна з котрих в тому, що не можна запланувати нововведення. Зокрема, ніколи б за умов планової економіки не стали б такими всесвітньо поширеними комп'ютерні мережі або мобільний зв'язок. Оскільки спрогнозувати їх виникнення в будь-якому аспекті навряд чи можливо, якщо планування започатковувати на наявних тогочасних сучасних умовах.

У теорії, «за соціалізму ефективне центральне планування мало забезпечувати економічну рівновагу, проте за реального соціалізму – і це відчули на собі сотні мільйонів людей – ніякої рівноваги не було. Фактично це була економіка системного дефіциту; існувало постійне переважання потоку попиту над потоком пропозиції з усіма негативними наслідками такого дисбалансу. Це відбувалося як у сфері виробництва, так і в сфері споживання, – і від цього дисбалансу особливо страждало населення.

Масштаби дефіцитів були різними, і вони різнилися в часі й просторі. Вони менш гостро відчувалися у країнах, які не експериментували з частковою лібералізацією цін, і водночас мали сувору систему контролю над заробітною платою і цінами (в Чехословаччині й НДР), а найбільш відчутними – у Польщі після непослідовних реформ кінця 1980-х років [75].

Зважаючи на власне суть реального соціалізму, котрий відповідно до своєї догматики здійснював заходи проти непомірного зростання цін та формував гарантії доступу до продукції та послуг для всіх категорій громадян, реформи ціноутворення просто не мали можливості стати результативними. Певною мірою вони передбачали те, що держава збільшувала ціни до рівня, котрий збалансовував попит і пропозицію, й частково – зняття цінових

обмежень («дерегулювання» цін), що давало змогу цінам змінюватися, зазнаючи впливу вільного ринку.

Економічна сутність соціалізму полягає у тому, що «ті, хто досі інших позбавляли власності, будуть тепер самі позбавлені власності» [84]. Не без підстав боротьба пролетаріату з буржуазією найбільш активно проходить у розвинених капіталістичних державах, «де розвинутий фабричний промисел найбільше підкреслює наслідки капіталістичного виробництва» [84, с. 49-60]. Перемога пролетаріату зумовить нові наслідки, котрих ще не існувало в історії людства, адже це є першим рухом більшості в своїх інтересах. Вона «не потягне за собою панування нового суспільного класу, але швидше знищить всякі класові відмінності» [84, с. 49-60.], до чого зводиться прогресивна роль пролетарського руху.

Тобто, соціалізм не орієнтувався на перерозподіл майна через передачу його від одних до інших. Він взагалі противник будь-якого поділу, він визнає все, що має на сьогодні людство, результатом праці всього людства впродовж багатьох століть. Зазначене стало б вищою справедливістю, користь від котрої могла б отримати кожна особа й про котру вона мала б змогу турбуватися, працюючи в рамках можливого. В разі подібного підходу праця припинить бути товаром, котрим торгують з метою виживання й щоб одержати засоби до існування, не переживаючи навіть за своє здоров'я. Праця буде головним обов'язком усіх без виключення, й результат використовуватимуть усі спільно й разом збагачуватимуться. Якраз через це кожний неодмінно стане працювати краще й із більш великим бажанням, ніж тепер, коли розуміє, що з власної праці він матиме якнайменше вигоди.

З-поміж головних ідей соціалізму виокремлюють:

1. Демократію. Це політичний режим, за якого народ – це єдине джерело влади, і він вважається легітимним.

2. Егалітаризм. Зазначена концепція передбачає формування соціуму з однаковими можливостями. В кожного представника такої спільноти є доступ до матеріальних благ і він має змогу ними управляти.

3. Змішану економіку. Соціалістична економіка містить корпоративну та приватну, державну чи громадську. Вона ґрунтується на 3 принципах:

4. Громадська власність. Вона не може бути державною власністю. Вона не має господаря, все або спільне, або ніче. Суспільною власністю керує посадовець, котрий теж не вважається господарем. Її особливості – це бюрократизм, некомпетентність, марнотратство. В результаті, як свідчить історія, все це призводить до регресу.

5. Планомірність. Вона спрямована на розв'язання 3 завдань – чітке знання майбутнього, вимірність потреб, змозгу пов'язати виробників між собою в стислі строки. Ці завдання, безумовно, не мають ніякого рішення. Планомірність в економіці ліквідує ініціативу. Це скоріше економіка дефіциту, виробництво для виробництва, а не для людини.

6. Розподіл по праці. Є можливим у тому разі, коли можливо здійснити вимірювання трудового внеску, а не витрати робочого часу й сили. Що загалом неможливо. Праця кожного вважається загальною працею.

Базові характеристики соціалізму наведено нами у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Базові характеристики соціалізму

№ п/п	Критерії характеристики	Соціалізм
1.	Ключові ідеологеми	Справедливість
2.	Ставлення до змін, новацій	Позитивне (зміни мають відбуватися революційним шляхом)
3.	Спосіб пояснення світу	Конструктивістський раціоналізм
4.	Характер суспільного розвитку	Діалектичний розвиток
5.	Ставлення до спонтанно сформованих інституцій (мова, мораль, звичаї тощо)	Негативне (прагнення перебудувати всі соціальні інституції згідно з обраним взірцем)
6.	Відношення до необхідності обмеження впливу держави	Негативне, примус у нав'язуванні цінностей та моральних переконань
7.	Економічні пріоритети	Планова економіка
8.	Ставлення до приватної власності	Негативне, власність має бути загальнонародною
9.	Співвідношення «індивідуальне/колективне»	Колектив на передньому плані
10.	Сприйняття історичного часу	Орієнтація на далеке майбутнє (доки не зникне капіталізм)

11.	Психологічна мотивація	Людина вбачає причини своїх невдач у зовнішніх обставинах
-----	------------------------	---

Джерело: розроблено за матеріалами [83].

Як свідчить історичний досвід, жодна держава, що обрала напрямок розвитку соціалізму, не змогла підтвердити й реалізувати на практиці всі ідеї. Зразу прослідковувався певний ривок, проте зрештою соціалістична держава дедалі більше стала відставати від капіталістичних держав. Підставою для цього стали не недостатність часу, ні не готовність громадян до нового соціалістичного способу життя, ні некомпетентність вождів. Причина в тому, що визначених класиками цілей не можна досягти за допомогою засобів, що рекомендовані.

У зазначеному відображається протиріччя й сутність соціалістичної теорії. Варто виділити «істинний» фабіанський та рікардіанський соціалізм. «Істинний соціалізм – один з різновидів німецького соціалізму, який отримав поширення в 1840-х роках серед інтелігенції і ремісників Німеччини та німецьких емігрантів в інших країнах. Головними представниками та ідеологами «Істинного соціалізму» були К. Грюн та Г. Криге (США). У ньому відображаються настрої німецьких міщан, які виштовхувалися із суспільної колії із розвитком капіталістичних відносин і загостренням класових суперечностей [65].

Наприкінці XIX ст. особливості соціалізму було змінено, зважаючи на поступове поліпшення умов життя робітничого класу й посилення ступеня демократії в соціумі. Збільшення кількості профспілок, політичних партій, які представляли робітничий клас, спортивних і суспільних клубів сприяли впровадженню більшої економічної безпеки й інтеграції робітничого класу в нове індустріальне суспільство.

До початку Першої світової війни соціалістичний світ конкретно розділився між тими соціалістичними партіями, котрі шукали влади через виборчі бюлетені й системні реформи, й тими соціалістичними партіями (як правило, партії мало розвинених держав, таких, як Росія), які декларували потребу здійснення революції. Російська революція 1917 року посилила

зазначені суперечності: «революційні» соціалісти, які наслідували Леніна й більшовиків, переважно застосовувати поняття «комуністи», щоб самоідентифікуватися; за «реформістами» ж продовжилася залишатися назва «соціалісти» чи «соціал-демократи».

Таким чином, соціалізм прагне замінити капіталізм та індивідуалізм такою формою виробництва і розподілу, яка є спільною і кооперативною [65]. Зважаючи на це, в своїх твердженнях вони ставали ближчими до ідей анархізму. Соціалізм відзначається твердженням про соціальну рівність, рівність за доходом.

Соціалісти пропонують щонайменше три тези, що підкріплюють правильність соціальної рівності:

1. Перша полягає в тому, що рівність підтримує справедливість та чесність. Соціалісти проти того, щоб пояснювати нерівність у доходах шляхом природжених відмінностей у здібностях людей. Соціалісти вірять, що, оскільки капіталізм породжує дух змагання та егоїстичну поведінку, людську нерівність породжує нерівність у структурі суспільства. Соціалісти не підтримують наївного переконання, що всі люди народилися однаковими, володіючи приблизно рівними здібностями. Рівне суспільство, егалітаристське суспільство – це не суспільство, в якому, наприклад, усі учні отримують однакові оцінки на екзамені з математики. Однак соціалісти вірять, що найбільш помітні форми людської нерівності є результатом нерівного ставлення суспільства, а не того, що природа нерівно наділила всіх здібностями.

2. По-друге, соціальна рівність підтверджує принципи співпраці в суспільстві. Якщо люди живуть разом у рівних умовах, вони скоріше за все працюватимуть разом заради загального добра. Рівні доходи, таким чином, підсилюють соціальну солідарність.

3. По-третє, соціалісти підтримують соціальну рівність, тому що вони виступають за вдоволення потреб, які є основними для людського задоволення та самореалізації [65].

Розглянемо сучасні різновиди соціалізму:

1. *Демократичний соціалізм*. Виникнення політичної демократії в кінці XIX – на початку XX століття зумовило вплив оптимізму, що поширився серед усього соціалістичного руху. Політична демократія не лише дозволила досягти соціалізму мирним шляхом, а й зробила зазначений процес невідворотним. Досягнення політичної рівності супроводжувалося інтенсивним визначенням суспільної рівності.

2. *Етичний соціалізм*. Теоретичний базис для соціал-демократії забезпечувався переважно моральними чи релігійними переконаннями, а не науковими дослідженнями. Іншими словами, в моральному аспекті соціалізм зображується як вищий, порівнюючи з капіталізмом, оскільки людські істоти – це моральні істоти, пов'язані один з одним через любов, симпатію та співчуття.

3. *Ревізіоністський соціалізм*. Початкова головна ціль соціалізму передбачала те, що напрацьоване багатство має бути в спільній власності усіх й, отже, застосовуватися для загальної користі. Для цього було потрібне анулювання приватної власності.

У даному контексті вчений Г. Куц наголошує на розгляді співвідношення «індивідуальне/колективне», щодо визначення котрого між ідеологічними доктринами існують суттєві протиріччя: «цінності індивідуалізму за мірками історії вийшли на передній план порівняно недавно, оскільки тривалий час не існувало умов, за яких індивід міг би самотійно вижити. Якщо для лібералізму цінності індивідуалізму на передньому плані, то колективістські цінності є пріоритетними для соціалізму» [83, с. 65-69.]. Основою психологічної мотивації adeptів соціалізму, як стверджував Л. фон Мізес, вважається відчуття образи й заздрості. Противники лібералізму відстоюють «за соціалізм, оскільки сподіваються, що багаті, яким вони заздять, також від цього постраждають» [98, с. 19]. Соціалісти розуміють, що їхнє становище у будь-якій іншій економічній системі (окрім ліберальної) виявиться менш успішним, проте ними керує намагання погіршити становище

сусіда, замість поліпшення свого особистого. Неспроможність особистості досягати своєї мети ідеологи соціалізму приписують недовершеності суспільного порядку, проте аж ніяким чином не власній її нездатності. З'ясувалося, що світ є винним у невдачах, і це звільняє людину від уявлення того, що вона є неповноцінною. Творці соціалізму всім обіцяють не тільки заможність, а, крім того, любов і щастя. В цьому соціалізм, подібно до еліксиру від земних незгод, скидається на християнське вчення. Проте якщо християнство творить стимули й чесноти, то соціалізм, ні до чого не зобов'язуючи, робить завищеними потреби й сподівання.

Соціалісти й соціал-демократи, як прибічники демократичного соціалізму, проголошують мету формування справедливого соціуму, припинення експлуатації людини людиною, проте водночас обстоюють необхідність залишення недоторканими головних ліберальних інституцій та цінностей. Безумовно, це є вершиною демагогії, маніпуляцією свідомості, обманом людей. Впродовж останніх двох-трьох десятиліть прибічники демократичного соціалізму абсолютно позбулися марксистської спадщини, в їхньому оточенні активізувалися настрої щодо відмови від гасел націоналізації, усупільнення, соціалізації та твердого сприяння інституціям, цінностям та нормам ліберальної демократії.

Перебуваючи при владі, партії демократичного соціалізму провадять політику денаціоналізації, роздержавлення, децентралізації. Це вже є навіть не політикою лібералів, а політикою консерваторів. Давно стали помітними готовність і гнучкість, з котрими соціалісти і соціал-демократи готові йти на компроміси й поступити як на внутрішньому рівні партій, так і поза ними. За відповідних умов соціалістична партія мала здатність вирішувати всі суперечності: водночас бути марксистською і немарксистською; відстоювати єдність з комуністами та унікальність власного значення; додержуватися проєвропейських та антиєвропейських поглядів.

Як зазначають науковці, «лівий популізм», або його ще називають «соціальний популізм» – це політична ідеологія, яка поєднує ліву політику та популістську риторичку [186].

Для лівих популістів важливими є питання антикапіталізму, соціальної справедливості, пацифізму, антиглобалізму, на відміну від ідеології класового суспільства або соціалістичної теорії [216].

До базових концептів соціалізму нами віднесено основоположні принципи, мету політичного устрою та основні види (див.: табл.2.3.).

Таблиця 2.3

Базові концепти соціалізму

Базові концепти соціалізму		
основоположні принципи	мета політичного устрою	види соціалізму
<ul style="list-style-type: none"> - спільнота й колективізм; кооперація; - співробітництво й братерство; - рівність і справедливість; - соціальний клас та його влада; - спільна власність і праця 	<ul style="list-style-type: none"> гарантування свободи для всіх представників соціуму 	<ul style="list-style-type: none"> - демократичний; - етичний; - ревізійністський

Джерело: авторська розробка

З'ясовано, що популісти-соціалісти наприкінці XIX ст. :

- збільшили кількість профспілок, політичних партій, які представляли робітничий клас,
- збільшили кількість спортивних і суспільних клубів;
- сприяли впровадженню більшої економічної безпеки й інтеграції робітничого класу в нове індустріальне суспільство.

У контексті нашого дослідження, нами розглянуто політичний популізм в ідеології соціалізму Китайської народної республіки.

На початку 80 рр. XX ст. міжнародний комуністичний рух, як переконані марксистсько-ленінські ідеологи, виявився одним із найбільш чисельних та важливих. Загальне число комуністичних партій становило 95, а кількість членів партії досягла приблизно 80 мільйонів. Найбільшими партіями за кількістю були Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС) –

нараховувала 19 мільйонів, Комуністична партія Китаю (КПК) – приблизно 60 мільйонів членів. Наступні ж події, які відбувалися в світі, продемонстрували, що збільшення числа партій та комуністів у них не вважається доказом впливу згаданого руху в світовому середовищі. Починаючи з другої половини 80 рр. ХХ ст. в комуністичному русі відчутно посилювалася криза. Певні політичні лідери й партії зарубіжних держав прагнули займатися порятунком марксистсько-ленінської ідеології, запропонували власне бачення структури соціалізму і комунізму. Тому що бачення часто не вписувалося в принципи комуністичних ідеологів Радянського Союзу.

З початку 90 років у всьому світі проходять зміни в політичних системах, спричинені тим, що соціалізм вичерпався та розвалився, зумовивши кардинальні й всебічні зміни, впорався з діючими досі вадами влади. Теорії та напрацьовані заздалегідь програми, проекти суспільства, економіки та політичної системи, що містили смислове маніпулювання народно-демократичною та соціалістичною ідеями, потерпіли абсолютний крах.

Яскравий приклад цього – в державах колишнього Радянського Союзу, а також у Північній Кореї, на Кубі та в Китайській Народній Республіці. В Китаї політичні партії утворювалися як види організації національної та революційної буржуазії. Керував зазначеним рухом у Китаї Сунь Ятсен, котрий заснував дві перші політичні партії Китаю – «Союз відродження Китаю» (1895) і «Ліга Соратників» (1905), котрі функціонували до буржуазнодемократичної революції 1911 року. В 1912 році на основі Ліги організується Народна партія, що виявилася реально масовою. Остаточо в організаційному плані її оформлення пройшло під час з'їзду 1924 року. Комуністичну партію в Китаї було сформовано 1923 року.

За соціалізму владна (політична, державо-чиновницька) еліта функціонально зосереджується на цілях впровадження в життя масштабної ідеології «загального благоденства». Мовиться про світоглядний диктат, пов'язаний з ним світоглядний тоталітаризм і характерні йому культурні революції, гуманітарно- та екологічно-катастрофічний досвід котрих

підтверджується історією колишнього СРСР, Китаю, Камбоджі та деяких інших держав. Таким державам властивий ізоляціонізм, а у внутрішньому – масове порушення громадянських прав і свобод, політичні переслідування, репресії на тлі екстенсивного застосування природних ресурсів, що нерідко поєднується із незворотними змінами в їх стані. Соціальною реакцією на такі події зазвичай стає дисидентський рух, який відображається насамперед в культурі: поезії, літературі, музиці та ін.

Як зазначає Ю. Орлов, такі процеси в їх історично-перспективному розгортанні нагадують пружину, дедалі більше стиснення якої спричиняє нарощування сили протидії, яка, зрештою, або отримує ініціативу, або руйнує фундаментальні ідеологічні засади подібного владарювання. Ці процеси відбуваються під акомпанемент крайньої соціальної напруженості, дезорганізації, криміналізації. Одним із маркерів останньої є надвисокий рівень злочинності, що супроводжується масштабною корупціоналізацією [107]. Зазначені політико-культурні фактори детермінації злочинності вважаються головними, є специфічними атракторами, котрі впливають на функціонування загалом всієї політичної системи та її взаємодію з культурною підсистемою зокрема. Культурно-конфліктні імпульси, які надсилають такі атрактори, спроможні розповсюджуватися в соціальній структурі, одержуючи додаткові деструктивні оберти. Вони детально визначаються в різних за функціями складниках політичної системи, котрі змістовно виражаються суперечливими стосовно предметної діяльності в рамках позаполітичних інститутів і, отже, отримують у ряді ситуацій значення чинників детермінації злочинності. Особливої уваги заслуговують наступні:

– «низький рівень культури політичної комунікації взагалі та акумуляції й артикуляції політичними акторами суспільних інтересів. Йдеться про нерозвиненість мережі підтримання зв'язку між політичними акторами різних рівнів. Громадські приймальні депутатів та місцеві осередки політичних партій виконують радше номінальну, аніж реальну функцію. Незначний відсоток акумульованих на нижчому рівні проблем, соціальних

запитів лише частково знаходить свій подальший рух у політичному процесі через канали артикуляції;

– політико-правовий популізм як властивість політичного режиму, що передбачає фундаментальні розбіжності між проголошеними стратегіями в різних сферах соціального управління та реальними кроками щодо їх реалізації. Політичний популізм несе в собі елементи пропаганди та риторики, може ставати основою для підсилення емоційності та зміцнення автентичності. Значною мірою він ґрунтується на символізмі, картинках та політичних діячах із міфічного минулого, а також на сукупності певних образів, символів, які сприяють єднанню. Зазвичай популістські електоральні ефекти не є тривалими. За короткостроковим піднесенням завжди слідує період фрустрації, пов'язаний із розчаруванням, зневірою у спроможність публічної адміністрації, недовірою до державної влади, девальвацією її легітимності, елімінацією цінності об'єктів популістської експлуатації» [107].

На сьогодні більша частина комуністичних партій світу переглядає низку догм марксистсько-ленінської доктрини. Низка комуністичних партій відгородилася від абсолютизації комуністичних принципів. Аби надолужити втрачене, певні комуністичні партії дієво долучаються до захисту прав людини, оновлення соціалістичних принципів реформування політичного, економічного й соціального життя держави та ін. Зокрема, комуністи Китаю будують соціалізм, використовуючи різні форми суспільної власності, всі методи господарювання. Вони відступили від централізованого директивного плану та почали займатися ринковими відносинами. Певні комуністичні партії під час виборчої кампанії об'єднуються у виборчі блоки з іншими некомуністичними партіями, виставляють своїх кандидатів у некомуністичні уряди та ін.

Як зазначають дослідники, «серед економічних пріоритетів нової влади виник план «відродження старих промислових баз на Північному Сході». Величезний індустріальний регіон, розташований поблизу далекосхідних кордонів Росії, занепав за два десятиліття реформ. Ініціативу Ху Цзіньтао про

зосередження зусиль у цій частині країни було сприйнято як економічний захід із соціальним та політичним підтекстом. По-перше, рішення органічно вписується у загальний контекст «нової політики» Ху Цзіньтао і Веня Цзябао, що наголошує на інтересах нижчих верств населення. Розорення багатьох промислових підприємств Північного Сходу зумовило появу у цьому регіоні значної частини безробітних серед представників робітничого класу. По-друге, це рішення перерозподіляє фінансові потоки на регіон, який не входить до орбіти інтересів «шанхайського угруповання». Популізм Ху Цзіньтао орієнтувався не тільки на соціальні низи, а й на певні категорії партійно-державного апарату. Його попередник Цзян Цземінь мав зв'язок насамперед з кадровою елітою Шанхаю і сусідніх регіонів багатого приморського регіону Китаю. Переміщення у вищі рівні влади «шанхайського угруповання» й економічне сприяння влади зазначеної території спричинили невдоволення бюрократії з решти регіонів держави. В минулому Ху Цзіньтао займав керівні комсомольські й партійні посади у віддалених незаможних регіонах – Ганьсу, Гуйчжоу та Тибеті. В межах впровадження реалізації нової політики «збалансованого розвитку» Ху Цзіньтао одержав змогу спиратися на керівництво відсталих регіонів, пропонуючи їм більш значну роль у виконанні загальнонаціональної стратегії економічного зростання.

При цьому, компартія рухається у бік більшої відкритості всередині правлячої верхівки, що свідчить про відхід від колишньої моделі диктатури однієї людини у бік «демократії для еліти». Ден Сяопін колись закликав, щоб частина суспільства збагатилася раніше за іншу і повела до добробуту всю країну. Поки незрозуміло, чи можливо в рамках експериментів із «внутрішньопартійною демократією» домогтися у сфері політики, щоб частина суспільства (а саме бюрократична верхівка) здобула свободу першою та успішно повела за собою до демократії весь народ. Економічні уроки «політики випередження» показують, що майнове розшарування, що виникає на цій основі, стає загрозою стабільності влади. Досвід із розшаруванням китайців за ступенем дозволеної ним свободи (більше демократії всередині

партії і менше поза нею) також може призвести до несподіваних результатів. Хоч популістські дорікання на адресу Цзян Цземіня, котрий «забув» про інтереси народу, мали реальні підстави, зауважимо, що колишній лідер вправно і послідовно відстоював інтереси політичної, економічної та інтелектуальної еліт Китаю. В нього вийшло сконсолідувати їхні альянси, трансформувати його на основу партійної влади. Ліквідація зазначеного альянсу може зумовити дестабілізацію всієї системи, яка стримує політичні маневри нового керівництва, тому що в нього навряд чи вийде «підняти» народні маси до статусу «господарів країни» та зробити їх паритетними учасниками союзу еліт.

Реформаторський тандем Ху Цзіньтао – Вень Цзябао формує новий курс навколо заклику «людина – основа всього», що відокремлює «новий курс» від акценту на перевагу розвитку «передових продуктивних сил», що під час останніх років правління Цзян Цзем домінував в офіційній реформаторській ідеології КНР. Завдяки популістським акцентам в нового керівництва вийшло заручитися підтримкою багатьох прибічників і серед народу, і з-поміж великої кількості еліти. Нові лідери дістали всю повноту формальної влади, проте в них попереду ще досить довга робота з просування своїх людей у партійно-державний апарат. В той же час всередині нового керівництва взаємодія реформаторського тандему Ху Цзіньтао – Вень Цзябао та «людей Цзяна» ґрунтується передусім на режимі неформальної політики.

Як зазначають науковці, у Німеччині партія демократичного соціалізму формувалась після возз'єднання Німеччини під впливом лівих популістів. Однак, розвиток цієї платформи був обмежений антиімміграційними настроями [186].

У Нідерландах після визнання комуністичного курсу в 1991 році соціалістична партія створила популістську платформу лівого крила, яка виступає проти принципу європейської наддержави» [180].

У США Г'юї Лонг (сенатор штату Луїзіана під час епохи «Великої депресії») є прикладом лівого популізму, який виступав за перерозподіл багатства [210].

Підсумовуючи, зазначимо, що на сьогоднішній день навіть такі потужні економіки, в тому числі Китаю, не мають змоги продемонструвати темпи зростання на фоні ризиків розвитку світової економічної кризи. Крім того, досягнення названих показників потребуватиме поліпшення інвестиційної привабливості держави щонайменше за допомогою покращення результативності діяльності державних інститутів і суттєвої зміни фіскальної політики, що може зумовити додаткові навантаження на бюджет.

Таким чином, у різних теоріях одночасно, включаючи й у КНР, виявлені однакові мотиви та суперечності у поширенні популізму у контексті функціонування соціалістичного суспільства, зокрема:

- проголошення справедливості головною соціальною цінністю, котра тісно поєднується із рекомендацією різних економічних реформ;
- ідея гідності кожного окремого працівника виступає в єдності з принципом співпраці та солідарності;
- ідея централізованого планування поєднана з ідеєю промислової демократії;
- ідея суспільної власності перебуває в єдності з ідеєю ринкових відносин та ін.

Зважаючи на зазначені вище підходи, можливо говорити, що однією з проблем щодо розуміння терміну «соціалізм» є те, що його можливо кваліфікувати щонайменше в трьох конкретно сформульованих значеннях. З одного боку, соціалізм можливо розглядати, як відповідну економічну модель, котру, як правило, пов'язують з різними видами колективізму і планування. Відповідно до другого підходу, соціалізм розглядають як інструмент робітничого руху. Соціалізм, згідно з цим поглядом, виражає інтереси робітничого класу і програму, за допомогою котрої робітник має змогу досягти економічної та політичної влади.

Отже, за змістом соціалізм є формою лейборизму – руху, який стає на захист інтересів організованого робітничого класу. Із зазначеного погляду суть соціалізму пов'язується із світовим поширенням робітничого руху. Проте хоч історичний зв'язок між соціалізмом та організованою робітничою силою не піддається сумнівам, лейбористські ідеї теж завжди пов'язуються з досвідченими ремісниками, селянством та з політичною та бюрократичними елітами. З третього, більш широкого, погляду – як політичну теорію чи ідеологію, якій властиві певні блоки ідей, цінностей та теорій.

2.3. Сучасний популізм та націоналізм (досвід Великої Британії, Канади, Іспанії)

З-поміж більшості суспільно-політичних доктрин одне з головних місць займає націоналізм. Націоналістичний чинник – невід'ємна складова суспільно-політичного життя і має дієві важелі впливу на процеси розвитку. Як в ідейного та суспільно-політичного руху в нього існують власні виразники в особі партій та організацій. Колективна діяльність націоналістичних організацій є базисом націоналістичного руху.

Водночас всі соціуми в тому або іншому виді сприяють націоналізму та експлуатують його. Він вважається природним, його можуть застосовувати всі ідеологічні течії. В зазначеному аспекті слід наголосити, що штучна чи неправильна націоналізація в плані пропагування національного зумовлює не піднесення, а викликає спротив [117].

Націоналізм як ідеологію вчені трактують по-різному. Можна виокремити два найбільш поширені погляди.

Один з підходів характеризує націоналізм як винятково позитивний феномен на стадії формування й розвитку нової суверенної національної держави, стверджуючи, що націоналізм – народний, прогресивний, революційний рух.

Інший підхід до націоналізму – як до феномена, що має винятково негативне значення, явища реакційного, що від’ємно впливає на прогресивний розвиток суспільних відносин. На думку М. Дмитренка, «чітко розрізняти, якщо націоналізм – це активна позиція патріота стосовно становлення, розвитку й оборони своєї держави в межах її кордонів, то шовінізм – це той же патріотизм і націоналізм, який виходить за межі своєї держави з метою поневолення інших народів чи захоплення чужих земель» [50, С. 164-165.].

Націоналізмом вважається ідеологія, політика і практика, що має на меті вирішення проблем нації за допомогою власного потенціалу або добровільної допомоги інших націй. Це одна з найскладніших і найсуперечливіших політичних ідеологій. Вона є поліформним явищем – таким, що поєднується з іншими політичними ідеологіями (лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму та ін.) і також сприяє їхній появі [101].

Погодимось з підходом учених,

На думку науковців, з якою ми погоджуємось, націоналізм – це ідеологія, в основу якої покладено такі три складники:

- колективна саморефлексія як національна свідомість;
- колективна воля, як національне прагнення;
- колективна дія, як практика національного самоствердження.

Науковці вважають, що ідеологія націоналізму є ідейним центром щодо проявів національної активності та задоволення загальнонаціональних інтересів і потреб. На її основі ґрунтується ідейно-теоретичне обґрунтування необхідності практичної боротьби нації за національне самовизначення, суверенітет та незалежність [101].

Політологічний енциклопедичний словник подає наступне визначення: «націоналізм – теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у вирішенні політичних, державних, економічних та соціокультурних проблем» [118].

Таким чином, націоналізмом вважається ідеологія нації, основна ціль котрої – сформувати й гарантувати всі необхідні передумови для

прогресивного національного розвитку. Як ідеологія вважається ідейним центром, що стандартизує всі вияви національної діяльності та скеровує її в напрямі вирішення інтересів загальнонаціонального характеру. Через це намагатися переборювати націоналізм є марною справою. Навпаки, потрібно всі прогресивні теорії розвитку культивувати на користь націоналізмові, а відтак і людському прогресу. Водночас жодна державна етнонаціональна політика не буде успішною, якщо не ґрунтуватиметься на принципі поваги до національних меншин, на визнанні їх фактично та юридично рівноправними з корінною нацією.

Головними типами націоналізму визначають:

1. Анархічний тип. Він характеризується самоідентифікацією і тому є ірраціональним; реалізується інтуїтивно, в основному на емоціях; не є системним, оскільки визнає унікальність нації і байдуже ставиться до зовнішніх соціальних впливів.

2. Радикальний націоналізм. Радикальні погляди на економічну, соціальну, внутрішню і зовнішню політику країни часто зустрічаються разом із шовіністичними поглядами та ксенофобією, в яких акцент в основному робиться на пріоритетність однієї національності над іншими. Прояви радикального націоналізму, як правило, відбуваються з метою розпалювання міжнаціональних конфліктів і належать до міжнародних правопорушень. Його розглядають також як вияв культурної, етнічної та релігійної нетерпимості, яка засуджується прихильниками більш поміркованих течій у націоналізмі, такими як громадянський і ліберальний націоналізм.

Однак, як зазначають науковці, радикальний націоналізм інколи є виправданий і, як правило, це стосується ситуації, коли держава знаходиться під контролем іноземної держави [61].

Радикальний націоналізм притаманний етнічним націоналістам і тому протистоїть доволі поміркованому ліберальному і громадянському націоналізмові, які відстоюють еволюційний, а не революційний шлях розвитку держави, сприяють забезпеченню поступових реформ і формування

суспільних та політичних інституцій.

3. Консервативний різновид. Як і лібералізм, консерватизм є формою поступових перетворень. Він:

- обережно ставиться до змін, які є природними і не виступає проти них;
- відкидає ріціональні пояснення, що спираються на матеріальні аспекти реальності;
- покладається на те, що держава має свій органічний розвиток і тому не потрібно порушувати її духовну цілісність [61].

Базуючись на цьому, окреслимо головні підходи до визначення націоналізму:

- емоційно-вольовий – націоналізм розглядається як ірраціональна сила віри, волі, почуттів та емоцій суб'єкта;
- мотиваційно-діяльнісний – забезпечує переваги мотиваційному складнику діяльності людини та соціальних груп;
- ідеологічний – націоналізм розглядається як наукова теорія та ідеологія;
- державницький – держава стає інструментом впровадження націоналістичних теорій;
- особистісний – виділяє пріоритетність націоналістичній ідей в аксіології свідомості суб'єкта.

Подамо визначення інтегральності феномену «інтернаціоналізм», котрий розглядаємо як:

- політичну ідеологію, яка мотивує за допомогою поняття нації відповідний проект розвитку соціуму;
- соціально-політичну діяльність, націлену на втілення зазначеного проекту у виді національно-культурної автономії чи незалежної держави;
- соціокультурний феномен людини, який визначає її відношення до національних цінностей на базі переважаючих стереотипів свідомості;

– соціально-духовний феномен, який поєднує та виражає сутність націоналізму – абсолютизацію інтересів та цінностей «своєї» нації у протиставленні з її «ворогами»;

– історичний процес організаційного оформлення народу в одну націю за допомогою абсолютизації культурно-гомогенних стандартів у рамках політичних формувань.

Таким чином, політики, ідеологи та вчені по-різному вивчають та визначають проблему націоналізму, що узагальнене їхніми інтересами й суспільно-політичними явищами. Через це комплексне дослідження зазначеного явища та феномену не може відбуватися без окреслення й вивчення його *головних особливостей*:

1. Нація є вищим рівнем легітимації діяльності суб'єкта, критерій права (всі активності «на користь» нації виправдовує). Е. Сміт стверджує «націоналізм – це ідеологія, яка ставить в центр інтересів націю і сприяє її розквіту» [148].

2. Монолінгвізм – абсолютизація одномовного середовища титульної нації за допомогою його правової гегемонії на території національної держави.

3. Етноцентризм – декларування ідеї своєї національної неповторності.

4. Культурно-психологічний «нарцисизм» – ідеалізоване розуміння виключно позитивних ознак нації та її «глобальний» внесок у світову культуру.

5. Групоцентризм – імперативне право декларування «вічних» істин від імені нації, її реліквій, символів та героїв та ін.

Базуючись на зазначених особливостях, можливо сформулювати наступні головні властивості націоналізму: поліфункціональність, інваріантність, ірраціональність, примітивність. Його функціями є : координація; мобілізації; легітимізація [38].

Особливою рисою націоналізму є також його дієвість (спроможність впливати). Він – могутнє джерело соціальної енергії і консолідації, що мають

і життєстверджуючу, і руйнівну енергію, з огляду на політичні процеси, коли пов'язуються політичні інтереси влади й народу.

Звернемося до досліджень концепцій націоналізму, котрі репрезентовані чотирма парадигмами: модернізму, примордіалізму, конструктивізму, переніалізму.

Так, у теорії модернізму доволі комплексно досліджено націоналізм та демократію як напрями глобального суспільно-політичного процесу, а також існування суперечностей їх співдії. Існує переконання, що «націоналізм як ідеологія спочатку сприяє створенню нації держави, яка потім зазнає модернізації [135] (див. : табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Змістовні характеристики концепцій націоналізму

Два полюси концепцій націоналізму	
Фундаментальні тези примордіалізму	Фундаментальні тези конструктивізму
<ul style="list-style-type: none"> • Примордіалізм на початкових стадіях розвивався в рамках антропологічної школи. • Примордіалісти вважають, що нації існували впродовж усього історичного періоду, так звані «домодерні» нації. • Складно пояснюються етапи історії, коли національні почуття відходили на задній план, поступаючись становим, релігійним або регіональним факторам. • Примордіалізм зумовлює націоналізм певними містичними засадами, які не є раціональними. 	<ul style="list-style-type: none"> • Головний наголос робиться на процесі конструювання нації, що активізувався у XIX–XX ст. • Конструктивісти розглядають націоналізм як об'єктивно зумовлену економічну реальність та комплекс ідей, що зародився в XIX ст. • Процес соціального конструювання відбувається, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. • У ході незліченної кількості взаємодій у повсякденному житті індивіди беруть участь у постійному процесі визначення й перевизначення самих себе. Самосвідомість розуміється не як якась «фіксована суть», а як «стратегічне самоствердження».
Базові засади націоналізму	
Модернізм	Переніалізм
<ul style="list-style-type: none"> • Модернізм розглядають у двох формах (хронологічний, соціологічний). • Хронологічний модернізм розкриває націоналізм як ідеологію, рух і символіку, які є порівняно новими. • Соціологічний модернізм розглядає націоналізм не лише як якісно нову ідеологію, а й як якісно нове «інтернаціональне» суспільство з якісно новою нацією, національною державою, національною ідентичністю. 	<ul style="list-style-type: none"> • Переніалізм розглядають як парадигму, в якій стверджується, що нації завжди були в кожному історичному періоді, не зважаючи на наявність націоналістичних ідеологій, яке можна назвати «переніалізмом». • Починаючи від XIX ст. і до 1940 р., багато науковців були прихильниками якої-небудь версії переніалізму. Цьому частково посприяло популярне прирівнювання «раси» до «нації», де термін «раса» радше означав окрему за походженням культурну групу, ніж спадкові й незмінні біологічні особливості й

<ul style="list-style-type: none"> • За соціологічним модернізмом, націоналізм – це новація, а не просто осучаснений різновид чогось давнішого. • Соціологічні модерністи розглядають націоналізм як здобуток сучасності. Саме це твердження означає справжній модернізм. 	<p>гени (те, що сьогодні можна було б замінити терміном «етнічна належність»).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Переніалізм також надихала ідея розвитку суспільства з її наголошуванням на градуалізмі, стадійності поступу прогресу, а також соціального й культурного накопичення».
---	---

Джерело: розроблено за матеріалами [148; 77; 93].

Практика націоналізму в другій половині ХХ ст. у наукових джерелах розглядається як намагання пояснити націоналізм впливом на становлення соціуму і його інститутів. А до цього домінувало переконання, що націоналізм розповсюдився у ХІХ-ХХ ст. як результат встановлення індустріальної доби, що зумовила розповсюдження ідеологій та вчень, які покликані в теоретичному аспекті обґрунтувати новий устрій.

Сформована на лінії перетину декількох інтелектуальних течій, концепція економічного націоналізму виявилася скоріше засобом інтерпретації, ніж теорією, яку завершили. Очевидно, що теорії націоналізму в одних ситуаціях ігнорують економічну основу державотворення, в інших ситуаціях не обмежуються економікою, а значить, і виділити з-поміж них ті, які підпадали б під визначення теорій економічного націоналізму, надзвичайно важко (див. : табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Аналіз парадигми націоналізму за економічним та соціальним критеріями

<i>Парадигми націоналізму</i>	<i>Аспекти націоналізму</i>	
	<i>Економічні</i>	<i>Соціальні</i>
Примордіалізм	Відсутній розгляд	Націоналізм не зумовлюється функціональними потребами суспільства
Модернізм	Відсутній розгляд	Відсутній розгляд
Переніалізм	Наслідком розвитку економіки є розвиток суспільства	Наслідком стадійності поступу прогресу, соціального й культурного накопичення є розвиток суспільства
Конструктивізм	Націоналізм об'єктивно зумовлений економічними реаліями і комплексом ідей	Індивіди беруть участь у постійному процесі визначення й перевизначення самих себе

Джерело: розроблено за матеріалами [135]

Здійснений аналіз їх змістовних особливостей свідчить, що в парадигмі переніалізму та конструктивізму було намагання встановити напрям впливу економіки на соціуми й навпаки. Зокрема, якщо переніалісти декларували ідею підпорядкування розвитку економіки розвитку соціуму, обстоюючи, що тільки розвинений соціум може стимулювати економічний розвиток, то адепти конструктивізму, навпаки, запевняли, що економічні ідеї (розвитку, боротьби з нерівністю, експансії) становили основу для відродження національної ідеї.

Метою націоналізму як ідеології чи політики може бути: протистояння реальному або спрогнозованому національному пригнобленню іншими народами (націями); консолідація народу для формування самостійної держави; мобілізація соціуму в обставинах фактичної або умовної зовнішньої небезпеки (воєнної, економічної, політичної, культурної тощо).

Узагальнюючи, визначаємо, що базовими ідеологічними концепти націоналізму є основоположні принципи, мета політичного устрою та види націоналізму, подані у таблиці (див.: табл. 2.6.).

Таблиця 2.6.

Базові ідеологічні концепти націоналізму

Базові ідеологічні концепти націоналізму		
основоположні принципи	мета політичного устрою	види націоналізму
<ul style="list-style-type: none"> - нація є вищим рівнем легітимації діяльності суб'єкта; - абсолютизація інтересів і цінностей своєї нації в ідеал; - чітка і однозначна побудова конструкту «друзів» і «ворогів»; - вимога незаперечної національної єдності; - монолінгвізм; - етноцентризм; - культурно-психологічний «нарцисизм»; - групоцентризм 	<ul style="list-style-type: none"> - протистояння реальному або спрогнозованому національному пригнобленню іншими народами (націями); - консолідація народу для формування самостійної держави; - мобілізація соціуму в обставинах фактичної або умовної зовнішньої небезпеки (воєнної, економічної, політичної, культурної тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> - анархічний; - радикальний; - ліберальний; - консервативний;

Джерело : авторська розробка

Націоналізм також має свої особливості, до яких нами віднесено : багатофункціональність (координаційна, мобілізаційна, легітимізаційна); інваріативність; догматичність; ідеологізація; ірраціональність.

Нині націоналізм є об'єктивною реальністю, яка потребує ретельного наукового вивчення. Напрацювати єдину узагальнену теорію націоналізму не можна, значно результативнішими для суспільно-політичних процесів стануть спроби аналізу та дискурсу наукових підходів, теорій та концепцій.

Як наголошував З. Бауман, «нинішня криза демократії – це криза демократичних інститутів, насамперед – криза довіри громадян до їхньої здатності вирішувати нагальні проблеми людей [182].

Завдяки популізму забезпечується підтримка образів загального політичного середовища й формуються іміджі, що сприяють просуванню групових політичних інтересів – як місцевих еліт, і контреліт – регіональних сепаратистських рухів. Громадську вимогу на об'єднання територіальних ідентичностей для зростання зумисно використовують регіоналістські партії та рухи. Формуючи інститути культурної та економічної автономізації, вони створюють передумови для того, щоб просувати проекти політичного самовизначення адміністративно-територіальних спільнот, котрі організовують «внутрішні нації» (home nations) або національні меншини, в котрих передбачається особливий статус. Відтак самовизначення нації ставиться в безпосередню залежність від існування власної державності, набуваючи форм політичного конфлікту і підштовхуючи до збільшення сепаратистських настроїв (наприклад Шотландії, Фландрії, Квебеку, Каталонії, Басконії, Еуаскаді та ін.).

На сьогодні в Австрії популістські особливості найбільш помітні в роботі Австрійської партії свободи (АПС), що функціонує з 1955 року. Наразі пік її популярності пов'язаний із ім'ям Йорга Хайдера, котрий 1986 року став на її чолі. Ця політична сила є активним актором у виборчих кампаніях і в остаттє десятиліття у середньому отримує 5-6 % голосів виборців.

Після Другої світової війни в Австрії за владу в державі в основному змагаються дві партії - Соціалістична партія Австрії (ліва), яка з 1991 р. перейменована у Соціал-демократичну партію Австрії (СДПА) та права консервативна Австрійська народна партія (АНП).

Під час скандальної виборчої кампанії 1999 року Й. Хайдер активно застосовував апелювання до теми нацистського минулого Австрії, що до цього часу була переважно витіснена з публічного політичного дискурсу. Лідер АПС звертався із закликом вигонити з держави «паразитів-іноземців», водночас АПС опиралася розширенню ЄС на Схід. Однак, у лютому 2000 року все ж АПС утворила з АНП коаліцію і сформувала уряд. Канцлером було призначено В. Шюсселя - представника від партії консерваторів.

В цілому АПС позиціонує себе як ультраправа партія. Популізм в ній проявлявся в основному у лідерських особливостях та характерному її агітації протиставленню «своїх» та «чужих», а також здатності рекомендувати нескладні й кардинальні рішення важких проблем.

Розглядаючи явище популізму у Франції на сучасному етапі, акцентуємо увагу на політичній партії, яка вже більше 40 років вважається непересічним учасником електоральних змагань. Мова йде про Національний фронт (НФ), організований у 1972 році. Протягом багатьох років його лідером був Жан-Марі Ле Пен, в якого репутація чи не найбільш одіозного французького політика. Однак з 2011 р. НФ очолює його донька Марін Ле Пен.

Як зазначає вітчизняна науковиця І. Кіянка, НФ набула своєї сили на тлі глобального протистояння радянського блоку та демократичних країн Заходу. Саме у цей час особливий вплив на політичне життя Франції мала ліва партія – Соціалістична партія та комуністи (ФКП).

Коли «комунізм» перестав бути потужним політичним актором на світового розвитку, в умовах глибоких соціальних змін у Франції та Європі, у програмі НФ було окреслено, що ця партія передусім є антикомуністичною організацією [70].

У першому, найбільш узагальненому формулюванні, її можливо класифікувати як ліберальну та націоналістичну. Національний фронт формулює поняття «нація» як основне, визначальне для окреслення своєї ідеології. Вони розглядають націю як певну спадщину, котрою протягом певного часу керує кожне нове покоління, а належність до нації – як основний фактор ідентичності. Водночас у програмі партії наголошується, що нації потрібні конкретно встановлені територіальні межі, кордони – як дім дверей та вікон. У той же час керівники Національного фронту категорично відкидають звинувачення у расизмі.

Другим основним акцентом програмних вимог Національного Фронту вважається традиційна сім'я – гетеросексуальна, що орієнтується передусім на народження і виховання дітей. Зростання народжуваності серед корінних французів – завдання, що відіграє політичну роль. Національний фронт рекомендує на рівні конституції заборонити аборти, звертається із закликом забезпечувати значну соціальну підтримку та пільги родинам із дітьми.

Своєрідним та в той же час вкрай помітним виявом сучасного західноєвропейського популізму останніми роками є політична діяльність Сильвіо Берлусконі та його партії «Вперед, Італія!». Остання у своїй програмі сполучила антикомуністичну риторіку, в деяких «дозах» націоналізм (звернення до «національної гордості» італійців та ін.) з ліберальною програмою в економічних аспектах.

Партія «Вперед, Італія!» – виключно лідерська, вождистська організація, що повністю залежна від свого харизматичного лідера. Важливе значення в її популяризації мали засоби масової інформації, які належать самому С. Берлусконі. В післявоєнні десятиліття Італії була характерна постійна політична несталість, безперервні урядові кризи (в той час, як політичні актори змінювалися значно рідше, ніж уряди). Результатом цього, як вважають Х. Функе і Л. Ренсманн, є покращення політичної індіферентності громадян, зневіра великої кількості людей в можливості функціонування вигідного для них і некорумпованого уряду. Значущою властивістю політичної сцени Італії

вважається істотно соціально-економічна, культурна, ментальна відмінність між багатою Північчю та незаможним Півднем. Італійська національна держава отримала її в спадок від попередніх епох, коли на її нинішній території існував ряд дуже різних державно-політичних формувань.

Не менш цікавою є історія «Руху п'яти зірок» (італійською «Movimento 5 Stelle»), який офіційно заявив про себе 4 вересня 2009 року, коли в день пам'яті Святого Франциска Ассизького відбулася перша масштабна акція нового руху.

Ідея заснування «Руху п'яти зірок» належить двом відомим в Італії персонам: підприємцю, консультанту з інформаційних технологій Джанроберто Казаледжо та актору-коміку Джузеппе «Беппе» Грилло. Спільною платформою їхнього об'єднання стала ідея створення нового політичного руху, який би відрізнявся від існуючих італійських партій, а також був привабливий для виборців, які займали аполітичну позицію, або зневірилися у «старих» політичних силах Італії.

Вибір коміка як фронтмену політичного руху є логічним у межах італійської культурної традиції, оскільки саме блазню-коміку завжди дозволялося висловлювати те, що не могли вголос сказати інші.

На виборах 2013 року актуальність порядку денного «Руху п'яти зірок» була підтверджена отриманим на загальнонаціональних виборах результатом у 25% голосів. На парламентських виборах 2018 року кожен третій італієць (32,7%) підтримав рух. Оскільки «Рух п'яти зірок» виявився лідером, саме ця політична сила стала ініціатором формування уряду – так званого «уряду змін» (*governo cambiamento*), поява якого викликала вкрай неоднозначну реакцію міжнародного співтовариства, передусім – у Європейському Союзі.

«Рух п'яти зірок» з першої години свого існування зайняв позицію «голосу» громадянського суспільства. Нині він позиціонує себе у італійському політичному ландшафті як партія народного волевиявлення. Використовуючи всі комунікативні можливості Інтернету, а також принцип «зворотного зв'язку» за допомогою референдумів як на місцевому рівні, так і на

національному, «Рух п'яти зірок» «чутливо» реагує на потреби та запити населення.

Від початку свого існування «Рух» ставив під питання ефективність непрямой демократії, сучасної партійної системи, яка історично виконувала роль посередника між громадянами та інститутами, формуючи та обираючи політичний клас, який мав управляти на місцевому та національному рівнях.

Б. Грилло неодноразово повторював, що «Рух п'яти зірок» не є «ні правим, ні лівим». У формуванні програми соціальні, політичні та економічні права громадян були протиставлені дискурсу головних політичних партій та великих економічних та фінансових груп. Програма формувалася з протестних акцій «знизу», починаючи від споживачів, студентів та профспілок, закінчуючи протестами проти збільшення тривалості робочого дня, зміни трудового законодавства тощо. У програмі руху можна побачити два основні напрямки. По-перше, пропозиції, спрямовані на зміну відносин між державою та громадянами. По-друге, безліч заходів, направлених на захист довкілля.

«Рух п'яти зірок» було створено на основі програми, спрямованої на активізацію та посилення прямої участі громадян у політичному житті суспільства. Ключовим механізмом такої участі «Рух п'яти зірок» вважає можливість Інтернету. Він намагався використати всі види прямої демократії, передбачені законами, намагаючись при цьому посилити їх за допомогою різних пропозицій: починаючи від партисипативного бюджету муніципалітетів, закінчуючи факультативними референдумами як на місцевому, так і національному рівні. Однак «Руху п'яти зірок» не вдалося порушити питання про зміну представницької демократії, встановленої Конституцією Італії.

Варто зауважити, що у сучасній внутрішній політиці Нідерландів популізм проявив себе доволі своєрідно.

На початку 2000-х років репутацію популіста набув собі лідер партії «Список Піма Фортайна» (СПФ) - Пім Фортайн.

Нами проаналізовано еволюцію політичної активності цієї партії і виявилось, що у виборчій кампанії 2002 р. вона зробила парвильний акцент на проблемі імміграції. І це мало свій позитивний результат, навіть, не зважаючи на той факт, що П. Фортайна за дев'ять днів до голосування було вбито. Партія СПФ змогла разом із християнськими демократами і лібералами увійшла до складу уряду і отримала на виборах 17 % голосів.

Однак, пізніше вона почала втрачати свій авторитет і вже на дострокових виборах (січень, 2003 р.) мала 5,7 % підтримки вборців, а у 2006 р. взагалі не потрапила до парламенту [70].

Сильна критика політичного істеблїшменту Нідерландів та деякий ухил до харизматичного лїдерства дозволяють стверджувати про популістські особливості в роботі П. Фортайна та його партії. Водночас, на противагу класичним популістам, П. Фортайн не намагався стати абсолютно «своїм» для простих громадян, і на противагу правим радикалам, піддавав критиці іслам не як загрозу традиційним національним цінностям, а скоріше як загрозу цінностям свободи [214].

У внутрішньополітичному дискурсі вивчення образу «іншого» стає особливо актуальним в аспекті розвитку так званого «нового націоналізму» і збільшення сепаратистських настроїв у Європі на сучасному етапі. Референдуми про суверенітет Шотландії та Каталонії, які було здійснено 2014 року ще раз засвідчили про актуальність дослідження сепаратистського дискурсу через засоби сучасної політичної комунікативістики.

В межах націоналістичного підходу слід розглядати й Brexit, в основі якого знаходилася діяльність колишнього лїдера популістської Партії незалежності Великої Британії (UKIP) Найджела Фараджа, який пізніше створив окрему «Партію Брекзїту».

Проблеми від Brexit містять чітко виражені регіональні ознаки, оскільки безпосередньо проектується на такі процеси європейської інтеграції, як :

- посилення націоналістичних настроїв;
- поширення євроскептицизму;

- репутаційно-іміджеві втрати ЄС у міжнародній політиці;
- послаблення ресурсів ЄС у зовнішній і безпековій політиці;
- економічні втрати від недоотримання внесків до бюджету;
- призупинення процесу розширення ЄС;
- перегрупування сил в ЄС на рівні провідних держав-членів (Франція-Велика Британія-ФРН) [37].

Не менш важливими є тенденції, які виникли внаслідок Brexit на глобальному рівні. Серед інших, науковці, визначають:

- посилення прагматизації відносин між ЄС і США;
- послаблення позицій ЄС на міжнародній арені;
- розвиток інформаційного суспільства, що посприяв швидкому поширенню різної інформації, у тому числі про вплив російського прокремлівського бізнесу на правлячі еліти [37].

Ми погоджуємось із тим, що більшість науковців розглядають Brexit, як один із яскравих прикладів проведення міжнародної спецоперації, яка є успішною в історії гібридних воєн і яка визначає роль та місце глобальних конкурентів у європейській інтеграції.

Показово, що у Шотландії та Північній Ірландії не було підтримано вихід із ЄС. Найбільшу кількість послідовників Брексіт одержав в Англії та Уельсі. Як зазначають дослідники, «якщо невелику дотаційну Північну Ірландію офіційному Лондону поки що простіше контролювати, то ситуація з Шотландією неоднозначна. Проведений в цьому регіоні королівства 18 вересня 2014 року референдум про незалежність завдяки невеликій перевазі юніоністів зберіг єдність держави, але залишив вирішення шотландської проблеми на перспективу. Місцевий уряд підтримував проєвропейський курс і послідовно виступав проти Брексіт, пригрозивши новим референдумом про незалежність. Наприкінці 2019 року Б. Джонсону вдалося присікти такі наміри лідерів Шотландії» [49]. Проте питання її статусу продовжує залишатися на порядку денному британської політичної еліти.

Нині національний сепаратизм (в основі якого знаходиться популістична теза про поділ на «свій – чужий») розглядають як своєрідний тип регіонального самовизначення з потенційною метою – відокремитися від «чужої» більшості й сформувати нову державу.

Науковці переконані, що прямого зв'язку між якістю життя та рівнем сепаратизму немає [8]. Переконані, що особливе значення з-поміж причин має виразність регіональної ідентичності, а також політика ідентичності, яка здійснюється в регіонах.

Вчений Р. Фітьяр, котрий рекомендував досить цікаву модель популістичної регіональної ідентичності, виокремив наступні фактори, що її посилюють, як регіональна мова, факт власної державності в минулому, характер відносин центру і регіонів, включеність у процеси євроінтеграції, рівень економічного розвитку, наявність регіоналістських партій та ін [189]. Якраз зазначені фактори мали визначальне значення при виборі кейсів Країни Басків та Венето. Пояснити дослідницьке зацікавлення регіоналізмом Італії та Іспанії, що виникло в науковця доволі давно, можна унікальною регіональною диференціацією, яка утворилася в зазначених державах.

Як зазначають науковці, факторами політизації регіональної ідентичності виступають - наявність серйозних соціально-економічних проблем і діяльність регіональних політичних партій і рухів, які виступають за вихід регіонів зі складу держав.

В Еускаді сформувалася особлива етнокультурна ідентичність, що має самоназву Еускалдунак [213]. Відомо, що після утворення Франції та Іспанії (кінець XV ст.), Країною Басків стали називатися чотири іспанські провінції - Біскайя, Алава, Гіпускоа і Наварра. При чому, у 1936 р. деякі з них об'єдналися в єдину автономну спільноту (Алава, Біскайя, Гіпускоа); Наварра набула самостійного автономного статусу в 70-80-ті роки XX ст. пізніше (1978 р.) Конституцією Іспанії було прийнято басків до автономного співтовариства у складі країни. З цього часу в Басконії свій парламент, поліція і значні економічні прерогативи. Виняткова спроможність басків протидіяти

сторонньому впливу, не порушувати самобутність не може не спричиняти підвищене зацікавлення дослідників ідентичності.

Таким чином, ідеологи баскського націоналізму вправно застосовують ореол таємничості щодо походження народу і ціленаправлено посилюють зацікавлення науковців. Мета символічної політики в регіоні – це намагання виразно визначити себе як окрему складову в політичному середовищі держави, продемонструвати власну неповторність.

Важливо зауважити, що зазначену ініціативу піддержали також інші регіони держави, в тому числі Наварра, в котрій з Басконією спільне історико-культурне походження.

У суспільстві зазначають, що біскаєць енергійний і рухливий; іспанець – лінивий і незграбний. Біскаєць розумний і здатний у всіх сферах діяльності; іспанець дурний і тугодумний. Біскаєць за своєю натурою підприємець; іспанець нічого не робить і нічого не вартий.

Баскська націоналістична партія, ідеологія котрої утворена навколо ідеї формування незалежної або автономної баскської держави, як правило, на виборах у регіональний парламент одержує найбільше депутатських місць.

Зазначений факт підтверджує, що тенденцію до політичного оформлення власної ідентичності на серйозному рівні підтримує населення Країни Басків. З 1977 року в Басконії функціонують такі газети націоналістичного спрямування, як «Deia» та «Egin». Також разом з демократичними змінами в регіоні організовується своє телерадіомовлення, що ефективно допомагало «лінгвістичній нормалізації».

Регіональна політика ідентичності не може здійснюватися без застосування образу іншого[124].

В Іспанії 2008 року напередодні дострокових парламентських виборів на баскському телебаченні запустили відеоролик, котрий наочно показав суть образу «іншого» [188]. Згідно зі стилістикою ролика, ми зіткнулися з інтолерантною моделлю, де іншим-чужим вважається іспанська держава. Відповідно до порівняльного аналізу відеоряду, Країна Басків та її населення

асоціюється винятково з образами, які мають позитивне значення, – деревами, квітами, обіймами, сватом, піснями, танцями, будівництвом, тоді як Іспанія – з образами, які пробуджують страх і тривогу, зокрема в'язницею, кайданами, ґратами, ядерною загрозою, зброєю, солдатами. Образний ряд образно посилює символіка кольорів: все, що має відношення до басків, демонструється в кольоровому виді, а образи іспанців – винятково в сіро-чорних тонах.

Таким чином, вважаємо, що національна риторика орієнтована більше не на фактичне відокремлення регіонів від держави, а на одержання більш значної фінансової та податкової самостійності. Зазначена популістична риторика розвивається на фоні зростання євроскептицизму впродовж останнього десятиліття. Політика націоналістичної ідентичності в регіонах, що досліджувалися, і застосування в ній образу «іншого» використовуються популістами з метою легітимації своєї діяльності, політичної мобілізації, ціннісної орієнтації та політичної соціалізації. Збільшення проявів сепаратизму на початку нинішнього тисячоліття виявилось ознакою того, що регіональна неоднорідність вже не передбачає традиційні соціокультурні й політичні розмежування, вона стає значно складнішою та багатозначною, що обумовлює нові виклики внутрішньої єдності держав. Політичні суб'єкти, котрі декларують цілісність держав, звертаються переважно до аргументів, що мають конституційно-правові особливості. Окрім них, потрібні активність символічного порядку, розвиток ідеї цілісності із застосуванням методів сучасної візуалізації, мережевих технологій, соціальних засобів масової інформації.

Висновки до другого розділу

Узагальнюючи результати дослідження щодо розгляду базових ідеологічних концептів феномену політичного популізму у різних ідеологіях в історичній ретроспективі міжнародного досвіду, зроблено наступні висновки:

1. Охарактеризовано базові ідеологічні концепти політичного популізму, що ґрунтуються на міжнародному досвіді й етапах його історичного розвитку в ідеологіях лібералізму (на прикладі США і країн Західної Європи), соціалізму (на прикладі Китаю), націоналізму (на прикладі Великої Британії (Шотландія), Іспанія (Каталонія), Канади (Квебек).

З'ясовано, що у наукових поглядах на популізм відбулась відповідна трансформація, зумовлена змінами політичних ідеологій. У країнах Заходу політична ідеологія змінилась із ліберальної на неоліберальну і постмодерну, які вплинули на створення не традиційних політичних партій і спричинили зсув електоральної підтримки в бік популістів. У країнах Сходу стабільно функціонує соціалістична ідеологія, яка лише частково трансформувалась у радикальну і крайнє праву, що сприяло розвитку риторики націоналізму, яка розповсюдилась у XIX-XX століттях як результат встановлення індустріальної доби, що зумовила розповсюдження ідеологій та вчень, які покликані в теоретичному аспекті обґрунтувати новий політичний устрій.

Показано особливості становлення популістського руху в ідеології лібералізму США і країн Західної Європи, пов'язані з розвитком політичних партій, які вплинули на суспільну свідомість ідеями про: відповідальність уряду за добробут населення; збільшення державної регуляції грошового обігу; повернення в громадський фонд земель, що перевершували потребу монополій; розширення прямої демократії та безпосередньої участі громадян в контролі над владою; досягнення однакових можливостей для конкуренції; скептичне ставлення до традиційних партій.

Зазначено, що популізм відіграє особливу роль в умовах перехідних етапів, у ході економічних і політичних криз і є не лише проявом збільшення невдоволення суспільства, а й показником того, що воно вже не спроможне вміщуватися в усталені форми й рамки політичної участі, які запропонувало демократичне суспільство, й, отже, потребує нових форм визначення для того, щоб влада відповідно відреагувала на вимоги громадян.

2. Виявлено й обґрунтовано ідеї політичного популізму в ідеології соціалізму, зокрема, такі як: декларування справедливості як головну соціальну цінність, що перебуває у зв'язку з пропозицією проведення різних економічних реформ; гідності кожного окремого працівника перебуває в єдності з принципом співпраці та солідарності; централізованого планування, що поєднується з ідеєю промислової демократії; суспільної власності, що перебуває в єдності з ідеєю ринкових відносин.

Визначено, що популісти-соціалісти наприкінці XIX ст. сприяли збільшенню кількості профспілок, політичних партій, які представляли робітничий клас, а також – спортивних і суспільних клубів; сприяли впровадженню більшої економічної безпеки й інтеграції робітничого класу в нове індустріальне суспільство і тим самим змінили не лише структуру суспільства, а й мотивацію його членів, які мають керуватися не егоїзмом, а альтруїзмом, орієнтуватися не на конкуренцію, а на співпрацю.

3. Доведено, що політика націоналістичної ідентичності в регіонах використовується популістами з метою легітимації своєї діяльності, політичної мобілізації, ціннісної орієнтації та політичної соціалізації; сприяє збільшенню проявів сепаратизму, що обумовлює нові виклики внутрішньої єдності держав із застосуванням методів сучасної візуалізації, мережевих технологій, соціальних засобів масової інформації.

Визначено (на прикладі Шотландії, Фландрії, Каталонії, Квебеку), що самовизначення нації безпосередньо залежить від існування власної державності і є проблемою сучасного політичного популізму в ідеології націоналізму у XIX-XX ст.

Основні результати цього розділу увійшли до наступних публікацій автора: [92 - 93; 98; 218].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНІ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

3.1. Мінімізація впливу політичного популізму під час виборів у сучасних умовах державотворення

Популізм як політичний феномен бере свій початок із давнини. Як показує історія, він застосовується в основному в державах, де функціонують демократичні інститути (загальне виборче право, паритетність людей та ін.) й де соціум як спільнота виборців вважається обов'язковим учасником політичного процесу. Лише тоді апелювання до суспільних настроїв, намагання пристосуватися до стереотипів народної свідомості можуть виявитися ефективним засобом для здобуття влади.

Ставлячи мету здійснювати вплив на масову свідомість, агент впливу попередньо має зважати на те, що буде мати справу зі спільнотою, головними характерними ознаками котрої вважаються її основні потреби. Народу від влади потрібні, по-перше: увага, піклування, догляд, патерналістські політичні інститути та процеси надання базових комфортних умов – фізіологічних та психологічних; по-друге: визначення або додержання порядку; по-третє: забезпечення змісту колективного та індивідуального існування, формування привабливої загальної ідеї. Хоч зазначене і являється своєрідною ілюзією, проте без неї соціум не може належно існувати, в противному разі він опиниться в стані аномії. Коли ж влада не бажає або не має змоги запропонувати населенню значущу та цікаву для нього ілюзію, то вона наражається на ризик втратити свою популярність, правда, якщо вона у влади існує.

Передвиборча діяльність визначає за мету досягнення такого впливу на свідомість громадян, котрий би забезпечив приязне ставлення народу до

деяких політичних діячів, а також їхніх ідей. Якраз із цією метою і застосовуються виборчі технології, в тому числі методи психологічного впливу на підсвідомість електорату з метою зменшення ступеня критичності їх думки. З метою вибору найбільш оптимальної технології потрібно досліджувати обставини й напрацювати персональну стратегію для певного політичного актора та, крім того, під час впровадження зазначеної технології одержувати відомості.

Суголосні із думкою І. Поліщук, що «обравши демократичний вектор розвитку лише на початку 1990-х років, Україна була змушена в стислі строки пройти шлях, який у розвинених країнах тривав століттями. З одного боку, в ході демократичних перетворень це давало можливість уникнути помилок своїх попередників, а з другого – нерідко змушувало формально запозичувати демократичні інститути без забезпечення їх належної підтримки у суспільстві. Така ситуація склалася з одним із найважливіших інститутів демократії – регулярними, конкурентними виборами. Відсутність високої політичної культури у політиків, слабкість громадянського суспільства, низький рівень усвідомлення громадянами своєї відповідальності за стан справ у державі не давали підстав для визнання виборів вільними, чесними та прозорими» [123, с. 189-200].

Адже, зрозуміло, що готовність суспільства до проведення виборів є однією з ознак його демократичності і здатності до розв'язання суспільних питань політичними методами. А це означає, що політики повинні займатися політичним маркетингом, що сприяє пошуку можливостей розглядати виборчі технології як сукупність засобів впливу на електоральний вибір громадян [123]. Зазначені засоби, що міцно пов'язуються з головними етапами виборчих кампаній, стали об'єктом політологічного дискурсу. Знання суті й властивостей виборчих технологій допомагає об'єднати соціум для вирішення термінових проблем, налагодження результативного діалогу між політиком і виборцями, дозволяє отримати успіх під час політичної боротьби.

У політичній науці на сучасному етапі термін «виборча технологія» вважається «відносно новим та, зазвичай, пов'язується з організацією та проведенням демократичних виборів» [123].

Виборчі технології, в цілому, покликані забезпечити передавання владних повноважень представникам суспільства за допомогою процедури виборів [123]. Вони мають зважати на об'єктивні умови проведення виборів, зокрема на правове поле, досвід виборчих кампаній, національно-політичні традиції, організаційний та матеріальний потенціал держави.

Поняття «технологія» розкривається через такі структурні складники, як мистецтво («техно») і знання («логос»). Тому воно характеризується, як правило, характеризується сукупністю різноманітних форм, методів, способів, засобів, які застосовуються у будь якому процесі задля досягнення поставленої мети, ґрунтуються на відповідній системі знань (теорій, законів, наукових підходів, принципів) та мають власний алгоритм їх застосування, що характеризується майстерністю чи мистецтвом суб'єктів виконання.

Технологію розглядають, наприклад, як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогонебудь [22].

У широкому розумінні «технологію» визначають як комплекс способів, прийомів, методів і засобів формування й налагодження доречної практичної діяльності згідно з метою, своєрідністю та навіть закономірністю процесу трансформації й перетворення того або іншого об'єкта. На думку переважного числа українських та іноземних науковців, широке використання технологій – це аксіома становлення соціуму. До переліку соціальних технологій відносяться й виборчі.

Поняття «виборча технологія» доволі нерідко застосовується політичними консультантами та політиками всіх рівнів, проте поки є недостатнім чином напрацьоване. Технологією можна назвати опитування по телефону, телевізійний ролик, розповсюдження анонімних листівок, зрештою, стратегічний план виборчої кампанії. Найширшим визначенням терміну

«виборча технологія», ми вважаємо, являється наступне: виборчі технології є системою (сукупністю) наперед обдуманих, спланованих, тих, що застосовуються (а також, що впроваджуються мимоволі, підсвідомо), заходів, планів, шляхів, засобів, процесів, технічних, інформаційних засобів з метою успішного висунення кандидатів та їх обрання.

Часом застосовують термін «політичні технології виборчих кампаній» як рівнозначне поняття «виборчі технології». Політичні технології виборчих кампаній вважаються комплексом засобів, методів впливу на виборців, які ґрунтуються на деяких наукових напрацюваннях, інформації певних соціологічних досліджень та іншому, для того, щоб досягнути політичного успіху відповідної політичної сили на виборах, котра застосовує для досягнення зазначеної мети засоби політичної реклами й методи *public relations*

Як зазначає І. Поліщук, суспільство має три засоби впливу на людину - примушення, маніпуляція та співробітництво [123].

У демократичних суспільствах переважає останній, який є найгуманнішим. Однак, до цього часу має місце і маніпуляція [123]. Тому, виборчі технології є сукупністю організаційних, пропагандистських і решти заходів для політичної боротьби за владу.

Нами розглянуто виборчі технології у динаміці їх розвитку і становлення.

На першому етапі становлення виборчих технологій ми розглядаємо *газетну епоху* (1860-1940 рр.). «У ресурсному плані комунікації здійснюються переважно через партійну пресу, агітаторів, плакати; основна робоча сила виборчої кампанії – члени партії та добровольці, які певною мірою автономно діють у межах місцевих громад без детальних вказівок із центру»[121, с. 35].

Велику роль у формуванні громадської думки на цьому етапі відіграють журналісти.

Цільовою аудиторією є відповідні соціальні групи, в підсумку акцентується на мобілізації громадян, а не на агітації. Головна комунікаційна стратегія кампанії – це пропаганда.

Другим етапом професіоналізації виборчих технологій вважається *телевізійна епоха* (1940-1980 рр.).

У цей період важливий акцент робиться на телебаченні як основному засобі комунікації. Тому питання професіоналізації партійних лідерів набуває своєї сили. Для них організуються і проводяться різноманітні медіатренінги, посилюється співпраця з політконсультантами та піар-агентствами. Значна роль відводиться фахівцям зі сфери ЗМІ та маркетингу, підтримуються зв'язки з громадськістю. В цілому влада та ресурси зосереджуються у центральному осередку партії. «Увага фокусується на лідерів партії, а зусилля виборчого штабу спрямовано на запровадження національного стандарту кампанії з виробленням однакових посилів та гасел для всіх регіонів країни» [80, с. 106].

В ході цього етапу партії прагнуть отримати підтримку всіх соціальних категорій, відтак меншу увагу надають цільовій аудиторії.

Третім етапом розвитку виборчих технологій є *«цифрова епоха»* (приблизно з 1980 року). Започаткувався, коли було винайдено нові телекомунікаційні технології (супутникове та кабельне телебачення, розвиток інтернету) і вони поступово впроваджувалися у виборі процесі та виборчу кампанію в цілому.

Для цього етапу характерними є:

- перехід до «перманентної виборчої кампанії», яка визначається тим, що її організовує і проводить спеціально створена група партійців, які приділяють особливу увагу методам комунікації, пов'язаним із кабельним телебаченням та Інтернет;

- створення команди професіоналів, які залучають різноманітні піар-агентства і центри політичного консультування задля забезпечення політичного лідерства і розподілу сфер відповідальності;

- спрямування ключових меседжів, гасел політичної сили на конкретного споживача-виборця, враховуючи його інтереси, проблеми, цінності, отивацію тощо [80].

Отже, партійна конкуренція отримує форму адаптації до інтересів виборців, а не зміни їх уявлень.

Технології вважаються неоднорідними відповідно до предметно-цільових критеріїв та в основному розв'язання політичних завдань вимагає застосування низки технологій. Через це під час практики використовується сукупність різного роду політичних технологій, серед яких, зокрема:

- політичний аналіз та політичне консультування, які згруповані у так звані аналітичні технології;

- ухвалення рішень, управління конфліктами, управління переговорами, лобіювання - предметно-практичні (польові) технології;

агітація і пропаганда, PR, політична реклама, інформація - інформаційно-мережеві комунікативні технології [19].

Крім того, є кілька модифікацій, класифікацій політичних технологій. Основні політичні технології мають відношення до поглядів, діяльності великих груп чи й загалом всіх мешканців держави. До них зараховуються і політичні вибори та їх різні типи [136].

Виборчі технології неодмінно визначають дослідження мотивації не тільки на рівні групи, а й на рівні певної особистості (що підштовхує її брати участь у виборах або не голосувати на виборах). Здійснюється аналіз взаємозв'язку не лише між соціально-політичними ознаками та електоральною поведінкою виборців, а й між стійким їх курсом і реально здійсненим вибором. Зазначене дозволяє передбачити, як проходять майбутні вибори, покращити вплив технологій, що насправді мають змогу допомогти отримати позитивний результат.

Арсенал інструментів виборчих кампаній весь час збільшується, а методи й техніки, що в них застосовуються, за своєю складністю та узгодженням наближаються до психологічних операцій. Найбільш

розповсюдженими виборчими технологіями, які застосовуються протягом останніх років на світовій арені, є технології маніпулювання масовою свідомістю, перехід від усталених виборчих технологій до значно витонченіших – мікротехнологій, що на психологічному рівні впливають на свідомість і поведінку виборців.

Маніпулювання слід розглядати як сукупність ідеологічних і духовно-психологічних засобів впливу на людську свідомість для того, щоб нав'язати відповідні ідеї, ціннісні орієнтири, як цілеспрямований вплив на думку громадськості та політичну поведінку з метою скерування їх у визначеному напрямку.

Як зазначає М. Дем'яненко, на виборах до місцевих рад України у 2010 році вже були застосовані маніпулятивні виборчі технології, зокрема, монополізація мас-медіа [42]. Застосування адмінресурсу також було і залишається реальною загрозою того, наскільки демократичними є вибори.

З-поміж різновидів психологічного впливу під час передвиборчої кампанії одним із «найпопулярніших» стало дезорієнтування для зменшення матеріальних і моральних сил політичного противника та для того, щоб здійснити вплив на маси та гарантувати поразку кандидата, що являється небажаним. Застосовується дуже багато виборчих технологій, що дозволяють презентувати негативні особливості політика у вигідному для когось контексті, а позитивні – в непривабливому. Через це під час передвиборчої агітації такі чинники, як особа кандидата, його здобутки в політичному або професійному секторі, ідеологічна програма та інше вже відіграють другорядну роль.

«Свобода політичного вибору набирає фіктивного характеру, оскільки технології впливу набули такого рівня, що можна говорити про масштабне маніпулювання свідомістю громадян» [127, с. 256].

Одним із головних методів психологічного впливу вважається нейролінгвістичне програмування. Його дедалі більше застосовують у ході

виборчих кампаній разом із усталеними агітаційними стратегіями, в результаті чого відбувається «зомбування» виборців вплив на їх підсвідомість [42].

Виборчою кампанією є багатоскладовий процес, успіх в котрому може забезпечити застосування цілої низки заходів, а не тільки певних політико-психологічних технологій.

Під час розгляду методів впливу на свідомість виборців важливе значення має аналіз і такого фактора, як законодавче регулювання застосування небажаних психотехнологій, визначення механізмів відповідальності за безпеку подібних технологій і контроль інформаційно-психологічних процесів, оцінювання того, наскільки є можливим моніторинг неявних, прихованих впливів на свідомість виборців.

Одна з найбільш значущих технологій, яку використовують популісти, - це формування позитивних образів політичних об'єктів. Згаданими об'єктами можуть стати як певні особи, так і політичні партії (блоки, рухи) як корпоративні структури, та, крім того, держава загалом або міждержавні організації. Особливу роль відіграє створення іміджу лідера, в котрому в основному зосереджуються та за допомогою котрого виражаються вимоги соціуму до режиму й форми управління. Беручи до уваги результати впливу іміджу, політики, як правило, доручають його створення спеціалістам, до яких належать психологи, консультанти, професійні аналітики, а також мас-медіа.

Крім того, не викликає сумнівів, що використання ЗМІ з метою політичного маніпулювання є однією з найбільшої небезпеки для громадян і демократичного державного устрою.

Особливої загрози вона набуває, коли у суспільстві на низькому рівні знаходиться політична культура населення і наявна монополія на ЗМІ та доступу до інформації [42].

Змоги маніпулятивного застосування ЗМІ значні, проте не безмежні. Межі маніпулювання свідомістю виборців виражають насамперед сучасне становище масової свідомості, традиційні стереотипи та переконання більшості громадян. Заради результативності маніпулювання повинне

основуватися на менталітеті мас і уявленні громадян про суспільно-політичні явища, відносини в соціумі й політичну будову суспільства. Хоч, зазнаючи впливу пропагандистського функціонування засобів масової інформації, зазначені уявлення можуть поволі зазнавати змін.

Також визначаємо і новітні технології інформаційно-психологічної війни – інформаційна зброя. Це поняття виникло у другій половині ХХ ст. Інформаційно-психологічна війна з 1970 рр. – вже самостійний феномен. Інтернет виявився головною ланкою ланцюга, що пов'язав інформаційну та психологічну війни. Як зазначає М. Дем'яненко, «небезпека Інтернету є прихованою, але саме він дозволяє задіяти набагато ширший інструментальний спектр інформаційної стимуляції свідомості і підсвідомості індивіда, ніж друковані ЗМІ і телебачення» [42].

Комп'ютерні системи являються значним чинником впливу на громадську й персональну свідомість, забезпечуючи нові можливості для дезінформації, зомбування, зондування та корегування змісту й вказівок свідомості та навіть підсвідомості. Для політичної дезінформації дедалі більше застосовуються змоги одного з найбільш перспективних напрямків інформатики – обробка за допомогою комп'ютера мови та відеозображень.

Серйозним методом, котрий застосовують популістські групи або певні політики-популісти, вважається спекуляція на вірі громадян щодо швидких і легких способів розв'язання повсякденних проблем, що перебуває на межі з грою на сподіваннях громадян, маніпулюванням свідомістю суспільства, обманом та неповагою людини. «Сучасний арсенал способів маніпулювання досить різноманітний. Він включає цілу гаму спеціальних прийомів, методів і технологій, таких як навіювання соціальних міфів, підтасування фактів, поширення брехні і наклепів тощо» [42].

Кожен інформаційний жанр разом із загальними методами має також особливі прийоми утворення ілюзорної свідомості управління політичною поведінкою громадян.

Відповідно до емпіричних досліджень, «середній» виборець, як правило, формує думку про кандидата в президенти або до парламенту по іміджу, що формують йому телебачення й інші ЗМІ. В державах Заходу, а останніми роками і в державах СНД, з успіхом набуває розвитку окремих напрям рекламного бізнесу – іміджмейкінг, що займається формуванням образів політиків, які вважаються привабливими для виборців. Професійні іміджмейкери й організатори виборчих кампаній, котрих найняли за немалі кошти, вказують кандидатам не тільки на те, якими мають бути манери поведінки та форма одягу, а й зміст виступів, де повинні міститися привабливі обіцянки, про які після виборів ніхто не пам'ятає.

Через майстерно зроблену мас-медіа рекламну упаковку кандидатів виборцю часом нелегко розгледіти їхні моральні та ділові риси, встановити політичні погляди. Подібна рекламно-маніпулятивна практика трансформує вибір громадян із усвідомленого рішення на формальну дію, що запрограмована спеціалістами з формування масової свідомості.

До такої технології слід віднести тригерний спосіб управління свідомістю населення, запозичений з кібернетики, суть якого полягає в управлінні системою через контроль за її ключовими точками, якими, стосовно сучасного суспільства, є, перш за все, фінансові ресурси, електронні ЗМІ, впливові еліти та організовані групи. «Тригерний спосіб соціального управління широко використовується в політиці правлячої еліти посткомуністичних країн» [42].

В обставинах входження людства в інформаційний етап становлення володіння інформаційною, економічною і політичною владою та, крім того, інноваційними засобами й методами психологічного впливу дозволяє застосовувати демократичні інститути як інструмент соціального панування. Є можливість стверджувати, що демократія, котра визначається як влада меншості, еліти, легітимована через вибори, є абсолютно сумісною із новітніми видами соціального панування. В разі існування системи результативного управління свідомістю та електоральною поведінкою людей

демократичні інститути спроможні трансформуватися на красиву оболонку авторитарних чи навіть неототалітарних структур влади.

Не тільки в досвідчених у сфері соціального управління та заможних США, а й навіть у кризовій та небагатій за рівнем життя переважної кількості громадян України на тлі обурливих соціальних конфліктів правляча еліта продемонструвала свою здатність контролювати політичну поведінку народу через сучасні методи електорального маніпулювання.

Безумовно, змоги використання політиками-популістами маніпулювання для соціального й політичного панування передбачають відповідні рамки та залежать насамперед від рівня скупченості, монополізації інформаційних інститутів. Сильно зменшують змоги політичного маніпулювання інформаційний плюралізм, право користування електронними та іншими засобами масової інформації представників всіх політичних сил, які визнають політичні інститути та процеси конституцію.

Позитивно впливає на зазначене, крім того ще й економічна незалежність деяких мас-медіа та їхня невідконтрольність з боку громадянського суспільства.

О. Бабич-Декань, зокрема, зазначає, що «сьогодні деякі лідери продовжують експлуатувати казково-ритуальний імідж, а виборець поступово вчиться ігнорувати нав'язливі образи і міфи. Деякі дослідники виборчих технологій в Україні доводять, що сьогодні український виборець настільки знеособлений у своїй масі, що домовлятися з ним дуже складно, а тому простіше взаємодіяти з його підсвідомістю за допомогою навіювання» [3, с. 18].

У даному контексті слід також підкреслити, що аморальність популізму зводиться до того, що він здійснює маніпуляцію довірою громадян, викривляє її. Визначаючи, у більшості випадків не без лицемірства, усвідомлено фіктивні обопільні зобов'язання (особливу угоду під впливом обману), популізм знищує довіру громадян до політика та політики, знецінює навіть найкращі ідеї та цінності. В зазначеному – основна соціальна шкода популізму, тому що

якраз довіра вважається тим базисом, на котрому тільки й може реалізуватися будь-яка творча політика.

В Україні політичний популізм декомпонує поки несильні демократичні засади нашої країни, нівелює політику як галузь комунікації та узгодження інтересів різних груп, робить українців невільниками популіста-автократа й, крім того, посилює корупційні прояви.

В Україні наразі зростає антиліберальний напрям, прибічники котрого намагаються знівелювати раціональність, процедурність й офіційні правила. Громадяни щораз більше орієнтуються на колективізм та ірраціональність. І влада, й опозиція намагаються здійснювати пошук своєї популістської ніші.

Як зазначають дослідники, основна шкода популізму в Україні – це неповага до ліберально-демократичного духу країни та дестабілізація «громадянської свідомості», іншими словами, розуміння особою себе як громадянина певної держави, консолідація на базі єдиних цінностей, що не мають зв'язку з етнонаціональною ідентичністю, мовою та іншим, а основуються на розумінні загальної справи відкритого суспільства [112].

В Україні наразі можливо виділити *вісім маркерів популізму*, котрі ми застосовуватимемо під час аналізування виборчих промов. А саме:

– перший маркер – акцентування на інтересах, важливому значенні народу як гомогенної групи без акцентування на відповідних різних групах з різними інтересами, народ, крім того, вважається найбільшою цінністю популістів;

– другий маркер – протиставлення народу поганим елітам, що може відобразитися в різноманітних тезах, що ми і намагатимемося визначити під час аналізування промов і партійних програм;

– третій маркер – апріорі погане моральне походження еліт, що в аспекті популізму в українському сьогоденні виступають попередньою управлінською елітою, з котрою й воюють за владу популісти;

– четвертим маркером, на нашу думку, є спрощення дійсності й труднощів політичних трансформацій чи реформ, будь-яких подій популістами з метою мобілізації електорату;

– п'ятий маркер – акцентування популістами на тому, що вони – частина народу;

– шостим маркером популізму в рамках дослідження можна виокремити критику статусу кво;

– сьомий маркер – ігнорування інститутів, процедур – популісти, ігноруючи конвенційні правила, базуються на вже згаданій нами «волі народу» та акцентують на тому, що здійснення процедур – не обов'язкове, тому що стає на заваді виконання волі народу та здійснення змін;

– восьмий маркер – визначення особливостей популізму, що відноситься скоріше не до дискурсивного, а до стилістичного опису популістів, іншими словами, демонструє певні напрями їх поведінки, а не їхніх виступів чи текстів. Крім того, науковці наголошують, що популісти під час застосування «низького» стилю використовують сленг, лайку, поведуться понад міру демонстративно.

На рис. 3.1 наведено, розроблену нами, *модель мінімізації впливу* політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення (далі – Модель), відповідно до якої передбачено реалізацію заходів у наступних сферах впливу:

– підвищення довіри до виборної демократії, удосконаливши виборче законодавство, що стосується виборчої діяльності, зокрема, підвищити відповідальність за нечесну виборчу боротьбу;

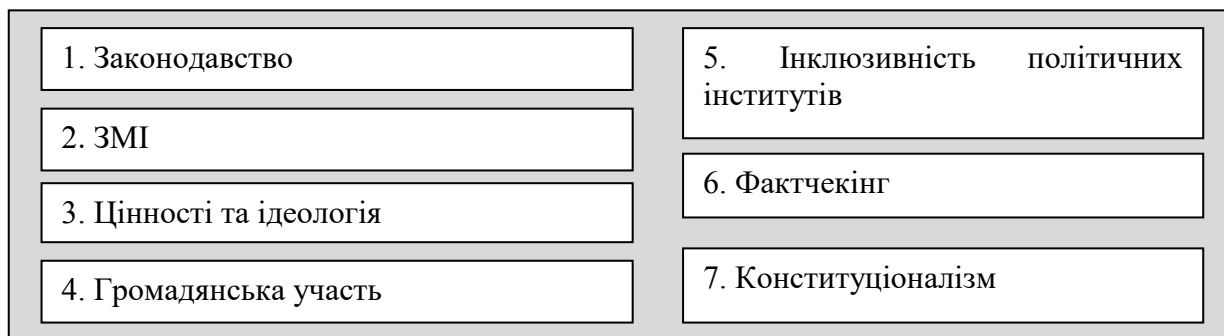
– підвищення якості роботи ЗМІ, зокрема проводити більш відповідальну інформаційну політику;

– удосконалення громадянської освіти молодого населення, у контексті якої необхідно прищепити цінності відкритого суспільства, сформувати критичне мислення та породити запит на ідеологічність партії та підтримання у її представників ціннісних рамок обраного ідеологічного вектору;

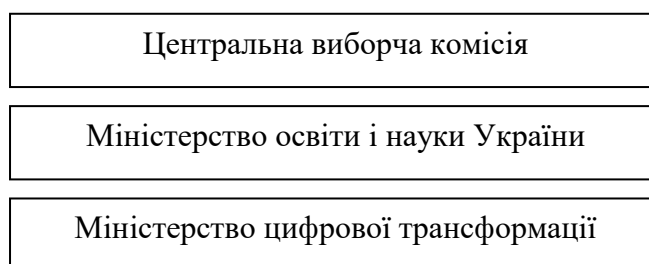
МОДЕРНІЗАЦІЙНА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Мета розроблення моделі полягає у забезпеченні якісної взаємодії учасників політичних відносин, що ґрунтується на прозорій та підзвітній діяльності та поверненні довіри громадськості до політичної сфери у контексті здійснення чесного виборчого процесу.

СФЕРИ ВПЛИВУ

ОСНОВНІ СТЕЙКХОЛДЕРИ

РЕЗУЛЬТАТ:

Політичні суб'єкти – учасники виборчого процесу не будуть застосовувати популізм у якості політичної технології з метою отримання електоральної лояльності, оскільки громадська готовність та поінформованість зробить цей метод неефективним.

Джерело: власна розробка автора

Рис. 3.1. Модель мінімізації впливу політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення

– мобілізація громадянського суспільства у напрямі демократичних цінностей за допомогою створення онлайн-платформи для

поведення дебатів, однак з відповідним модеруванням та встановленими правилами дискусії;

- подальший розвиток інклюзивних політичних інститутів, що гарантують економічне зростання держави;

- увідповіднення публічних промов та заяв політиків із критеріями фактчекінгу з метою їх співставлення з реальними фактами;

- зміцнення конституціональних засад проведення виборів.

Метою запропонованої моделі є досягнення високого рівня прозорості та підзвітності діяльності політиків, а також забезпечення повернення довіри громадськості до політичної сфери у контексті здійснення чесного виборчого процесу.

Запропонована нами Модель включає чотири блоки:

- сфери впливу, такі як законодавство, ЗМІ, цінності та ідеологія, громадянська участь, інклюзивність політичних інститутів, фактчекінг, конституціоналізм);

- основних стейкхолдерів (ЦВК, МОН, МЦТ) та рекомендації з удосконалення їх діяльності;

- комплекс заходів із мінімізації політичного популізму в Україні (законодавчі, політичні, організаційні, наукові);

- пріоритетні напрями зменшення негативного впливу політичного популізму в Україні (відновлення довіри до представницької демократії й виборчого процесу; розвиток відповідальної державної інформаційної політики; удосконалення громадянської освіти з розвитку критичного мислення/політичної культури).

До законодавчих заходів, відповідно, нами віднесено, нормативні акти з підвищення відповідальності за підкуп та завідомо нечесну виборчу боротьбу, за без відповідальну інформаційну політику; повернення конституціональних засад проведення виборів;

до політичних – заходи з розвитку інклюзивних політичних інститутів, які мають стати провідниками подальшого економічного зростання держави;

до організаційних – заходи з удосконалення громадянської освіти молодого населення у контексті підтримання у її представників ціннісних орієнтирів щодо обраного ідеологічного вектору;

до технологічних – заходи з мобілізації громадянського суспільства у напрямі демократичних цінностей за допомогою створення онлайн-платформ для проведення дебатів із відповідним модеруванням та встановленими правилами дискутування, фактчекінгу публічних промов та заяв популістів на предмет відповідності реальних фактів запланованим цілям.

Узагальнюючи зазначимо, що запровадження запропонованої нами моделі сприятиме розвитку чесного, прозорого і підконтрольного виборчого процесу, в якому не зможуть апріорі застосовуватися популістичні технології у зв'язку з тим, що громадяни будуть більше поінформовані про стан справ у тій чи іншій політичній партії і в цілому у державі. Це сприятиме розвитку демократичних цінностей в українському суспільстві і прискоренню процесів європейської втєрґрації.

3.2. Популізм як специфічна політична технологія

Необхідність конкретного осмислення й застосування політичних технологій на сьогоднішній стадії державотворення вважається очевидною. Сьогоднішній світ глобалізований, динамічно змінюється також і Україна, знаходячись у ньому в умовах безперервної конкурентної боротьби, не маючи права на помилки й бездіяльно слідкувати за процесами, що відбуваються в світі. Останніми роками помітне не результативне використання політичних технологій та, як наслідок, – поразки в економічній, газовій, інформаційній, реальній війнах.

На стан світового суспільно-політичного порядку на сучасному етапі весь час впливають різні кризи (економічна, політична, пандемічна тощо), що, безумовно, відбивається на здійсненні політичних кампаній різних акторів, що ґрунтуються на популістських гаслах і стратегіях. Популізм міцно

перемежується з поняттям епохи постправди. Наразі багато наукових досліджень переповнені актуалізацією питань поширення проблеми наративізації, утворення «альтернативних фактів», підміни понять та спотворення відомостей, що значним чином допомагає застосовувати популістичні ідеї в політичній діяльності.

У нинішніх умовах становлення державності України на першому місці за значущістю перебувають питання, що мають зв'язок з утворенням та зростанням політичної культури й ідеології в демократичному суспільстві, наданням змоги громадянам здійснювати вплив на політичний процес. Зважаючи на це, вивчення політичних технологій як технологій маніпуляції думкою громадян і поведінкою людей, ціль котрої – це забезпечити відповідний орієнтир масовій чи груповій діяльності, наразі, як ніколи, вважається актуальним завданням національної політичної науки.

Технологія управління не є винаходом сучасності. З того часу, як управління виділяється в самостійну форму праці, напрацьовуються правила його виконання. Вони утворювалися за допомогою емпіричного напрямку та передавалися усно. Наразі основною функцією соціальної технології є синтез науки й практичної діяльності. Технологія є системою чітко скоординованих складників: «цілі» – процедури (правила) – технічні засоби – операції (дії) – мотиви (стимули). Основним у ній вважається узгодженість та систематичність складників, які незмінні для будь-якої технології, зокрема освітньої, виховної, інформаційної, виробничої, сервісної, комунікативної, управлінської. Всюди встановлені цілі повинні втілюватися через визначення конкретних та обов'язково здійснюваних процедур, що зумовлюють закономірність тих або інших, само собою, аргументованих та ефективних дій.

Політичні технології – невіддільна складова політичного управління, котрий суб'єкти політичного процесу застосовують для того, щоб впливати на думку суспільства. Через інформаційні та пропагандистські засоби вони здійснюють свій вплив на цінності, традиції і норми, за допомогою яких регулюються політичні відносини. Ступінь та характерні ознаки політичних

знань, оцінок і діянь людей, на котрі впливають політичні технології, окреслюють стан політичної системи, політичної культури в соціумі й особливості політичної обстановки.

Аналізуючи поняття, що стосуються даної проблематики, зазначаємо, що вузьким трактуванням управління може бути теза про те, що управління означає не самостійне здійснення роботи, а досвід працювати за допомогою інших. Іншими словами, управління є наукою про розвиток людським потенціалом, накопичення значних ресурсів для одержання кращих результатів, що і вважається ціллю функціонування будь-якої системи, організації. «Політика», своєю чергою, особливо відображається на терміні «управління», вивчаючи зазначених два поняття під час осмислення сутності «політичного управління».

Наразі в наукових джерелах під поняттям «політичне управління» розуміють «мистецтво політичного управління і регулювання, зміст якого полягає в розробленні, використанні, вдосконаленні відповідних методів, засобів, технологій та інших факторів впливу на політичні процеси і відносини» [66, с.612].

На думку В. Андрущенка політичні технології є складовою політичного управління і характеризуються сукупністю методів і систем послідовних дій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату. Вони включають вивчення та набуття знань стосовно реально існуючих об'єктивних умов, за яких відбувається діяльність суб'єктів політики, а саме: причетність до форм власності; рівень доходів; відсоток зайнятих у політиці серед населення; потреби, інтереси, сподівання політично активних виборців; взаємовідносини між групами населення; ставлення громадян до органів державної та місцевої влади тощо.

Володіння такою інформацією необхідне стосовно національних груп, якщо територія багатонаціональна. Важливою складовою знань про реальні об'єктивні умови є інформація про розстановку політичних сил, вплив

політичних партій, рухів, громадсько-політичних об'єднань, а також ЗМІ на конкретні соціальні (національні) групи населення [130].

А. Колодій визначає політичні технології як систему різних прийомів і технік, які використовуються послідовно і мають на меті досягнення бажаного результату в тій чи іншій сфері політичної діяльності [122].

Наявні, крім того, поняття «антитехнології», обираючи котрі суб'єкти політики розраховують на отримання часткового чи найближчого ефекту, нехтуючи загальними та довготривалими ефектами власної практики, іншими словами, політичною стратегією. Тут присутня парадигма незалежності політики від моралі. Прикладом згаданих антитехнологій вважається популізм.

Науковці також зауважують, що «політичні технології – це сукупність найдоцільніших прийомів, засобів, процедур реалізації функцій політичної системи, спрямованих на підвищення ефективності політичного процесу та досягнення бажаних результатів у сфері політики. Політичні технології містять у собі прийоми досягнення як негайних локальних короткочасних результатів (тактика), так і отримання глибинного тривалого ефекту (стратегія). Використання тих чи інших політичних технологій визначає ефективність політичного управління, регулювання політичних процесів, стійкість політичної системи і всього політичного простору» [120, с. 429].

Інакше кажучи, «політичне управління», втілюючи в собі таких два головні поняття як «політика» й «управління», визначається як майстерність результативного управління людським потенціалом (групами в суспільстві, народом, державою), який має зв'язок з ухваленням відповідальних рішень у сфері взаємовідносин між ними для того, щоб здобути чи втримати державну владу, що є засобом регулювання й налагодження зазначених відносин.

З огляду на особливості організації політичного управління науковці виокремлюють:

– зовнішнім фактором державного управління вважається управління державної політики, а внутрішнім - управління державного адміністрування;

– управління недержавної організації, насамперед, політичної партії, містить зовнішній чинник – маркетингове управління, та внутрішній – корпоративне управління;

– виділяють, крім того, й управління політичного рішення, що є базисом усіх типів управління.

Як зазначає М. Ревенко, «політичне управління забезпечує вирішення таких завдань, як: сортування завдань за ступенем першочерговості; оцінювання та критичний огляд гіпотез досягнення цілей; вибір, прийняття, реалізація політичних рішень в умовах існуючої політичної системи; контроль за ефективністю політичних рішень» [134].

В Україні політичне управління включає систему управління політичною галуззю соціуму на базі застосування методів і технологій правового управління (законів, постанов, указів та решти нормативних актів) і політичного маркетингу (пошук, реалізація, контроль рішень з політичного комплексу маркетингу для забезпечення сподівань та потреб населення). Він визначає власне розгляд, ухвалення, а також виконання політичних рішень.

Політичне управління як система управління політичними процесами включає також маркетинговий підхід до аналізу політичного ринку і піар-менеджмент, у результаті якого формується іміджу «політичного товару» (програми, концепції політичних партій, лідерів тощо) і мистецтво роботи з людьми й організаціями [134].

Політичним управлінням є зв'язок між напрацюванням і виконанням стратегії політичного суб'єкта.

Політичне управління ґрунтується на процесі ухвалення політичного рішення, процедура якого передбачає такі етапи:

Перший. Формулювання заявлення вимог, коли незадоволені потреби суспільства стають оприлюднені і зрозумілі для опрацювання лідерами прийняття рішень.

Другий. Розроблення/підготовка рішення передбачає участь багатьох суб'єктів (організацій, експертів, зацікавлених сторін) для вироблення проєкту управлінського рішення.

Третій. Безпосередньо акт вибору управлінського рішення, яке може здійснюватися одноособово чи колективно.

Ми погоджуємось із думкою науковців, що політичне рішення є позитивним, якщо воно є легітимним, моральним, компромісним [122].

Необхідними передумовами ухвалення правильного політичного рішення, зокрема і в Україні, вважаються поінформованість, обізнаність із громадською думкою, кваліфікованість. Зміст власне рішення залежить від суб'єктів влади, мас-медіа.

Стадії управління владної команди: «формування та організація роботи панівної команди; інформаційне забезпечення роботи владної команди. Збирання, опрацювання та інтерпретація інформації – найважливіший етап, оскільки від вірогідності інформації залежить оптимальний варіант ухвалених рішень, а отже й ефективність управління; вибір моделі та технологій ухвалення урядових рішень; зв'язки з громадськістю» [6, с.380].

У нинішньому політичному процесі роль політичного управління весь час збільшується. Якраз це вважається причиною його розширення й професіоналізації.

Наразі визначають кілька типів політичного управління.

Розкриємо їх сутність.

Іміджмейкінг (персональний або корпоративний) як тип політичного управління є формуванням образу, іміджу державного, політичного діяча й керування ним з відповідною ціллю. Політолог концентрує зусилля на утворенні образу певного політика, формуючи до нього приязне ставлення багатьох громадян.

Політичний брендинг – утворення бренду й керування ним – передбачає результативне донесення до свідомості народу символів, значень, образів зі значним рівнем їх впізнання, спроможних згідно з цілями суб'єкта політико-

технологічного управління організувати, консолідувати громадян чи, навпаки, розділяти їх на групи, які конкурують.

Виборчі (електоральні) технології є системною практикою, підготовкою передвиборчої кампанії.

Технології політичних союзів вважаються управлінською діяльністю, ціль якої – вирішення встановлених завдань при тісній участі політичних союзників й опонентів.

Управлінням політичних конфліктів є пошук напрямків та прийомів зменшення політичного протистояння та політичної напруженості в соціумі, пошуки точки перетину в переконаннях політичних суперників.

Політичне лобіювання є цілеспрямованою діяльністю з метою впливу на владу (парламент, уряд тощо) для того, щоб були ухвалені відповідні нормативно-правові акти чи рішення.

Визначення і характеристика типів діяльності дозволила класифікувати політичне управління відповідно до професійної особливості політика на:

- 1) забезпечення політичних кампаній аналітикою;
- 2) політична реклама;
- 3) інформаційне забезпечення політичного функціонування (політичний PR);
- 4) іміджмейкінг – робота консультантів з політиком для того, щоб підкорегувати його поведінку;
- 5) спічрайтінг – написання текстів промов для політика, влаштування та здійснення масових політичних акцій;
- 6) нові професії :
  - ньюзмейкер (автор подій, новин або інформаційних підстав);
  - спін-доктор (організатор пропагандистської кампанії, націленої на зменшення значення негативних відомостей для політичного діяча).

На сучасному етапі для України актуальною проблемою є розвиток вітчизняного парламентаризму, введення умов парламентської демократії (практики дебатів, цивілізованої опозиції, дозволеного законодавством

лобізму, політичної культури протистояння), відстоювання політичної етики, боротьба з корупційними проявами, протидія ігноруванню законами та нормами моралі. На тлі політичного суперництва, коли пропозиція більша за попит (велика кількість партій заявляють свої права на владу), напрямком правильного налагодження політичної діяльності та формою виконання політичного управління вважається політичне управління.

Погоджуючись із поглядами політологів про політичні технології як засоби політичного управління, визнаємо за необхідність деталізувати зміст терміну «політичне управління».

Для цього, по-перше, встановимо співвідношення термінів «державне управління» і «політичне управління».

Державне управління є центральною складовою політичного процесу, іншими словами, ядром політичного управління. Адже, політика значно емоційніша в тому значенні, що вона є чутливою до думки громадян, настроїв суспільства, їх прагнень, залежить від впливу щоденних обставин, переважання тих або інших лідерів, соціального зацікавлення та ін. Державне управління є більш раціональним, порівнюючи з політичним, інакше кажучи, більш функціонально влаштоване та розв'язує чіткі завдання, більш регламентоване і стандартизоване.

По-друге, розглядаючи «політичне управління» з позиції синергії в тому розумінні, що явища в суспільстві повинні досліджуватися в теорії гуманітарного знання, зазначаємо, що політичне управління функціонує в соціумі таких політичних механізмів, де суб'єкти й об'єкти пов'язуються між собою управлінською взаємодією, або відношеннями управління. До них можуть зараховуватися відносини політичної влади та політичного зворотного зв'язку, які утворюються в межах державного управління, та відносини підпорядкування в інших організаційних системах соціуму, що задіяні в політичному процесі. Зворотний зв'язок має особливо актуальне значення, коли необхідне швидке реагування політичних структур на нові виклики в політичному житті соціуму.

Інформація – безперервно функціонуючий чинник та необхідна передумова виконання управління загалом та його певних функцій зокрема. З погляду теорії управління політичні технології – це спосіб формування та налагодження доречної практичної політичної діяльності та, крім того, комплекс засобів і заходів, націлених на те, щоб змінити стан соціального об'єкта чи досягти визначеного ефекту.

Всі політичні технології ґрунтуються на знаннях про людину та втілюються як системні інтелектуальні комплекси, скеровані на маніпулювання свідомістю для того, щоб досягти певної мети. Політичними технологіями є комплекс стратегічних принципів, прийомів, технік, що пов'язані з впливом на свідомість та поведінку осіб в політичній галузі для отримання, застосування чи утримання політичної влади. Є тільки три функції політичної діяльності на рівні владних структур: аналітична (діагностична); директивна (ухвалення і виконання рішень); мобілізуюча.

Зазначимо, що якщо соціальна організація суспільства утворилася як не постійна, вона весь час зазнає змін, підпадаючи під вплив історичних обставин та людської діяльності, а також визначає потребу управління згаданим процесом історичного розвитку. В наслідок цього формується й наукова проблема певного дослідження наявної соціальної організації як об'єкта соціального управління, й проблема утворення наукових принципів соціального управління. В наслідок цього й необхідність пошуку форм, які адекватні завданню соціального управління на новій стадії становлення суспільства, та, як результат, - нові вимоги до професіоналізму державних службовців, котрі мають велику кількість важелів управління соціальними процесами, й, відповідно, вони несуть більшу відповідальність за якість життя наших людей.

Маніпуляція є формою психологічного впливу, вправне здійснення якої зумовлює приховану зміну намірів, потреб та бажань іншої особи, котрі не відповідають її актуальним реальним прагненням. Людина, перебуваючи в різних формах суспільства, точно підпадає під однаковий психологічний

вплив у виді маніпулювання свідомістю або, як впродовж останнього десятиріччя, інформаційного перенасичення.

Такі умови спонукають до нового перегляду терміну «масова людина», з'ясування її значення й місця в новій епосі постправди. Становлення сучасного соціуму детерміноване цілим рядом суперечностей, оскільки, з одного боку, ми стверджуємо про те, що здійснюється індивідуалізація, атомізація, послідовна замкнутість індивіда (важливий фактор цього, ми вважаємо, - це пандемічна криза), з іншого – розвиток інтернет-технологій, глобалізована віртуальна реальність, інфодемія, що утворилася вцілому протягом останніх років, дає змогу стверджувати про те, що поняття «масової людини» продовжує залишатися одним із головних питань наукових досліджень.

Дослідники зазначають, що «протягом декількох останніх століть питання відкритості, динамізму і багатогранності суспільства викликали достатньо емоційні реакції. Подекуди можна зустріти ідею, що у цьому суспільстві можна втратити себе. Новий популізм приєднується до такої критики. Ті, хто за умов нових свобод почуваються самотніми та менш захищеними, схильні піддаватися волі того, хто здатен полегшувати їхні проблеми» [163, с. 17]. Можна вважати, що сучасна масова людина стає «свідком» наступного великого водорозділу в історії. І якщо декілька років тому можна було стверджувати про зміни, що допомагають зростанню демократизації соціуму та звільненню особистості від необхідності функціонувати не згідно з «наказом згори», а й формувати тісні горизонтальні зв'язки, сутність процесу якого повністю окреслено в теорії мережевого суспільства М. Кастельса, то наразі життя ставить перед нами більш складні, звільнені від шаблонів та стереотипів завдання, спонукаючи до перерозподілу відповідальності за ті або інші свої вчинки й дії, криючись за колективними рішеннями, напрацьованими популістами колективними «ідентичностями», вірою в істину, що можливо висловити фразою: істина – те, що я бажаю вважати істиною.

У сучасних умовах нівелювання значення соціальних інституцій в житті масової людини – не просто шлях визначення ліберальних, фундаментальних прав і свобод громадянина, демократичних принципів державного устрою, правової та соціальної держави – суцільна політизація життя пов'язується з поглядами демагогів. Вони прагнуть до влади – політичної, державної. Відступаючи від власної волі, масова людина готова з радістю здатися в руки цій владі, з власної волі стає залежною, губиться в ній.

Неабияку роль у житті масової людини відіграють ЗМІ, які руйнують стару структуру образів [161], сприяють поширенню політичної грамотності і розвитку політичної культури [143].

Проте водночас із позитивним значенням віртуалізації сьогодення, утворення нових образів та «альтернативної» правди значно простішим стає процес маніпулювання політичною свідомістю популістами й рештою політичних акторів.

«Популізм – це бунт не тільки проти правової держави, але й проти представницької демократії. Радикалізм, котрий чітко простежується в епоху Д. Трампа, змушує задуматися над тим, чи здатен він перерости з бунту у революцію» [163, с. 10].

Епоха постправди до того модифікувала уявлення громадян, що в одну мить дала змогу масовій людині в постсучасному соціумі розповсюдити гедоністичні й егоцентричні ціннісні орієнтири, а також скептичне ставлення до будь-якої правди, на яку вона може натрапити в медіапросторі. Щораз більше у віртуальному просторі можна помітити висміювання, часом навіть агресивність і ворожість до політичних експертів, нівелювання авторитетних точок зору, проте при цьому прослідковується захоплення модними нововведеннями, незвичайними відчуттями, тенденція до іронії, стилізацією, поверховістю, впевненість у відомостях, що являються суб'єктивними, визнання авторитету блогерів, неприховане масове захоплення конспірологією.

Зауважуємо, що «в освіті, політиці, економіці, медицині, міжнародних відносинах нові образи хвиля за хвилею руйнують оборону й уявну модель реальності. Результат цього постійного бомбардування новими образами – прискорене витіснення старих, збільшення розумової «пропускну» спроможності» та нове глибоке відчуття мінливості, недовговічності самого знання» [161, с. 184].

Сучасна масова людина стає свідком безпрецедентно високих темпів розвитку новітніх технологій: штучний інтелект, платформи мобільного зв'язку, сенсори, тощо, які призвели до кардинальних змін у її соціально-політичному житті [147].

Як зазначає О.Свідерська, «відбувається трансформація політичної системи розвитку суспільства. Технічний прогрес, швидкісний розвиток інтернет-технологій поступово знищує стандартизовані підходи, руйнує шаблони та стереотипи масової свідомості, перетворюючи бачення світу на індивідуалізоване [145].

Йдеться про зіткнення двох цивілізацій, яке має грандіозну небезпеку і є безпосереднім продовженням індустріального суспільства [161].

Важливим є той факт, що «у модерному суспільстві масова людина піддавалася впливу з боку бюрократичної держави, профспілкових об'єднань застарілого зразка, масового виробництва й ієрархічності корпорацій, які мали надзвичайно важливе значення у мобілізації, організації її діяльності та залишили свій відбиток на формуванні сучасної держави. Сьогодні ж у політичній сфері спостерігаємо втрату поваги до політичних інституцій, посилюється акцент на участі та самовираженні» [145, с. 126].

Цікавим є спостереження за двома тенденціями, які по-різному спрацьовують в авторитарних і демократичних суспільствах.

Наприклад, у демократичних суспільствах влада зобов'язана відповідати на вимоги населення, тому що вона прямо залежить від волевиявлення мас.

С. Шаап зазначає, що «темний бік «ілюзії ідентичності» простежується практично у всіх популістських рухах, відображаючись в означені так званих «ворогів народу». Для сучасної масової людини цими «ворогами» можуть бути еліти, працівники освітянської сфери, судді, ЗМІ, мусульмани, євреї тощо. Натомість популістські гасла формують наративи «справжніх патріотів», «корінного населення», «колишньої могутньої країни», дешевих комунальних послуг, безкоштовної медицини. Цілком зрозуміло, що популістські партії та політики розробили дискурсивні та риторичні стратегії, що дозволяють поєднувати абсолютно несумісні феномени. Емоційна складова частина, наявна у гаслах «зробимо їх разом», «зробімо Америку знову великою», «повернемо собі контроль» та ін., змушує їх звучати так, ніби вони є абсолютно безневинними. Внаслідок потужного цифрового впливу й використання новітніх медіа та соціальних мереж масовою людиною починає заперечуватися очевидне. Формується нова, симулятивна реальність, де дозволено говорити те, що «неможливо виразити словами» [143].

За своїм змістом популізм вважається антидемократичним, оскільки він розділяє лінії в різному складі населення, прирівнюючи однорідну частину народу до певних «чужорідних» елементів.

Приміром, утворення такого образу, як «ми», однозначно спричиняє появу «вони», «ті», «інші», що є носіями ідентичності, які значно різняться з тією, якою володіє «ми». В згаданому аспекті популізм свідчить про те, що «ідентичність» постійно спричиняє існування «не-ідентичності». ««Ми» бажає відступити від базису політичної мови, ліквідувати її й сформувати нову мову для «справжнього народу». Якщо бажаєте дізнатися, ким є «справжній народ», слід поцікавитися, що таке «ми» або чому те «я» більше не прагне бути «я», а бажає бути «ми»».

Як зазначає О. Свідерська, «популісти, а саме ті, хто уособлює, як їм видається, представників народу, заграють із почуттями втрати, невизначеності та перестороги, притаманними населенню. Акцентуючи на своєму власному незадоволенні й обуренні проти еліти, яка, на переконання

популістських дописів чи відеосюжетів, втратила народну довіру, поступово здобувають собі прихильників, котрі щиро вірять цим повідомленням.

Реагуючи на них і поширюючи їх інтернет-простором, вже самі користувачі створюють нову правду. Саме емоційні компоненти інформаційних повідомлень численної армії тролів, ботів, інформаційних викидів чи роботи заангажованих ЗМІ конструюють нові політичні вподобання, що пізніше відображаються на громадському виборі. «Сліпа» віра у будь-яку інформацію не тільки формує у громадян неправдиве враження щодо політичних реалій, але й сприяє її поширенню інтернет-простором» [143, с. 174].

«Популізм також можна розглядати у контексті руху, ідентичного частині населення. Ця частина окреслюється як нація або народ. Населення країни, навпаки, уособлює множинність і різноманітність, котрі бажають заявити про себе як таку» [163, с. 76].

Показово, що нещодавнє дослідження довело, що «усі європейські популістські партії чи лідери переважно зосереджуються на вирішенні трьох ключових питань: відновлення основоположних принципів створення Європейського Союзу, таких як солідарність, співпраця чи свобода; радикально-популістські партії вважають, що єдино можливий спосіб відновити Європейський Союз – відкликати повноваження із Брюсселя та надати його Штатам, аби сформувати Європу для людей; і, нарешті, британські популісти вважають, що вихід із Європейського Союзу є єдиною можливістю для Великої Британії стати суверенною державою, здатною приймати власні рішення» [179, с. 9].

Риторика лівих популістських партій концентрується на значно конструктивнішому дискурсі, що намагається повернутися до початку європейського політичного проєкту, в той час, як радикально праві популісти передають негативний дискурс на базі поновлення суверенітету.

Для радикально правих популістських партій позбавлення суверенітету несе загрозу для національної безпеки, що, насамперед, має зв'язок із

відкриттям і закриттям кордонів. Всі одностайно зауважують на тому, що вони не погоджуються з вільним переміщенням громадян.

У молодих посткомуністичних національних державах особливе значення мало переосмислення національної ідентичності та політичної співдружності, бо слід було встановити, в кого є право бути членом «суверенного народу». Нарешті, європейська та євроатлантична інтеграція почала вважатися засобом для зрівняння з успішними й сильними. Всі ці запити соціуму популісти обігрували й продовжують обігрувати з неоднаковою інтенсивністю на різних стадіях демократичного перетворення постсоціалістичних держав. В Україні впродовж останніх років питання євроінтеграції активно використовують різні політичні сили (в позитивному, й негативному значенні, в залежності від того, на яку категорію українського соціуму розраховує та чи інша політична партія) та владні інституції.

На рис. 3.2 розглянемо позитивні та негативні впливи феномену політичного популізму для вдосконалення політичного управління в сучасних умовах державотворення в Україні, на якому продемонструємо трансформацію феномену популізму з простої політичної технології, яку використовують борці за владу в державі, у переважаючу, гегемонічну політичну діяльність, яка досить активно застосовувалась під час Майдану, військових конфліктів на південних і східних кордонах України та під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 року.

У зв'язку з цим, ми пропонуємо ряд заходів, покликаних зменшити негативний вплив політичного популізму у сфері політичного управління, а саме:

- створення Офісу контролю за виконанням публічних заяв;
- забезпечення підготовки Програми політичних заходів з відповідними аналітичними розрахунками та прогнозами;
- впровадження аудиту діяльності політичних діячів і партій на предмет відповідності їх реальних дій заявленій програмі;

- запровадження системи рейтингу політичних інституцій за кількісно-якісними показниками ефективності їхньої діяльності;
- розроблення системи обмежень за непроходження базового рівня рейтингу;
- запровадження дієвого суспільного контролю над виконанням політичними партіями своїх передвиборних програм;
- проведення медійних кампаній, спрямованих на зниження терпимості громадськості до безпідставних популістських заяв.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОПУЛІЗМУ ЯК СПЕЦИФІЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Негативний зміст використання феномену популізму
(боротьба за владу, маніпулювання, порожні обіцянки, підміна понять тощо)

Позитивний зміст використання феномену популізму
(поширення нових ідей, акцентування уваги на актуальних проблемах тощо)

перелік заходів:

- створити Офіс контролю за виконанням публічних заяв;
- забезпечити підготовку політичними суб'єктами Програми політичних заходів з відповідними аналітичними розрахунками та прогнозами;
- впровадити аудит діяльності політичних діячів та партій на предмет відповідності їх реальних дій заявленій програмі;
- ввести Систему рейтингування політичних інституцій на засадах кількісно-якісних показників ефективності їхньої діяльності;
- розробити Систему обмежень за непроходження базового рівня рейтингу;
- запровадити дієвий суспільний контроль над виконанням політичними партіями своїх передвиборних програм;
- проводити медійні кампанії, спрямовані на зниження терпимості громадськості до безпідставних популістських заяв.

перелік заходів:

- забезпечити інформаційну просвіту населення;
- розробити комплекс мультимедійних фото- та відео-продуктів про роль і значення популізму;
- залучити громадськість до поширення позитивних ідей за допомогою інструментів популізму;
- проводити моніторинг позитивного досвіду використання феномену популізму в корисних цілях;
- здійснювати аналіз актуального зарубіжного досвіду щодо позитивного застосування популізму;
- створення схем-алгоритмів для розпізнавання корисного та шкідливого прояву феномену популізму в політичній діяльності та своєчасне інформування громадськості.

Результат: викорінення випадків негативного впливу популізму під час його використання політиками з метою задоволення власних інтересів та поширення методів та інструментів використання популізму з метою більш ефективного політичного управління.

Джерело: власна розробка автора

Рис. 3.2. Позитивні та негативні впливи політичного популізму як специфічної політичної технології в сучасних умовах державотворення в Україні.

Як бачимо, політичний популізм, з іншого боку, має і ряд позитивних проявів. Це - спрощення складних соціальних проблем та їх перетворення у більш доступні для сприйняття різних груп населення; урахування масових настроїв та емоцій, які вміло спрямовують у напрям вироблення публічної політики.

Звертаємо увагу на вислів О.Дубини: «Саме як явище він не може бути «поганим» чи «добрим». Важливе інше – в ім'я чого ведеться боротьба, як буде використано цей вплив і що в підсумку одержить народ» [52, с.71]. Разом із тим, ряд популістських гасел, що проголошувалися політичними діячами, які щиро прагнули до поліпшення суспільного життя (для прикладу, деякі більшовицькі діячі, Ф. Рузвельт тощо).

Тобто, популізм є неправдою заради добра. У такій ситуації він має позитивний вплив.

І. Гомза [30] стверджує, що ядром будь якої ідеології є такі чотири когерентні тези:

- у будь-якій організованій спільноті є «народ» та еліти, які перебувають у стані непримиренного антагонізму між собою;
- народ має право на суверенітет;
- народ є носієм всіх соціальних чеснот;
- народ прагне, щоб до його думок і прагнень прислухалися.

Аналізуючи ці тези, погоджуємось, що жодна з них не протирічить демократичним засадам. Навпаки, популізм може навіть сприяти розвитку демократії, оскільки він руйнує традиційну партійну ідентифікацію виборців, сприяє появі нових альянсів та включає до політичного процесу соціальні групи, які ігнорують звернення традиційних політиків.

Як зазначають науковці, популізм робить демократію більш яскравою і цінною в очах населення та еліт, дозволяє помітити її недоліки, сприяє проведенню моніторингу. Популісти, як правило, приділяють достатньо уваги саме тим проблемам, які хвилюють виборців [126].

З огляду на це, очищення від непотрібного риторики політиків-популістів може стати корисним заходом на шляху вирішення важливих питань суспільного значення. При цьому, якщо просто ігнорувати популістські настрої, це не зробить позитивного ефекту у контексті прагнення до реформ та трансформації держави. Крім того, високі рейтинги популістів свідчать про те, що населення цікавиться не фактами та аргументами, а тим, чи зважають політики існуючі проблеми у суспільстві.

Тобто, популісти, звісно, можуть нести загрозу для держави та соціуму. Але сама їх поява – заклик суспільства до змін [126]. Ось чому популістські інструменти ми визначаємо не як загрозу, а як можливість, яка потребує використання повного потенціалу та ресурсів тих, хто його використовує на шляху до подолання існуючих криз. А саме:

- забезпечення інформаційної просвіти населення;
- розроблення комплексу мультимедійних фото- та відео-продуктів про роль і значення популізму;
- залучення громадськості до поширення позитивних ідей за допомогою інструментів популізму;
- провенження моніторингу з метою оприлюднення позитивного досвіду використання феномену популізму для корисних цілей;
- здійснення аналізу актуального зарубіжного досвіду позитивного застосування популізму з метою його ефективного впровадження в Україні;
- створення відповідних алгоритмів для розпізнавання корисного та шкідливого популізму та своєчасного інформування громадськості.

Як висновок зазначимо, що політичний популізм є сучасною технологією політичного управління, яка сприяє мобільності і гнучкості суб'єктів політичних та державно-управлінських відносин.

3.3. Вплив феномену політичного популізму на розвиток демократичних цінностей у сучасному українському суспільстві

У зв'язку з тим, що найзагальнішими причинами сплеску політичного популізму на сьогодні є: зростання нерівності, спад традиційної промисловості, «виведеної» в держави, що мають дешеву робочу силу; збільшення міграційних процесів, які спричинили велике число невдоволених, котрі стають базисом електорату популістських політиків.

У сучасній Україні, на думку вітчизняних дослідників, за цей час «сформувався своєрідний «інституційний склероз», що постав внаслідок тривалого домінування в системі реального представництва інтересів розподільчих груп олігархічного типу і який не подолано і після Революції Гідності» [90, с. 71-72].

Науковці справедливо зазначають, що до цього часу збереглася загальна структура перерозподілу суспільних благ, сформована ще в кінці минулого століття, яка сприяла «зрощуванню держави і бізнесу», наслідком чого стали:

- масштабна корупція – головна проблема модернізації і формування конкурентоздатності України;
- розвиток соціального популізму, який культивує патерналістські настрої у суспільстві.

Це все є ознаками тривалої інституційної кризи, коли значна частина суспільних вимог залишаються незадоволено.

Така ситуація «відкривала все більші можливості для представників політичного класу вводити в публічний простір інтерпретації цих вимог та інтересів у боротьбі за електоральну прихильність та владу. При цьому можливостей їхньої реалізації не було не лише на рівні відсутності стимулів для політиків бути відповідальними за свої обіцянки, але й через стрімко скорочувану спроможність існуючих інститутів виконувати такі завдання.

Таким чином розкручувався маховик українського популізму, різношерстого на рівні ідей та символів і однакового на рівні технологій» [90, с. 71-72].

Коломієць Н. зробила спробу встановити ядро домінуючих демократичних цінностей українського народу, яке включило такі аспекти, як патріотизм, соціальна справедливість, права і свободи людини, матеріальні та нематеріальні цінності, національна безпека, конституційна форма правління.

Вона вважає, що саме зухвале порушення можновладцями ключових національних цінностей, зневага до прав і свобод людини, зокрема, безпеки людини, соціальної справедливості – призвело до виникнення Майдану в листопаді-грудні 2013 року та спалаху Революції Гідності у січні-лютому 2014 р. [219].

Після Революції Гідності 2013–2014 років в українському суспільстві розпочався новий етап формування політичної ідентичності. На даному етапі населення країни, реалізуючи свій потенціал, виявило прагнення побудувати державу європейського типу з демократичними цінностями, діючими політичними інститутами, розвиненим громадянським суспільством з високим рівнем політичної культури [113].

У результаті суспільство проголосило недовіру та нелегітимність влади. Ситуативна політична ідентичність не змогла вкоренитися в суспільстві й розвинути в базову, а, навпаки, поступилася домінуючими позиціями іншим формам ідентичності, що спровокувало зворотний розвиток громадянського суспільства, загострило його роз'єднаність, що сприяло наростанню кризи державності, однак повномасштабне вторгнення РФ на територію України сприяло консолідації та єдності сучасного українського суспільства, яке бореться за демократичні цінності.

Досить ґрунтовно досліджували питання національних цінностей В. Горбулін та А. Качинський, які структурували систему демократичних цінностей, класифікуючи їх на індивідуальні, суспільні та державні. Подальше існування демократичної держави і нації, на думку зазначених дослідників, варто розглядати в світлі її ціннісного ядра, що консолідує сучасне

суспільство, тобто національної безпеки, духовної спадщини, добробуту, системи міжнаціональних відносин, патріотизму тощо [219].

Дослідження основних компонентів, що становлять структуру поняття демократичних цінностей можуть бути: громадянська; культурно-історична; героїко-історична; суспільно-політична; моральна; військово-патріотична; фізична тощо. Дані структурні компоненти переплітаються між собою і становлять змістову основу виховання в особистості національної самосвідомості [219].

Як бачимо, Революція Гідності, на жаль, не зменшила політичний популізм, оскільки будь-яка революція містить гостру та вагому його складову, адже для того, щоб усунути чинну владу, потрібне ідеологічне обґрунтування. Популістська риторика дає обіцянку, що ось завдяки такому простому кроку можливо розв'язати непрості проблеми в державі. Через це, ще в ході Майдану 2013-2014 років, популізм фактично легітимізувався. Коли вдалося усунути авторитарне правління президента В. Януковича, постала проблема неусвідомлення того, що це є тільки початком непростого шляху справжнього розв'язання проблем та досягнення нарешті виплеканої під час Майдану мрії – формування своєї, багатої держави, де не існуватиме злочинна, корумпована олігархічно-кланової система. Популізм політиків, які виступали на сцені Майдану, наразі виявився справжньою проблемою українського соціуму. Навіть здобувши владу, вони не полишили популістську риторіку, і заговорюють нею небажання або нездатність здійснювати справжні реформи в інтересах усього соціуму й сильної Української держави.

Все ж більшість науковців приходять до висновку, і ми також, що *політичний популізм – один із факторів демократії на сучасному етапі, реакція свідомості на суперечності представницького виду правління як здійснення народовладдя.*

Доведемо цю тезу і розглянемо політичну маніпуляцію як технологію політичного управління, яка обов'язково призводить до змін і коливань у

державі і впливає по-різному на процеси демократизації, такі як лібералізація, демократичний перехід, поглиблення демократії, спад розвитку демократії.

У цьому, на наш погляд, полягає одна з основних проблем сучасної демократії, котру прагнуть вирішити з різними досягненнями за допомогою різних методів.

У кризових умовах, пов'язаних із браком демократичної підзвітності, недовіра до правлячої еліти може трансформуватися в культурну тему справжнього політичного популізму. Значною особливістю такого руху вважається його націленість проти істеблішменту, що виявляється у відмові від статус-кво, правил гри, котрі до цього часу визнавалися безумовними, в застосуванні ідей та методів, що досі виключалися з публічної галузі. Популізм, являючись відповіддю на надмірну складність сучасної демократії, намагається зробити більш простим осмислення як політики, так і розв'язання її проблем.

Характерна його ознака – корумпованість влади, відчуженість влади від простої людини, наявність тих, хто воює з продажними елітами.

Водночас популізм застосовує під час політичного діалогу емоційні та нерідко агресивні особливості, що націлене на негативне сприйняття владної еліти. Особливості популізму – ідеологічні, ціннісні й інші – формулюються його відповіддю на суспільно-політичні умов, які виникли на даний час, переймаючи водночас ідеї з правих і лівих ідеологій.

Фактично можна вважати, що політичний популізм є культурним рухом, що намагається відмовитися від системи, за якої політика вважається засобом, реалізацією заходів з визначення незрозумілих дій, непростих процесів, закон не гарантує справедливості, здійснення обіцянок.

Саме тому популістські партії й рухи пропонують та розвивають міф про катастрофічність реальної ситуації, яка, відповідно, вимагає постійної мобілізації. Вони переводять конфлікт в область моралі, коли більше йдеться не про політичні питання, а про моральність [128].

Коли зважати тільки на такий контекст, то вибори позбуваються політичного змісту, оскільки змагання здійснюється не між альтернативними програмами державної політики, а між спроможністю й досвідом маніпулювання емоціями народу.

Кеннет Р. найбільш значну небезпеку популізму на сучасному етапі визнає в загрозі прав особи. Власне бачення він репрезентував у доповіді «Популізм проти прав людини: глобальне протистояння». Автор зазначає, що «права людини існують, щоб захищати людей від свавілля й байдужості влади. Вони встановлюють межу, за яку державі не можна заходити та нормативні установки, якими держава повинна керуватися. Сьогодні нове покоління популістів перекручує цю парадигму, претендуючи на «виразників «волі народу», які апелюють до декларованих інтересів більшості [128].

Привабливість такого популізму є більшою в обставинах зростаючого в соціумі невдоволення наявними умовами, за яких збільшується нерівність, теракти зумовлюють страх і тривогу, незвичне етнічне/расове, релігійне різноманіття соціуму спричиняють дикомфорт і зростає відчуття, що уряди та еліти загалом не зважають на проблеми соціуму.

Зазначене простіше усвідомлюється в обставинах, коли громадяни вже за власним бажанням дали згоду на обмеження їхніх прав, зокрема права на таємницю особистого життя, свободу пересування та інше, зважаючи на запровадження державними структурами заходів з профілактики тероризму (хоча їх результативність є досить сумнівною).

У будь-якому соціумі культура поваги прав людини вимагає повсякчасного сприяння, щоб нинішні страхи не знищили людську мудрість, на котрій було побудовано демократію.

Вияви популізму – стандартне явище періоду динамічних та приголомшливих змін. До одного з парадоксів людських цінностей належить те, що переважне число громадян одночасно демонструють нетерплячість в очікуванні змін та потужну консервативну тенденційність на користь уже

відомого. Зміни можуть стати гарними, проте постійно вважаються небезпечними.

Як зазначає Ф. Фернандес-Арместо, будь яка зміна викликає страх, розгубленість і невдоволення і люди, відчуваючи загрозу змін, внамагаються посилити свій захист і тому шукають прихисток у популістів [165].

Тобто, можна сказати, що популізм паразитує на своєрідному стані та суті масової свідомості, її насиченості утопіями, міфами, стереотипами, що збалансовують психологічну тривогу, невпевненість в майбутніх перспективах, знесилення внаслідок прагнення осмислити та пояснити оточуючу реальність, що зазнає динамічних змін.

Якраз в абсолютизації, фетишизації масових потреб за умови ігнорування справжніх змож їх задоволення і полягає, на наш погляд, основоположна слабкість популізму.

Прийнято вважати, що практично *кожна стадія суспільних перетворень починається, коли відбувається сплеск популізму* різного напрямку та різної сили. Через певний час він поволі розкриває утопічність своїх ідеалів, що, своєю чергою, зумовлює дискомфорт, інверсію, новий популізм, переважно з діаметрально протилежними цінностями. Щоб знизити загрози від такого стану соціуму, політикам, які перебувають при владі, потрібно налагодити чесний та відкритий діалог з громадянами, котрі бажають стати учасниками політичного процесу, а також прозоро здійснювати політичне управління.

Для цього нами запропоновано системне проведення навчання на курсах підвищення кваліфікації публічних службовців (державних службовців та осіб місцевого самоврядування) з питань розвитку культури ділового мовлення й особливостей публічних комунікацій [81], серед яких:

- знання: особливостей писемної та усної форм офіційно-ділового стилю; українського мовленнєвого етикету; види ділових документів і правила оформлення;

- вміння: сприймати інформацію, використовуючи вербальні та невербальні засоби спілкування; застосовувати норми ділового спілкування;

виголошувати промови різного призначення; організовувати та проводити бесіди, засідання, наради, збори тощо; орієнтуватися в різноманітних ділових комунікативних ситуаціях;

- навички: правильно, точно та зрозуміло повідомляти необхідну інформацію; готувати організаційно-розпорядчі документи з урахуванням вимог до використання мовних засобів; аналізувати тексти власних виступів *(див. Додаток : А).*

У результаті системного проведення нами такого навчання у 2020-2022 рр. у групах слухачів курсів підвищення кваліфікації (публічних службовців) у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка підвищився рівень:

- усвідомлення важливості володіння діловою українською мовою з метою мінімізації маніпулятивного впливу на них, зокрема під час виборчих кампаній;

- розуміння сутності політичної маніпуляції, як технології політичного управління, що має одночасно негативний і позитивний вплив на їхню свідомість і поведінку;

- визнання політичної маніпуляції як такої, що виникає під час зміни етапів демократичного розвитку - лібералізації, демократичного переходу, поглиблення демократії, згорання демократії.

Також визначено, що причиною маніпулювання свідомістю є розуміння громадянами істинних загроз демократії. Встановлено, що у відповідності до Democracy Index у 2021 році знизилася оцінка України з 5,81 у 2020 році до 5,57 у 2021 році, опустившись ще нижче порогу 6,00, вище якого країни класифікуються як «демократія з недоліками», а Україна відзначається як країна з «гібридним режимом». З'ясовано, що показник Democracy Index в Україні знизився частково через військові дії зі сторони РФ, оскільки функціонування уряду в умовах прямої війни зазвичай обмежує демократичні процеси на користь централізації влади в руках виконавчої влади та органів

безпеки або військового апарату з метою гарантування громадської безпеки [219].

Ми погоджуємось із думкою про те, що «популізм впливає на демократію негативно в контексті суспільної конкуренції та позитивно в контексті політичної участі [172].

З одного боку, популізм намагається обмежити конкуренцію, пропонуючи щоб ті суспільні групи які будуть названі "ворогами народу" не брали участі в політичному житті, і не мали доступу до медіа-ресурсів для пропагування своїх ідей. Для цього, вони часто вдаються до "параноїдального стилю в політиці", використовуючи емоційну риторику та конспірологічні теорії.

З іншого боку, популізм грає на стороні політичної участі, мобілізуючи ті суспільні групи, які вважають, що їхні погляди та ідеї не представлені в порядку денному політичного істеблішменту, оскільки згідно базового переконання популістів, весь народ і лише народ повинен визначати політику. Варто зазначити, що деякі специфічні форми популізму такі, як радикальні праві в Європі, намагаються обмежити політичну участь, зокрема виключаючи окремі групи, наприклад іноземних біженців чи трудових мігрантів [172]. Однак, вони вилучаються за етнічними та національними ознаками з корінного населення, проте не з народу, тобто відбувається активізація принципу нативізму, а не популізму.

Тобто, завдяки популізму можна досягти позитивного ефекту при розвитку демократичної держави, наприклад, використовуючи такі аспекти, як: створення можливостей для окремих груп бути залученими до політичного дискурсу; поширення нових ідей; заспокоєння народу; підвищення бойового духу; розвиток патріотизму та ін, але й при неконтрольованому використанні ігнорувати інтереси меншості.

Він може забезпечити мобілізацію політичної участі вилучених груп, інтеграцію їх до загальнодержавного політичного процесу, але й активувати

підрив захисту фундаментальних прав, оспорування значень та впливів не виборних інституцій, вибір яких не ґрунтуються на волевиявленні більшості.

За допомогою використання популізму можна підвищити чутливість політичної системи до потреб народу, забезпечити обговорення та пошук більш онучник рішень, але й призвести до моралізації політики, де відсутні дискусійні обговорення про неоднозначні та чутливі питання, а досягнення компромісних рішень видається неможливим.

Варто зазначити, що кожен із політичних режимів володіє своєю політичною динамікою, але коли вони досягають своєї точки стабільності, то зазвичай урівноважуються. Тобто вони не обов'язково постійно перебувають в русі до (більшої) демократії чи (більшого) авторитаризму, але не є абсолютно стабільними. Тому популізм може бути тим тригером, що призводить до змін і коливань.

Вплив популізму на процес демократизації розглянемо на різних етапах: лібералізація, демократичний перехід, поглиблення демократії, згорання демократії.

Розглянемо на різних етапах вплив популізму на процес демократизації.

1. Впродовж першої *стадії лібералізації*, коли авторитарний режим втрачає жорсткі обмеження та розширює деякі індивідуальні та групові права, популізм є достатньо позитивною силою для досягнення демократії. Оскільки він допомагає артикулювати потреби більшості суспільства, він формує основний наратив, який можуть транслювати опозиційні лідери, мобілізуючи усіх, хто розділяє ці потреби та опонує режиму, який ці потреби не забезпечує, а іноді й пригнічує.

2. Під час *етапу демократичного переходу від авторитарного режиму до електоральної демократії*, популізм відіграє вже не настільки очевидну, але скоріше конструктивну роль, поширюючи ідею, що громадяни повинні самі обирати своїх лідерів. Базуючись на переконанні, що політика є формою забезпечення народного суверенітету за будь-яку ціну, популісти будуть

атакувати владну еліту і вимагати умов за яких буже забезпечено доступ народних мас до влади – вільні та чесні вибори.

3. На *етапі поглиблення демократії* зазвичай запроваджуються реформи, які є критичними для ефективного функціонування інституцій, які спеціалізуються на захисті фундаментальних прав людини та забезпеченні повноцінного ліберально-демократичного режиму. Теоретично, популісти повинні опонувати процесу поглиблення демократії, оскільки вони інтерпретують демократію через носпорювану владу та волю "народу" і критикують роль не виборних інституцій. Останні зображаються як нелегітимні, які працюють задля специфічних інтересів окремих груп меншості, замість того, щоб захищати "справжні" інтереси більшості.

4. Наступна стадія демократизації є *згорання демократії, що зазвичай характеризує перехід від електоральної демократії до часткового (конкурентного) авторитаризму, або повного авторитаризму* в більш радикальних випадках. Популісти зазвичай відіграють не основну, однак все ж допоміжну роль, оскільки зацікавлені розхитати існуючі правила гри, зокрема атакуючи "корумповані еліти" за обмеження "справжнього" виявлення народної волі.

Д. Шеренговський зазначав, що популізм активно відстоює народний суверенітет та владу більшості, але протидіє правам меншості і плюралізму [172]. Саме тому, нерідко відбувається позитивний вплив популістів на процеси демократизації авторитарного режиму, в той же час виявляючи гальмуючий вплив на розвиток ліберальної демократії.

З метою збереження цінностей демократичного суспільства на території України вважаємо за необхідне забезпечити реалізацію наступних напрямів:

По-перше, потрібно послуговуватися конкретними й правильними поняттями, наприклад, тими, котрі б дозволили відрізнити референдум від плебісциту, що немає ніякого відношення до демократичного голосування або прямої демократії. Демократичні обрані уряди мусять налагоджувати реальну й серйозну комунікацію з народом у міжвиборний період, в іншому разі прірва

між суспільством і його представниками збільшуватиметься в геометричній прогресії, чим цілком можуть скористатися популісти різного ґатунку. Подолати цю прірву можна за допомогою прямої демократії та особливо інструмента законодавчої ініціативи.

По-друге, розвиток прямої демократії має відбуватися насамперед ґрунтуючись на цифрових технологіях, передбачаючи як інструменти організації масових політичних акцій, так і нові змоги забезпечення коштами політичних проєктів, зокрема, через краудфандинг. Демократичні уряди мусять працювати зі своїми громадянами та цікавитися їхніми потребами.

По-третє, формування онлайн-платформ, котрі б, з одного боку, були освітнім простором з політичної демократії та репрезентували найкращий досвід демократичного правління, з іншого боку, були майданчиком для консолідації лібералів-демократів, впровадження цінностей відкритого суспільства й об'єднання зусиль в плані боротьби з популістами. Треба організувати нові простори для дискусій, так звані масові онлайн-платформи для дебатів на актуальні теми (Massive Online Deliberation Platforms), завдяки яким люди зможуть налагоджувати спілкування між собою в іншій площині, порівнюючи з тим, як це здійснюється наразі в соціальних мережах.

Як зазначає І. Петренко, «частина українського політикуму прагне грати на полі лівого популізму, піднімаючи економічні питання, соціальної справедливості тощо, а частина заграє з риторикою правих популістів, прагнучи вибудувати національну ідентичність на основі етнонаціонального, а не громадянського компоненту. Все частіше можна почути, що ліберали – погані, а ті хто захищає подібні цінності є ворогами народу. Загалом пошук ворогів дуже популярний в сучасній Україні. Більша частина політикуму прагне отримати електоральну підтримку мобілізуючи українців на боротьбу з ворогами різного ґатунку» [112]. Така риторика сповільнює становлення нашої країни та поляризує розгублений перманентною кризою політичною кризою соціум.

Як висновок, зазначимо, що у рамках нашого дослідження можна надати певні рекомендації основним стейкхолдерам:

Центральній виборчій комісії - зобов'язати політичні партії: обов'язково визначати критерії вимірюваності їхніх обіцянок, терміни їх здійснення; у своїх програмах не зазначати про те, що вже реалізовано, в декларативній формі, а замість того писати про свої чіткі кроки на перспективу. Це можна реалізувати за допомогою напрацювання ЦВК спеціального особистого кабінету для партій на період виборчої кампанії, куди партія завантажуватиме відповідний текст та терміни, показники здійснення обіцянок. Це дасть змогу уникнути путих обіцянок, котрі партії окреслюють у своїх програмах.

Міністерству освіти і науки України: спільно з громадянським суспільством й аналітичними центрами напрацювати плани уроків й матеріали до них, щоб надавати учням знання про популізм і його особливості й надалі викладати зазначений матеріал в межах предмета «Громадянська освіта». Завдяки цьому учні матимуть знання про популізм і його головні особливості перед тим, як отримають можливість голосувати. Відтак з огляду на це збільшиться шанс усвідомленого вибору й поліпшиться політична культура в державі.

Міністерству цифрової трансформації - сприяти забезпеченню розробленню веб-порталу, на якому будуть розміщені відомості стосовно повноважень кожного органу влади задля їх перевірки з боку виборців (user-friendly).

У незалежній Україні є кілька факторів значного й довготермінового впливу популізму. Один із них, - це якість політичної культури, передусім такий її компонент, як несформованість у великої кількості людей спроможності на критичному рівні розуміти непросте соціально-економічне та політичне сьогодення, схильність робити термінові й дуже прості висновки зі складних та суперечливих явищ; низький рівень володіння українською діловою мовою. Підґрунтя було закладено впродовж не одного десятиріччя радянського періоду української історії, коли через відсутність основних

свобод, справжньої публічної політики та дискусій належна культура аргументації, доказового аналізу, не мала змоги утворитися.

Тому виникла потреба у вивченні популізму як феномену і технології політичного управління, досконалому володінні українською мовою й основами політичного дискурсу.

Висновки до третього розділу

Узагальнюючи результати дослідження щодо розгляду напрямів застосування феномену політичного популізму в Україні як політичної технології у позитивному і негативному сенсі, зроблено наступні висновки:

1. Запропоновано модель мінімізації впливу політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення, метою якої є досягнення високого рівня ефективності діяльності учасників політичних відносин та забезпечення їх прозорості і підзвітної діяльності задля повернення довіри громадськості до політичної сфери у контексті здійснення чесного виборчого процесу. Зазначена модель включає:

- сфери впливу (законодавство, ЗМІ, цінності та ідеологія, громадянська участь, інклюзивність політичних інститутів, фактчекінг, конституціоналізм);
- основних стейкхолдерів (ЦВК, МОН, МЦТ) та рекомендації з удосконалення їх діяльності;
- комплекс заходів із мінімізації політичного популізму в Україні (законодавчі, політичні, організаційні, технологічні);
- пріоритетні напрями зменшення негативного впливу політичного популізму в Україні (відновлення довіри до представницької демократії й виборчого процесу; розвиток відповідальної державної інформаційної політики; удосконалення громадянської освіти з розвитку критичного мислення/політичної культури).

Охарактеризовано технологію фактчекінгу публічних промов і заяв політичних лідерів на предмет їх відповідності реальним фактам і

запланованим цілям, яка мінімізує негативний вплив політичного популізму і включає такі маркери, як: акцентування на інтересах і важливому значенні народу як гомогенної групи; протиставлення народу політичним елітам; боротьба з політичними елітами, які апріорі мають погане моральне походження; спрощення дійсності й труднощів політичних трансформацій чи реформ з метою мобілізації електорату; акцентування на тому, що популісти – частина народу; наявність критики статусу кво; ігнорування інститутів та процедур, які ніби то стають на заваді виконанню волі народу та здійсненню змін; визначення особливостей поведінки популістів, а не їхніх промов чи програм.

Уточнено, що виборчі технології є сукупністю організаційних і пропагандистських заходів, які сприяють приведенню до влади певного політика, групи політиків, політичної організації або їх коаліції. Їхній розвиток становлення пройшов свій шлях від газетної епохи (1860-1940 рр.) до телевізійної (1940-1980 рр.) і нині – до цифрової (з 1980 р. – 2000і р.) та епохи постправди (теперішній час).

2. Акцентовано увагу на розвитку наукових засад політичного управління. З'ясовано, що воно здійснюється політичними партіями й іншими інституціями громадянського суспільства, ідеологія яких часто змінюються під впливом вимог, потреб, інтересів та мотивів суспільства і, як правило, використовують політичну маніпуляцію як управлінську технологію, яка одночасно здійснює, як позитивний, так і негативний впливи. Запропоновано модель застосування політичного популізму для вдосконалення політичного управління в сучасних умовах та перелік заходів, покликаних зменшити його негативний вплив та підвищення позитивного впливу.

З'ясовано, що «масова людина» під впливом маніпулятивних політичних технологій, які є складовою політичного управління, сприяє розвитку демократії, що ґрунтується на сформованих тісних і горизонтальних зв'язках у публічному управлінні та перерозподілі відповідальності – від колективної до особистісної.

3. Визначено, що утвердження демократичних цінностей є основою консолідації сучасного українського суспільства на сучасному етапі державотворення, які сприяють:

- розвитку цифровізації політичного управління, який передбачає активне використання Twitter, Facebook, Instagram під час виборчих кампаній;
- формуванню онлайн-платформи як освітнього простору з політичної демократії й майданчика для об'єднання зусиль політично активних громадян задля впровадження цінностей відкритого демократичного суспільства.

З'ясовано, що політичний популізм може бути тим тригером, що призводить до змін і коливань та по-різному впливає на процес демократизації суспільства на різних його етапах, зокрема на етапах лібералізації, демократичного переходу, поглиблення демократії та її згорання.

Запропоновано органам державної влади (ЦВК, МОН України, Міністерства цифровізації України), інститутам громадянського суспільства (політичним партіям, громадським організаціям) практичні рекомендації і комплекс заходів.

Основні результати цього розділу увійшли до наступних публікацій автора: [81; 97; 218].

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливе наукове завдання, яке полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні феномену популізму у контексті історії, ідеології, технології, аналізі доцільності його застосування у сучасному політичному дискурсі та розроблення шляхів його застосування у сфері політичного управління в Україні, відповідно до чого сформульовано такі висновки та рекомендації:

1. Визначено наукові підходи щодо класифікації етапів історичного розвитку феномену політичного популізму: перший (кінець XIX ст.), пов'язаний з утворенням американського аграрного (фермерського) популізму в США; другий (початок XX ст.) – популістський рух у державах Латинської Америки, який зумовив такі ідейно-політичні напрями, як апризм, жетулізм, піронізм; третій (30-ті рр. XX ст.) – популістський рух під час «великої депресії» в США; четвертий (друга половина XX ст.) – західноєвропейський популізм, якому властиве крайнє праве ідейно-політичне спрямування; п'ятий (90-ті рр. XX ст.) – розвиток світового популістсько-демагогічного руху в політиці Центральної та Східної Європи, що ґрунтуються на ідеях неолібералізму; шостий – постмодерний популізм, пов'язаний з впливом культурно-цивілізаційних факторів на сферу політики; сьомий – «великий вибух» популізму, 2014 рік – до сьогодні, який характеризується перемогою популістських сил на виборах в США та Європі.

Уточнено поняття *«політичний популізм»*, під яким розуміється особливий політичний феномен, який, ґрунтуючись на унікальній комбінації специфічних ознак (політична демагогія, маніпулювання масовою свідомістю та громадською думкою, міфологізація політики, інспіраційне лідерство), одночасно виступає ідеологією, засобом політичної боротьби, механізмом здобуття влади, суспільно-політичним рухом, стилем політичної поведінки або комбінацією вищезначених аспектів та апелює до інтересів «простого»

народу, його страхів, надій, протиставляючи їх інтересам елітарного прошарку суспільства.

Виокремлено чинники політичного популізму, якими є наявність популістських партій, діяльність яких ґрунтується на лівій ідеології та наявність політичного дискурсу як способу мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації та запропоновано такі шляхи їх усунення, як постійний моніторинг діяльності політиків із застосуванням достовірної науково-доказової бази та розвиток їх політичної культури.

2. Розкрито сутність поняття «політичний дискурс, під яким розуміється складна символічна дійсність, у якій функціонує комплекс усіх мовних актів, які використовуються в політичних дискусіях, а також правил публічної поведінки та політично важливими символами й концептами, які стають критеріями правильності чи неправильності дій у межах певного соціуму і не призводять до політичної комунікації.

3. Розроблено методологію дослідження феномену політичного популізму. З-поміж підходів політичних дослідників стосовно критеріїв визначення популістських політиків і рухів з-поміж решти і їх дослідження можливо виокремити: харизматичний, ідеологічний, комунікаційний, стратифікаційний. Усі теоретичні площини даних підходів і емпірична основа їх аргументування формують теоретичні засоби для дослідження популізму на практиці. Здійснивши аналіз кожного із зазначених підходів в межах даних засобів, послідовно можна зробити такий висновок.

З'ясовано, що найбільш важливим для вивчення переважної частини форм популізму вважається стратифікаційний підхід до критеріїв виокремлення популістських політиків і рухів з-поміж інших. Оскільки, ґрунтуючись на ньому, можливо: 1) встановити критерії щодо формулювання популізму в аспекті визначення динаміки змін у бажаннях народу модернізувати політичний режим, а не конкретні речі та обґрунтувати ідеологію або комунікацію, або такі політичні феномени, що

завжди були наявні в політиці, як харизматичне лідерство; 2) окреслити своєрідність популістських рухів та політичних акторів на тлі інших політичних рухів та акторів. А також чітко відділити перших від решти. А не об'єднувати в єдиному комплексі багато політичних феноменів, подібно до того, як це здійснюється в ході харизматичного й комунікаційного підходу.

4. Охарактеризовано базові ідеологічні концепти феномену політичного популізму, що ґрунтуються на міжнародному досвіді й етапах його історичного розвитку в ідеологіях лібералізму (на прикладі США і країн Західної Європи), соціалізму (на прикладі Китаю), націоналізму (на прикладі Великої Британії (Шотландія), Іспанія (Каталонія), Канади (Квебек).

З'ясовано, що у наукових поглядах на політичний популізм відбулась відповідна трансформація, зумовлена змінами політичних ідеологій. У країнах Заходу політична ідеологія змінилась із ліберальної на неоліберальну і постмодерну, які вплинули на створення не традиційних політичних партій і спричинили зсув електоральної підтримки в бік популістів. У країнах Сходу стабільно функціонує соціалістична ідеологія, яка лише частково трансформувалась у радикальну і крайнє праву, що сприяло розвитку риторики націоналізму.

Визначено, що політичний популізм:

– відіграє особливу роль у ліберальній ідеології (на початку XIX ст.) в умовах перехідних етапів розвитку держав та у ході економічних і політичних криз, зокрема кризи традиційних політичних партій і суспільних цінностей; сприяє формуванню механізму демократичного контролю і, його основі – сильній виконавчій владі в державі, встановленню співвідношення демократії та соціальної відповідальності, розвитку ідеї участі;

– має однакові мотиви та суперечності у контексті функціонування соціалістичної ідеології (наприкінці XIX ст.), яка ґрунтуються на ідеях лейборизму (руху, спрямованого на захист інтересів організованого

робітничого класу), що, в свою чергу, сприяє впровадженню більшої економічної безпеки й інтеграції робітничого класу в нове індустріальне суспільство і, тим самим, змінює не лише структуру суспільства, а й мотивацію його членів, які мають керуватися не егоїзмом, а альтруїзмом, орієнтуватися не на конкуренцію, а на співпрацю;

– орієнтується на риторику націоналізму, розповсюджену у ХІХ-ХХ століттях як результат встановлення індустріальної доби, спрямовану не стільки на фактичне відокремлення регіонів від держави, скільки на одержання більш значної фінансової та податкової самостійності, що розвивається на фоні зростання євроскептицизму впродовж останнього десятиліття та політики регіональної ідентичності, яка ставить самовизначення нації в безпосередню залежність від існування власної державності, що набуває форм політичного конфлікту і підштовхує до збільшення сепаратистських настроїв (наприклад Шотландії, Фландрії, Квебеку, Каталонії, Басконії, Еуаскаді та ін.); обумовило нові виклики внутрішньої єдності держав, які потребують від політичних суб'єктів вирішення не лише конституційно-правових питань, а й ціннісних і соціокультурних, зокрема активне застосування ними методів сучасної візуалізації, мережевих технологій, соціальних засобів масової інформації у боротьбі проти сепаратизму.

5. Розроблено й обґрунтовано напрями застосування феномену політичного популізму у сфері політичного управління в Україні з метою її демократичного розвитку:

– розроблення й обґрунтування моделі мінімізації впливу політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення, яка включає сферу впливу; стейкхолдерів та рекомендації з удосконалення їх діяльності; комплекс законодавчих, політичних, організаційних, технологічних заходів; напрями зменшення негативного впливу політичного популізму на суспільну свідомість та повернення довіри громадськості до

політичної сфери у контексті здійснення чесного виборчого процесу. виборчого процесу;

– обґрунтування політичної маніпуляції як однієї з базових технологій політичного управління, що має позитивний і негативний вплив на суспільну свідомість і сприяє, відповідно, розвитку чи стримуванню демократичних змін;

– визнання політичної маніпуляції як технології політичного управління, що обов'язково призводить до змін і коливань у державі та суспільстві і по-різному впливає на процеси демократизації на різних її етапах - лібералізації, демократичного переходу, поглиблення демократії, згорання демократії.

Обґрунтовано, що до законодавчих заходів з мінімізації впливу феномену політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення віднесено заходи з підвищення відповідальності за підкуп та завідомо нечесну виборчу боротьбу, за без відповідальну інформаційну політику; повернення конституціональних засад проведення виборів; до політичних – з розвитку інклюзивних політичних інститутів, як драйверів подальшого економічного зростання держави; до організаційних – з удосконалення громадянської освіти молодого населення у контексті підтримання у її представників ціннісних орієнтирів щодо обраного ідеологічного вектору; до технологічних – з мобілізації громадянського суспільства у напрямі демократичних цінностей за допомогою створення онлайн-платформ для проведення дебатів із відповідним модеруванням та встановленими правилами дискутування, фактчекінгу публічних промов та заяв популістів на предмет відповідності реальних фактів запланованим цілям.

Визначено, що утвердженню цінностей демократичного суспільства сприяє:

– оперування чіткими та законодавчо обґрунтованими поняттями;

- розвиток інформаційно-комунікаційних технологій як інструментів прямої демократії задля проведення масових політичних заходів, так і фінансування політичних проектів інноваційними методами;

- створення онлайн-платформ як інструментів освітнього простору та майданчика об'єднання зусиль з метою раціонального використання політичного популізму в політичному управлінні.

6. Надано практичні рекомендації органам державної влади із мінімізації політичного популізму під час виборчого процесу:

- Центральній виборчій комісії – зобов'язати політичні сили, політиків обов'язково прописувати такі критерії, як вимірюваність їхніх обіцянок, чіткі терміни їх здійснення. Зобов'язати політичні партії в своїх програмах не зазначати про те, що вже реалізовано, в декларативній формі, а замість того писати про свої чіткі кроки на перспективу.

- Міністерству освіти і науки України спільно з громадянським суспільством й аналітичними центрами напрацювати плани навчальних занять й матеріали до них, щоб надавати здобувачам освіти різних рівнів знання про політичний популізм і його особливості в межах різних навчальних дисциплін («Громадянська освіта», «парламентаризм у системі публічного управління» тощо) з метою підвищення рівня політичної грамотності і політичної культури в цілому.

- Міністерству цифрової трансформації – сформувати веб-портал, що стане user-friendly та котрий міститиме відомості стосовно повноважень кожного конкретного органу влади, заради того, щоб виборці мали змогу здійснити перевірку повноважень того чи іншого органу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко І. В. Місце і роль особистості в політичній системі сучасного суспільства : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / І. В. Алексєєнко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 1999. 20 с.
2. Антонова О. Р. Взаємодія Верховної Ради України з неурядовими організаціями: державно-управлінський аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2015. 20 с.
3. Бабич-Декань О. Політична підсвідомість. Якщо технологи влади не вивчать місцевої специфіки, то політреформа матиме зворотний результат. Політика і культура. 2002. №20 (199). С. 18.
4. Бакуменко В. Д. Напрями державно-управлінської діяльності // Енциклопедія державного управління: у 8 т. НАДУ при Президентові України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Т 2. К. : НАДУ, 2011. С. 400-402.
5. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика : монографія. К. : МАУП, 2000. 384 с.
6. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: [монографія]. К: МАУП, 2003. 424 с.
7. Безп'ятчук Ж. BBC News Україна. 25 квітня 2019. ULR: www.bbc.com/ukrainian/features-48036762
8. Божко Я. Популізм: між народною волею та охлократією. URL: https://medLum.com/nastupna/populism-1e6e5f603b6d?fbclid=IwAR0RGeWWvbx7RRpS9uGivlCSvGr8uqEf0t5f_sILMoBUgetweRPxojex5J8.
9. Брайчевський Ю. С. Поширення політики популізму та зміни ідеологічного простору у країнах Європи. Географія та туризм. 2019. Вип. 52. С. 52-59.

10. Брайчевський Ю. С. Поширення політики популізму у демократичних країнах заходу: суспільно-географічний аналіз виборів президента США 2016 р. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2017. Вип. 3-4. С. 144-151.

11. Брегеда А. Ю. Основи політології. К.: КНЕУ, 2000. 312 с.

12. Брус Т. М. Аналіз державної політики. Енциклопедія державного управління : у 8 т. НАДУ при Президентіві України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Т 4 : Галузеве управління / наук.-ред. кол. : М. М. Іжа (співголова), В. Г Бодров (співголова) [та ін.]. К. : НАДУ, 2011. С. 36-37.

13. Бурдюг М. М. Чинники зростання популізму в умовах ліберальної демократії. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), І. М. Милосердна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 66. С. 89-97.

14. Бурдяк В. Тенденції авторитаризму і популізму в діяльності політичних лідерів та партій Болгарії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2020. Т. 42. С. 136-147.

15. Бурдяк В., Макар Ю. Популізм складова діяльності українських політичних партій. *Україна Європа Світ*. Т., 2015. Вип. 10. С. 132-133.

16. Вайнштейн Г.І. Сучасний популізм як об'єкт політологічного аналізу Поліс. *Політичні дослідження*, 2017. № 4. С. 69-89.

17. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. *Історія комуністичної утопії*. Київ: Всесвіт, 1999. 510 с.

18. Валентина Гошовська, Людмила Лукіна. Політичний дискурс як феномен сучасної політики. *Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>, С. 20-22.

19. Варій М. Політико-психологічні передвиборчі технології. К., 2003. С. 8.
20. Вдовиченко В. А. Постмодерний популізм в Італійській Республіці (у контексті виборів до Європарламенту 2019). Зовнішні справи. 2019. № 1. С. 17-20.
21. Вегеш М. М. Історія і політика: у 4-х т. Т. 4. Ужгород: УЖ НУ, 2005. 478 с.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
23. Вілбер К. Трамп і епоха. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2019. 136 с.
24. Волдрон Дж. Теоретичні засади лібералізму. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза [Текст]: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; Наукове товариство ім. Вячеслава Липинського. 2-ге вид., перероб. К. : Простір; К. : Смолоскип, 2009. С. 68-88.
25. Гапоненко В. А. Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова / Гапоненко Віра Анатоліївна. Київ, 2020. 441 с.
26. Гедікова Н. П. Основні напрями сучасного лібералізму та їхні характерні особливості. *Політологічні записки*. 2011. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_8.
27. Год Н. Двопартійна система США та популістський рух наприкінці ХІХ на початку ХХ століття: проблема політичної трансформації. *Історична пам'ять*. 2012. № 27. С. 120.
28. Головатий М. Мистецтво здобувати владу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4 (37). С. 28-43.

29. Гошовська В.А. Ораторське мистецтво публічного діяча: навч. посібник. К.: НАДУ, 2017. 215 с.

30. Гомза І. Світло й тінь популізму. Чого більше від популістів – загрози чи можливостей. URL: <https://voxukraine.org/svitlo-j-tin-populizmu-chogo-bilshe-vid-populistiv-zagrozh-chi-mozhливостей>.

31. Гонюкова Л.В. Політичні партії як суб'єкти державної політики в сучасній Україні: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управління. Київ, 2010. 410 с.

32. Горбатенко В. Десять уроків політичного лідерства для пострадянських керівників. Політичний менеджмент. 2006. Спецвипуск. С. 48-63.

33. Гошовська В. А. Професійна діяльність політиків та державних службовців як віддзеркалення наявності/відсутності у них знань з елітознавства. *Глобальне управління: теорія та практика: І міжнар. наук.-практ. конф.: зб. наук. пр. (Греція, Афіни, 23-26 вересня 2015 р.)* / [за заг. ред. Dr. Sousana Michailidou, Attorney At Law Elias S. Spyriades, MD. Nikolaos G. Vakoouras, О. М. Руденко, О. В. Червякова] Афіни. Євро-Середземноморська Академія мистецтв і науки, 2015. 176 с. С. 36-39.

34. Гошовська В. Політологічна складова у системі підготовки фахівців з парламентаризму в Національній академії державного управління при Президентові України. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 296-298.

35. Гошовська В.А. Представницькі органи влади у забезпеченні сталого розвитку України. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*: Видавництво НАДУ, 2020. С. 91–96.

36. Григор'єв О. В. Виклики ліберальній демократії в умовах росту популізму: кейс Чехії. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2018. № 6. С. 42-48.

37. Грубінко А.В. Європейський Союз після Brexit: продовження історії Моногр. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. 258 с.

38. Гула Р. В. Основні теоретичні підходи та характеристики націоналізму як ідеології та суспільно-політичної практики. Гілея: науковий вісник. 2013. Вип. 79. С. 273-276.

39. Газда Ї., Лазурова Н.О. Політичний дискурс: функції слова в політичному мовленні (на матеріалі української та чеської мов). Мовознавство. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Випуск 16, 2011. С. 38-43.

40. Дем'яненко В. М. Популізм як прояв кризи демократії у сучасному науковому дискурсі. Регіональні студії / Гельветика. 2020. С. 71-76.

41. Дем'яненко М. Популізм як політичний феномен і маніпулятивна технологія: дис. на зд.н.с. канд. політ. наук. К., 2015. 177 с.

42. Дем'яненко М. Популізм: засоби маніпулятивного впливу на електорат. Політичний менеджмент. 2011. № 2. С. 94.

43. Деменко О. Ф. Триумф лівого популізму в Греції: причини та наслідки. Проблеми всесвітньої історії. 2020. № 3. С. 186-203.

44. Дем'янчук О. П. Державна політика та публічна політика: варіант перехідного періоду. URL: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV18_2000_polityk/05_demyanchuk_op.pdf

45. Державна політика у сфері охорони здоров'я: кол. моногр. : у 2 ч. Ч. 1 / [кол. авт. ; упоряд. проф. Я. Ф. Радиш; передм. та заг. ред. проф. М. М. Білинської, проф. Я. Ф. Радиша]. К. : НАДУ, 2013. С. 7.

46. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

47. Дудко І.Д. Президент vs бюрократія в системі зовнішньої політики США: до питання про теоретичну парадигму американської політичної думки. *Економіка і держава*. Серія: Політологія. 2020. № 2. С. 20-26.

48. Джон Б. Джудіс. Великий вибух популізму. Харків: Книжковий дім «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 192 с.

49. Джонсон відмовив Шотландії у референдумі про незалежність. Європейська правда. 14 січня 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-johnson-shotlandia-nezalezhnist/30376921.html>.

50. Дмитренко М. Політична система Україна: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. К.: Знання України, 2008. С. 164-165.

51. Додонов Д. Р. Феномен популізму в сучасному політичному просторі. Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 123. С. 287-292.

52. Дубина О. Що таке популізм? // Політика і час (Зовнішні справи). 1992. № 3. С.67-71.

53. Елітознавство: підручник. За заг. ред. В.О. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. 268 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Pidruchnuiky_NADUZ8cff21da-8434-4265-814c-55dd8266d664.pdf.

54. Житко А. О. «Вибух популізму» у XXI столітті: дослідницькі інтенції щодо визначення «універсальних» характеристик. Сучасне суспільство, 2019. Вип. 2. С. 72-81.

55. Житко А. О. «Сучасний популізм» як елемент проблемного поля сучасного політологічного дискурсу. *Сучасне суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 70-82.

56. Економічний популізм у країнах Латинської Америки. URL: https://pidru4niki.com/16011013/politekonomiya/ekonomichniy_populizm_krayin_ah_latinskoji_ameriki

57. Захарова Є. Лібералізм як методологічна концепція громадянського виховання США. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. *Педагогічні науки*. 2012. Вип. 112. С. 189-198.

58. Заяць Н. В. Народна законодавча ініціатива: прояв популізму влади чи реальний інструмент демократії. *Dictum factum*. 2020. № 3. С. 75-83.

59. Елітознавство: підручник /кол.авторів; за ред.. В.А.Гошовської, Л.Г.Комахи. 2-е видання, перероблене та доповнене. Київ. Вид-во «Центр учбової літератури», 2022. 220 с.

60. Іванова Н. Ю. Політичний популізм в умовах незавершеної трансформації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, 2019. Вип. 26. С. 42-48.

61. Івченко Ю. В. Націоналізм як базова ідея державного патріотизму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 19. С. 12-15.

62. Індекс демократії. Як змінювалося місце України у ключових рейтингах демократії за сім років. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/02/12/infografika/polityka/yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-klyuchovyx-rejtynhax-demokratiyi-sim-rokiv>.

63. Калюжна Ю. І. Популізм, як політико-культурний феномен сучасної світової політики. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, 2017. Вип. 2(14). С. 80-87.

64. Когутюк В. Ю. Теоретико-методологічні засади розвитку державного управління виборчим процесом в Україні (на основі досвіду країн ЄС) [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Когутюк Віталій Юрійович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2017. 20 с.

65. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології. К.: Центр учбової літератури, 2009. 520 с.

66. Кирилюк Ф.М. Політологія. К.: Здоров'я, 2004. 776 с.

67. Кіянка І. Б. Популізм і вибори в контексті глобалізаційних змін. *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 4. С. 43-52.

68. Кіянка І. Б. Популізм як політологічна категорія. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія, 2015. № 1. С. 67-75.

69. Кіянка І. Ідеї популізму в контексті консерватизму та лібералізму. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2018. № 5. С. 101-107.

70. Кіянка І. Популізм в країнах Західної Європи: кінець ХХ початок ХХІ ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 22-27.

71. Кіянка І. Популізм як виклик публічному управлінню: історичний аспект. *Науковий вісник. «Демократичне врядування»*. 2018. Вип. 21. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk21/fail/Kijanka.pdf

72. Ключник Р. М. Популізм як сучасний політико-економічний феномен. *Академічний огляд*. 2020. № 2. С. 5-18.

73. Костюк Т. Динаміка змін політичних інститутів і процесів в «після помаранчевій» Україні: співвідношення міжнародних та внутрішньополітичних аспектів: дис. канд. пол. наук : 23. 00. 02. Л.: 2013. 193 с.

74. Кокорев О. Проблеми якості демократії Литви: вплив популізму та мінливості партійного ландшафту. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 3. С. 175-180.

75. Колодко Гжегож В. Соціалізм чи капіталізм? *Tertium datur*. Економіка і прогнозування. 2018. № 1. С. 7-36.

76. Комунікативна компетентність народного депутата: практикум / авт. кол.: В. С. Куйбіда, В. А. Гошовська, Л. А. Пашко та ін. ; за заг. ред. проф. В. А. Гошовської. 2-ге вид., розшир. Київ: НАДУ, 2018. 176 с.

77. Кондратенко Д. Економічний націоналізм: політичні теорії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2010. № 3 (47).

78. Корвецький О. Д. Система охорони здоров'я. *Енциклопедія державного управління*: у 8 т. / НАДУ при Президентіві України; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Т. 4. К.: НАДУ, 2011. С. 583-585.

79. Корсак К. В. Популізм і ноопопулізм: мультидисциплінарний аналіз існування і застосування. *Humanities studies*. 2020. Вип. 5. С. 36-49.

80. Кочубей Л. О. *Виборчі технології*. К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 332 с.

81. *Культура ділового мовлення як інструмент кар'єрного зростання посадових осіб місцевого самоврядування: загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування / Укладачі: Гошовська В.А., Плотницька І.М., Лукіна Л.В. Київ.: КНУТШ. 2022. 6 с.*

82. Крізі Г. Випробування популізмом: у чому особливість ситуації у Східній Європі, 2018. URL: <https://voxukraine.org/uk/viprobuванняa-populizmom-u-chomu-osoblivist-situatsiyi-ushidnij-yevropi>.

83. Куц Г. М. Класичні політичні ідеології: базові принципи та сутнісні розбіжності. *Політикус*. 2015. Вип. 2. С. 65-69.

84. Кушнір І. О. І. Франко про сутність соціалізму. *Філософія. Культура. Життя*. 2013. Вип. 39. С. 49-60.

85. Лаврук Т.В. Конструювання політичних пріоритетів: ціннісний аспект. *Вісник Дніпропетровського університету: Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2015. Том 5. С.125-133.

86. Лібералізм. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=55373

87. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*, 2012. № 2. С. 69-77.

88. Лівий vs правий. URL: Погляд на світ <http://c4u.org.ua/livuj-vs-pravuj>

89. Ліві чи праві. Ви розумієте різницю між ними? А самі ви хто? URL: <https://ua-news.liga.net/politics/articles/livi-chi-pravi-vi-rozumiete-riznitsyu-mij-nimi-a-sami-vi-hto-vladatsemi/>

90. Лісничук О. В. Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену. Наукові записки. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. Вип. 4(78). С. 63-73.

91. Ліхачов В. Ультраправий екстремізм як загроза українській демократії. РееїЗотИоиБе. URL: <https://freedomhouse.org/report/special-reports/far-riah-extremism-threat-ukrainian-democrasy-ukrainian-translation>.

92. Лукіна Л. В. Концептуалізація популізму в політичному дискурсі. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. № 35/2021. С. 211 - 221. URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua>

93. Лукіна Людмила. Особливості проявів популізму в сучасному світі. Практична політологія: тенденції і перспективи : зб. матеріалів І-ї Всеукраїнської науково-практичної інтрнет-конференції (Київ, 17 березня 2-21 р.) /за заг. ред. В.А.Гошовської. Київ.: НАДУ. 2021. С. 41 – 45. URL: <http://academy.gov.ua/parliaments/?lang=ukr&tip=dop&tipn=Page&page=3>

94. Максюта А.В. Імідж політика VIA політичне інтерв'ю. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. № 5. С. 417-421. ULR: http://www.nbu.gov.ua/Portal/natural/Nvvnvnu/filolog/2009_5/R7/Maksyuta.pdf.

95. Лукіна Л.В. Політичний дискурс: сутність та особливості застосування. Науковий журнал «Політикус». Випуск 2. 2021. С. 75 – 80. URL: www.politicus.od.ua

96. Людмила Лукіна. Популізм – особливість сучасного політичного дискурсу. 30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2021 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої, В. А. Гошовської. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2021. С. 52-54. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/273/files/5e2f5bc9-7e3f-4bb1-8017-18758fd31148.pdf>

97. Лукіна Л.В. Утвердження демократичних цінностей як основа консолідації сучасного українського суспільства. *Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства*: монографія

/авт. кол.: В.А.Гошовська [та ін.]: за ред. В.А.Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с. С. 104-111. Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія «Бібліотека народного депутата».

98. Лукіна Л.В. Популізм у політичних культурах країн заходу і сходу: порівняльний аспект. *Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 268 с. <https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=1928> , С. 151-154.

99. Людмила Лукіна. Модель мінімізації застосування політичного популізму під час виборів в Україні. *Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу*: матеріали щорічн. Вс. круглого столу до Дня Гідності та Свободи України (Київ, 23 лист. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>

100. Лукіна Л.В. Утвердження демократичних цінностей як основа консолідації сучасного українського суспільства. Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія /авт. кол.: В.А.Гошовська [та ін.]: за ред. В.А.Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с. С. 104-111. Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія «Бібліотека народного депутата».

101. Морарь М. В. Націоналізм в ідеології, політиці та практиці політичних партій). Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 87. С. 327-331.

102. Опитування IRI: суспільно-політичні погляди в Україні http://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_obschestvenno-politicheskie_vzglyady_v_ukraine.html?fbclid=IwAR2JkQv6On7q7hOpePwkw1UOZZLvw12KSESpW8tZ_HbTjwBLSYFLjAeuZp4

103. Опитування IRI: суспільно-політичні погляди в Україні
http://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_v_ukraine.html
104. Неолібералізм. Енциклопедія сучасної України. URL:
https://esu.com.ua/search_articles.php?id=55373
105. Новакова О. В. Тренд популізму у сучасному політичному процесі. Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія: збірник наукових праць, 2017. №1(35), С. 137-145.
106. Основні ідейно-політичні течії сучасності. URL:
<https://subject.com.ua/political/bulbenuk/17.html>
107. Орлов Ю. В. Характеристика основних політико-культурних факторів екологічної злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6, т. 4. С. 144-148.
108. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020р. соціологія). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r>
109. Передвиборна програма «Європейської солідарності», 2019 URL:
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/showdoc2pf7171=335 pid409=27.doc>.
110. Передвиборна програма Володимира Зеленського, 2019. Режим доступу <https://program.ze2019.com>.
111. Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу», 2019. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/showdoc2pf7171=403 pid409=27.doc>.
112. Петренко І. Інформаційно-політичні виклики цінностям відкритого суспільства у передвиборчий період в Україні: міжнародний досвід, ситуація в Україні, ефективні засоби протидії та комунікації. Міжнародний фонд «Відродження». Київ. 2018. 32 с.

113. Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія / авт. кол. : В. А. Гошовська [та ін.] ; за ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2021. 144 с.
114. Пойченко А. М. Політика: теорія і технології діяльності / А. М. Пойченко. К.: [б. в.], 1996. 163 с.
115. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
116. Політична комунікація. URL: <https://www.google.com/search?client=opera&q=політична+комунікація&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>.
117. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича. К.: Парламентське вид-во, 2010. 183 с.
118. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Довіра, 2004. 387 с.
119. Політологічний словник / за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.
120. Політологія / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Концерн «Видавн. Дім «Ін Юре», 2005. 520 с.
121. Політологія у запитаннях та відповідях [Текст] / за заг. ред. К. М. Левківського. К. : Вищ. шк., 2003. 263 с.
122. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і суспільство / А. Колодій, В. Харченко, Л. Климанська, Я. Косьміна. К. : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. 584 с.
123. Поліщук І. О. Поняття «виборчі технології»: основні концептуальні підходи. Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія :

зб. наук. пр. / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Х. : Право, 2011. 2011. №7. С. 189-200.

124. Політологія: Підручник / За ред. М.М. Вегеша. К.: Знання, 2008. 556 с., С. 50-51. (Вища освіта ХХІ століття).

125. Попович О. Що таке популізм: теорія Ернесто Лаклау. URL: <https://commons.com.ua/uk/sho-take-populizm-teoriya-ernesto-laklau>

126. Праздніков М. Чому популізм не лише загроза, а й шанс. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2434197-comu-populizm-ne-lise-zagroza-a-j-sans.html>.

127. Прохоров А. Інформаційно-психологічне підґрунтя політичних технологій. Наук. зб. «Києво-Могил. акад.» 2002 Т. 20: Спец.вип., ч. 1. С. 256.

128. Прядко Т. П. Актуалізація популізму як один із проявів зростання психологічної тривожності суспільства в умовах глобалізації. Молодий вчений. 2017. № 9.1. С. 137-142.

129. Прядко Т. П. Зародження та розвиток популізму у США та Латинській Америці. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Вип. 14. С. 15-21.

130. Плотницька І. М. Ділова українська мова : навч. посіб. / Нац. акад.. держ. упр. при Президентові України. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 256 с.

131. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. Дата оновлення 17.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325/2001#Text>.

132. Радь Т. Методологічні засади дослідження популізму як соціального політичного явища. *Методологія політичної науки*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 2010. URL: http://old.filos.lnu.edu.ua/metod_polit_nauky_tezy.pdf.

133. Рейтерович І. В. Оновлення механізмів вироблення та реалізації публічної політики / І. В. Рейтерович, С. В. Ситник // *Реформа системи*

державного управління та місцевого самоврядування в Україні: стан, виклики, перспективи здійснення : наук. доп. / авт. кол. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди. – Київ : НАДУ, 2018. 180 с. – С. 133 – 142.

134. Ревенко В.С. Політичний менеджмент в сучасній Україні URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/allhum/all-hum2016/paper/viewFile/428/226>.

135. Резнікова Н. В. Методологічні засади економічного націоналізму. Економіка та держава. 2017. № 7. С. 4-8.

136. Ринковий Т. Управлінські технології в контексті діяльності органів державної влади. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. № 2. С. 89-97.

137. Рівень довіри до Разумкова вперше перевищив довіру до Зеленського опитування. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/710337.html>.

138. Рогожа М. М. Популізм в українській політичній культурі. Українські культурологічні студії. 2020. № 2. С. 50-60.

139. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 286 с.

140. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень. URL: http://pidruchniki.ws/16011013/politekonomiya/ekonomichniy_populizm_krayinah_latinskoyi_ameriki.

141. Ротар Н.Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія. Чернівці : Рута, 2007. 315 с.

142. Постмодернізм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Постмодернізм>

143. Свідерська О. Використання цифрового популізму у формуванні масової політичної поведінки в інформаційному просторі. Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи Тези доповідей І науково-практичної конференції. 2020. С. 173-175.

144. Свідерська О. І. Популізм як стратегія політичної маніпуляції масовою людиною в епоху постправди. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 18-23.
145. Свідерська О.І. Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Львів, 2018. 222 с.
146. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія; за ред. В.Різуна. К. : Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. 392 с.
147. Сінгер П. Війна лайків. Зброя в руках соціальних мереж. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 320 с.
148. Сміт Е. Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія; [пер. з англ. Р. Феценка]. К: «К.І.С.», 2004. 170 с.
149. Соколовська А. М. Науковий дискурс популізму: аспекти економіки й податкової політики. *Наука та інновації*. 2020. Т. 16, № 5. С. 39-56.
150. Сторожук С. Нація: історіяітеоріяпроблеми(історико-філософський вимір): [монографія] / С. Сторожук. Київ : ВАДЕКС, 2013. 318 с.
151. Сурмін Ю. П. Аналітика державного управління: сутність і тенденції розвитку. *Державне управління: теорія та практика*. 2007. № 1. URL: <http://nbuv.gov.ua/e-iournals/Dutp/2007-1/txts/06sypdsv.htm>.
152. Телеканал «ТРК РАІ» (09.07.2019) П'ятий президент України Петро Порошенко [Відеофайл] URL: https://www.youtube.com/watch?v=Jb2osz_yXyM.
153. Телеканал 112 (28.05.2019) Дмитрій Разумков в ток-шоу «Пульс» на 112 [Відеофайл] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=S-9sE1h3sRM&feature=youtu.be>.

154. Телеканал 112 (31.05.2019) Дмитрий Разумков в ток-шоу «Голос народа» на 112 [Відеофайл] URL: https://www.youtube.com/watch?v=aPnZ0p1o_b8.

155. Телеканал ICTV (08.07.2019) Мы стоим на золоте! Тимошенко о проблемах продажи украинской земли [Відеофайл] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qjFuZelnCsM>.

156. Телеканал ICTV (10.06.2019) Партия Европейская солидарность Порошенко объяснил, почему идет в Парламент [Відеофайл] URL: https://www.youtube.com/watch?v=G_4ePC-dI7U.

157. Телеканал ICTV (18.06.2019) Купит за гречку! Как граждане Украины могут влиять на Правительство Разумков [Відеофайл] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hIqw4jpRzYw>.

158. Телеканал ZIK (12.06.2019) Дмитро Разумков: про формування списків «Слуги народу», Коболева і вплив Заходу | HARD [Відеофайл] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mlyTNucOReE>.

159. Телеканал Прямий (09.07.2019) Петро Порошенко гість «Прямого» [Відеофайл] URL: https://www.youtube.com/watch?v=kc6M0TRbo_g

160. Телеканал Україна (12.07.2019) Порошенко і Тимошенко: Головна тема. Вибір [Відеофайл] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=m1BHz3DVjcU>.

161. Темелкуран Е. Як втратити країну. Сім років від демократії до диктатури. Харків : Віват, 2019. 240 с.

162. Ткаченко О. А. Вимірюючи популізм: теоретичний інструментарій для дослідження феномену. Молодий вчений. 2020. № 2(2). С. 264-269.

163. Тоффлер Елвін. Третя хвиля. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

164. Третя студія (22.06.2019) Гість студії: Президент України 2014-2019 рр. Петро Порошенко [Відеофайл] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=60ijOp864qg>.

165. Феліпе Фернандес-Арместо. Що стоїть за «феноменом Трампа»
URL: <http://zbruc.eu/node/50997>
166. Філософія політики: корот. енцикл. слов / авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко та ін. К.: Знання України, 2002. 670 с.
167. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
168. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс. Першоджерела комунікативної філософії. Київ: Либідь, 1996. С. 84-91.
169. Цапко О. М. Історична ретроспектива феномену популізму та політичної демагогії. Проблеми всесвітньої історії. 2021. № 1. С. 10-23.
170. Цінності, стандарти, компетентність в парламентській діяльності / К. О. Ващенко, В.А. Гошовська, Л. А. Пашко [та ін.]. К., 2017. 232 с.
171. Шатохін А.М. Соціально-філософське осмислення соціалізму: яким він уявлявся століття тому. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Людина, суспільство, держава у філософському дискурсі: історія і сучасність: Зб.наукових праць міжнар.наук.-практ.конф., К.: Міленіум, 2017. С.231-232.*
172. Шеренговський Д. Чи руйнує популізм демократію? URL: https://ipress.ua/articles/chy_ruynuie_populizm_demokratiyu_300556.html.
173. Шманько О. В. Соціальний популізм як психологічна маніпуляція електоратом у перехідному українському суспільстві. Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2021. Вип. 16. С. 99-111.
174. Шульга М. А. Політичний менеджмент навчальний посібник : К. : Академвидав, Альма-матер, 2013. 157с.
175. Щербак С. Популізм з погляду політичної філософії. Філософська думка. 2020. № 3. С. 61-78.
176. Щокін Г. Український консерватизм як сутність національної ідеї. К. : МАУП, 2005. с. 10.

177. Яворський М. С. Концептуальні основи дослідження базових суспільних теорій та крос-дисциплінарний напрямок у дослідженні новітніх концепцій популізму. Регіональні студії. 2019. № 17. С. 106-114.

178. Ярош О. Політичний популізм: теорія і практика передвиборного «флірту». Контекст, 2002. №2. С. 21-25.

179. Alonso-Munoz L., Casero-Ripolles A. Populism Against Europe in Social Media: The Eurosceptic Discourse on Twitter in Spain, Italy, France, and United Kingdom During the Campaign of the 2019 European Parliament Election. *Frontiers in Communication* August. 2020, Vol. 5. Art. 54 Doi: 10.3389/fcomm.2020.00054.

180. Andeweg, R. B. (2002). *Governance and politics of the Netherlands*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. ISBN 0-333-96156-0.

181. Aslanidis, P. (2017) «Avoiding Bias in the Study of Populism», *Chinese Political Science Review*, 2: 266–287.

182. Bauman Z. Social media are a trap // *El Pais*. Madrid, 2016. 25 January. URL: http://elpais.com/elpais/2016/01/19/inenglish/1453208692_424660.html.

183. Brubaker R. *Why Populism? Theory and Society*, 2017. Vol. 46. No. 5. P. 357-385.

184. Chergina S. Introduction: Populism: A Sophisticated Concept and Diverse Political Realities. *Contemporary Populism: A Concept and its Diverse Forms*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013. P. 1-14.

185. Crozier M., Friedberg E. *Actors and Systems. The Politics of Collective Action*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. VII, 333 p.

186. Daniele Albertazzi, Duncan McDonnell. *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Palgrave Macmillan, 2008. URL: https://www.researchgate.net/publication/260796605_Twenty-First_Century_Populism_The_Spectre_of_Western_European_Democracy.

187. Deegan-Krause, K. and Haughton, T. (2009) 'Toward a More Useful Conceptualization of Populism: Types and Degrees of Populist Appeals in the Case of Slovakia', *Politics & Policy*, Volume 37, No. 4, 821-841.

188. Euskal Herritarrok Hauteskunde iragarkia. 2008. URL-Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=HIGiUo0emEk>.
189. Fitjar R.D. Explaining variation in sub-state regional identities in Western Europe // *European journal of political research*. Malden, Mass., 2010. Vol. 49. P. 522–544.
190. Gerring J. *Party Ideologies in America, 1828-1996* / J. Gerring. Cambridge University Press, 1998. P. 144, 196.
191. Hawkins, K. (2009) 'Is Chavez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective', *Comparative Political Studies*, Volume 42, No. 8, 1040-1067.
192. Ignazi P. *The Extreme Right: Defining the Object and Assessing the Causes* // *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe* / Ed. by M. Schain, A. Zolberg & P. Hossay. New York: Palgrave Macmillan UK, 2002. P. 17-35.
193. Ionescu Ghita. Introduction. In *Populism Its Meanings and National Characteristics* / Ghitalonescu, GellnerErnest. London: Weidenfeld and Nicolson. 1969. 263 p.
194. Jagers, J. and Walgrave, S. (2007) «Populism as political communication style: An empirical study of political parties» discourse in Belgium', *European Journal of Political Research*, 46: 319-345.
195. Jansen R. *Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism*. *Sociological Theory*, 2011. Vol. 29. No. 2. P. 75-96.
196. Johansson K. *How populist parties organize: PESO research report*. Södertörn : School of Social Sciences Södertörn University, 2014. № 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/326941469_How_Populist_Parties_Organize.
197. Kazin M. *The Populist Persuasion: An American History*. Cornell : Cornell University Press, 1998, 408 p.
198. Kraus S., Davis D. *The Effects of Mass Communication on Political Behavior*. Pennsylvania State University Press, 1976. 308 p.

199. MacIver R. "Introduction" in *Gross European Ideology*. New York : Philosophical Library, 1948, p. 437.
200. Mair P. *Populist Democracy v.s. Party Democracy // Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. P. 81-97.
201. Meseznikov G. *Populism and liberal democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava : Institute for public affairs, 2008. 132 p.
202. Moffitt B., Tormey S. *Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style*. *Political Studies*, 2014. Vol. 62. No. 2. P. 381-397.
203. Moravcsik A. *Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics*. *International Organization*. 1996. Vol.51. №4.
204. Mudde C. *The Populist Zeitgeist*. *Government and Opposition*, 2004. Vol. 39. No. 4. P.541-563.
205. Mudde C., Kalwasser C.R. *Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda*. *Comparative Political Studies*. Vol. 51(13). 2018, pp. 1667-1693.
206. Panizza F. *Introduction: Populism and the Mirror of Democracy*. *Populism and the Mirror of Democracy* ed. by F. Panizza. London and New York: Verso, 2005. P. 1-31.
207. Rooduijn, M. and Pauwels, T. (2011) «Measuring Populism: Comparing Two Methods of Content Analysis», *West European Politics*, Volume 34, No. 6, 1272–1283.
208. Rooduijn, M., de Lange, S. L. and van den Brug, W. (2014) «A Populist Zeitgeist? Programmatic Contagion by Populist Parties in Western Europe», *Party Politics*, Volume 20 (4), 563–575.
209. Schröter M. *VompolitischenGebrauchderSprach e. Wort, Text, Diskurs*. Frankfurt am Main : Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2009. 144 s.
210. Sean Sullivan, Robert Costa. *Trump and Sanders lead competing populist movements, reshaping American politics*. *Polotics*. URL:

<https://www.washingtonpost.com/politics/2020/03/02/two-populist-movements-sanders-trump/?arc404=true>.

211. Taggart P. *Populism and the Pathology of Representative Politics // Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. P. 62-80.

212. Taggart P. *Populism*. Buckingham PA: Open University Press, 2000.

213. Toticaguena P. *Identity, culture, and politics in the Basque Diaspora*. Reno: Univ. of Nevada press, 2004. 639 p.

214. Vossen K. *The different flavours of populism in the Netherlands. The Changing Faces of Populism. Systemic challengers in Europe and the U. S.* Ed. By H. Guisto, D. Kithing, S. Rizzo. P. 177.

215. Weyland K. *Populism: A political-strategic approach. The Oxford handbook of populism / Kaltwasser C.R., Taggart P.A., Espejo P.O., Ostiguy P.* Oxford, UK : Oxford University Press, 2017, pp. 48-72.

216. Zaslove, Andrej (2008-07). *Here to Stay? Populism as a New Party Type*. *European Review (англ.)* 16 (3). с. 319–336.

217. Zizek, S. *Tolerance as an Ideological Category*. *Critical Inquiry*. 2008, Summer. Vol. 34. No 4. P. 660-682.

218. Lukina, Ludmiła (2021). *Populism as a multifunctional phenomenon of politics. Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal* (<https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>), 01 (29). - Available at: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/16.html> (accessed 10 January 2021).

219. Goshovska, V., Kisiel, I., Lukina, L., Gorulko, O., & Nehulevskyi, I. (2022). *Development of democratic values as a basis for the consolidation of modern Ukrainian society. Amazonia Investiga*, 11(57), 221-231. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.57.09.23>. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2160> (Scopus)

220. Kolomiets, N. (2017). *The role of national values in the making of the modern ukrainian society. Materials of XXVII International Scientific and Practical*

Internet Conference "Trends and prospects of the development of science and education in the conditions of globalization.", pp. 89-92.

221. Valentyna Goshovska, Volodymyr Kreidenko, Viktoriia Sychova, Ihor Reiterovych, Iryna Dudko. Strategic guidelines for the development of Ukrainian parliamentarism in the conditions of globalization. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research, 2022, issue 12/02-XXVIII. p. 198-202. (Web of Science) https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120228/papers/A_34.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби

**ЗАГАЛЬНА КОРОТКОСТРОКОВА ПРОГРАМА
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ**

*«КУЛЬТУРА ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ КАР'ЄРНОГО
ЗРОСТАННЯ ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ»*

ПРОФІЛЬ ПРОГРАМИ

1. Загальна інформація	
Назва програми	Культура ділового мовлення як інструмент кар'єрного зростання посадових осіб місцевого самоврядування
Шифр програми	
Тип програми за змістом	загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації
Форма навчання	дистанційна
Цільова група	державні службовці, які займають посади державної служби категорій "Б" та "В", посадові особи місцевого самоврядування
Передумови навчання за програмою	–
Найменування замовника освітніх послуг у сфері професійного навчання за програмою	Національне агентство України з питань державної служби
Найменування партнера (партнерів) програми	–
Обсяг програми	0,67 кредити ЄКТС
Тривалість програми та організація навчання	загальна тривалість програми: 10 днів протягом двох тижнів
Мова(и) викладання	українська мова

Напря́м(и) підви́щення квалі́фікації, який (які) охо́плює програ́ма	з пита́нь кому́нікацій та взаємо́дії
Пе́релік профе́сійних компете́нтностей, на підви́щення рівня яких спря́мовано програ́му	профе́сійні зна́ння кому́нікація та взаємо́дія
Укла́дач(і) програ́ми	Гошовська Валентина Андріївна , д.політ.н., професор, зав. каф. парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, v.goshovska@gmail.com Плотницька Інна Михайлівна , к.філол.н., професор, професор кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, plotnytska@ukr.net Лукіна Людмила Володимирівна , аспірантка кафедри парламентаризму, керівник секретаріату Комітету з питань транспорту та інфраструктури Верховної Ради України, l_lukina@ukr.net
2. Загальна мета	
оволодіння системою знань і вмінь із питань культури ділового мовлення й особливостей публічних кому́нікацій	
3. Очікувані результати навчання	
За результатами навчання слухачі повинні демонструвати:	
знання	особливостей писемної та усної форм офіційно-ділового стилю; українського мовленнєвого етикету; види ділових документів і правила оформлення;
Уміння	сприймати інформацію, використовуючи вербальні та невербальні засоби спілкування; застосовувати норми ділового спілкування; виголошувати промови різного призначення;

	<p>організувати та проводити бесіди, засідання, наради, збори тощо;</p> <p>орієнтуватися в різноманітних ділових комунікативних ситуаціях;</p>
навички	<p>правильно, точно та зрозуміло повідомляти необхідну інформацію;</p> <p>готувати організаційно-розпорядчі документи з урахуванням вимог до використання мовних засобів;</p> <p>аналізувати тексти власних виступів.</p>
4. Викладання та навчання (методи навчання, форми проведення навчальних занять)	
<p>навчання здійснюється у формі проведення інтерактивних відеолекцій-презентацій, відеолекцій, відеоконференцій, семінарів (вебінарів), тематичних (групових та індивідуальних) дискусій із застосуванням соціальних мереж, чатів інтернет-форумів та у режимі віддаленого часу (офлайн) та у режимі реального часу (онлайн), самостійного вивчення відповідної нормативно-правової бази та навчально-методичної літератури.</p>	
5. Ресурсне забезпечення дистанційного навчання	
<p>Назви вебплатформи, вебсайту, електронної системи навчання, через які здійснюватиметься дистанційне навчання із зазначенням посилання (вебадреси)</p>	<p><i>Платформа</i> «Система дистанційного навчання»;</p> <p>Zoom: https://usou.web.zoom.us;</p> <p>Офіційний канал в YouTube: https://www.youtube.com/user/NAPAUkr.</p>
<p>Назва дистанційного етапу/модуля</p>	<p><i>Тема 1.</i> Основи культури ділового мовлення.</p> <p><i>Тема 2.</i> Усне ділове мовлення.</p> <p><i>Тема 3.</i> Писемне ділове мовлення.</p>
6. Оцінювання і форми поточного, підсумкового контролю	
<p>Критерії оцінювання та їх питома вага у підсумковій оцінці (%)</p>	<p>Відвідування занять – 30 %;</p> <p>Проходження дистанційного навчання – 50 %;</p> <p>Поточний контроль (кількість) –</p> <p>Підсумковий контроль – 20 %</p> <p>Документ про підвищення кваліфікації видається за умови набрання учасником навчання не менше ніж 75 %</p>

	обрахованих з урахуванням питомої ваги кожного з критеріїв оцінювання.
Форма підсумкового контролю	комп'ютерне тестування.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ

Назва теми	Кількість годин				
	загальна кількість годин / кредитів ЄКТС	зокрема:			
		аудиторні заняття	дистанційні заняття	навчальні візити	самостійна робота слухачів
<i>Тема 1. Основи культури ділового мовлення.</i>	6,0	–	5,0	–	1,0
<i>Тема 2. Усне ділове мовлення.</i>	6,5	–	5,0	–	1,5
<i>Тема 3. Писемне ділове мовлення.</i>	6,5	–	5,0	–	1,5
<i>Підсумковий контроль результатів навчання</i>	1,0	–	1,0	–	–
РАЗОМ	20,0 / 0,67	–	16,0	–	4,0

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Тема 1. Основи культури ділового мовлення.

Комунікативні ознаки культури мовлення. Культура слухання. Методика оволодіння технікою мовлення. Складники техніки мовлення. Розвиток мовленнєвого голосу. Відпрацювання правильної дикції.

Тема 2. Усне ділове мовлення

Культура усного ділового мовлення. Складники культури управлінського спілкування. Український мовленнєвий етикет.

Вербальні та невербальні засоби управлінського спілкування.

Ділова нарада та організація її проведення.

Бесіди, наради, засідання, збори.

Формули вітання, прощання, висловлення згоди, незгоди, підтвердження, сумніву, корекції та стимулювання розмови. Порядок привітань, рекомендацій, знайомств.

Публічний виступ.

Тема 3. Писемне ділове мовлення

Офіційно-діловий стиль. Найважливіші риси управлінських текстів. Мовні засоби в управлінських текстах: лексичні; морфологічні; синтаксичні.

Поняття про реквізити. Основні реквізити документів сфери публічного управління і правила їх оформлення.

Вимоги до оформлення ділових документів. Види організаційно-розпорядчих документів і вимоги до їх оформлення. Основні реквізити організаційно-розпорядчих документів і правила їх оформлення.

Мовні засоби в організаційно-розпорядчих документах органів влади.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Відвідування занять є обов'язковим компонентом оцінювання. Документ про підвищення кваліфікації учаснику навчання видається за умови отримання ним підсумкової оцінки не менше ніж 75 %, обрахованих з урахуванням питомої ваги кожного із критеріїв оцінювання, з яких 30 % – відвідування занять, 40% – проходження дистанційного навчання, 10 % – самостійне опрацювання обов'язкової літератури, інформаційних матеріалів та нормативно-правових актів, 20 % – підсумковий контроль результатів навчання (комп'ютерне тестування). Облік відвідування здійснюється на підставі електронної реєстрації учасників навчання.

ЛІТЕРАТУРА, ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ, ОБОВ'ЯЗКОВІ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ

список літератури:

Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Вид. 2-е, істот. допов. Київ: КММ, 2019. 208 с.

Дідун Л. І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ: Наукова думка, 2019. 234 с.

Сгорова Т. Д. Ефективна комунікація: публічний виступ : навч. посіб. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2018. 164 с.

Плотницька І. М. Ділова українська мова : навч. посіб. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 256 с.

Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія /авт. кол.: В.А.Гошовська [та ін.]: за ред. В.А.Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с.

Представницька влада у державотворчому процесі України : монографія / за ред. В.А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2018. 384с. (Серія “Наукова школа вітчизняного парламентаризму”).

•список нормативно-правових актів:

Питання українського правопису: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 437. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.06.2020).

Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. Дата оновлення 17.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325/2001#Text> (дата звернення: 18.06.2020).

Про Концепцію державної мовної політики : Указ Президент України
від 15.02.2010 р. № 161. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 15.06.2020).

Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 р.
№ 4312-VI. Дата оновлення 05.12.2019. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (дата звернення: 18.06.2020).

• список інформаційних ресурсів (матеріалів):

Український правопис. URL:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>. (дата звернення: 18.06.2020).

Український правопис. / НАН України, Ін-т мовознавства імені
О. О. Потебні; Ін-т української мови. Стереотип. вид. Київ : Наукова думка,
2019. 240 с.

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
"АКАДЕМІЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ"

03124, м. Київ, пров. Радищева, 5
E-mail: academ.parlement@ukr.net
www.academ.parlement.org.ua

NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION
"ACADEMY OF PARLAMENTARISM"

5 Radishcheva lane, Kyiv, 03124, Ukraine
E-mail: academ.parlement@ukr.net
www.academ.parlement.org.ua

02.02.23 № 2
На № _____

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Результати дисертаційного дослідження здобувачки наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, **Лукіної Людмили Володимирівни** на тему «ПОПУЛІЗМ ЯК ФЕНОМЕН У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ» використані під час проведення: Міжнародного круглого столу до Дня Незалежності України на тему "Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління" (22 серпня 2022 року); щорічного науково-практичного Всеукраїнського круглого столу до Дня Соборності України на тему "Соборність України: політика духовної спільності, національних традицій і цінностей" (25 січня 2023 року), III-го Конгресу парламентаристів до Дня Конституції України (22 червня 2022 року) на тему «Конституція України: виклики воєнного часу та перспективи відновлення держави»; щорічного Всеукраїнського круглого столу до Дня Гідності та Свободи України на тему «Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу» (23 листопада 2022 року), в рамках яких була оприлюднена модель мінімізації впливу політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення, яка спрямована на повернення довіри громадськості до політичної сфери у контексті здійснення чесного виборчого процесу.

Віце-президент ГО «Академія парламентаризму»
доктор педагогічних наук, професор

Лідія ДАНИЛЕНКО